

Dolazi li političko proljeće?

stranice 6-8

Rat i pitanje naše krivnje

Pišu i govore: Branko Matan, Karl Jaspers, Nedjeljko Mihanović, Stanko Lasić, Andrea Zlatar, Dunja Rihtman-Auguštin, Ivo Žanić, Neven Šimac, Ivan Lovrenović, Ivan Prpić, Željka Corak, Ivan Padjen

razgovor

Drago Jančar

Totalitarizam i sadašnjost

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 19. veljače 1999, godište I, broj 1 • cijena 8,00 kn

Plesu nema mjesta u Hrvatskoj

stranica 32

Razgovor:

Miljenko Jergović

Šutnju ne možemo namiriti

stranice 10-12

Primitivnost u domaćem kazalištu

Dno kao svakodnevnica

stranice 30-31

Proza:

Goran Tribuson

Redovničko pivo

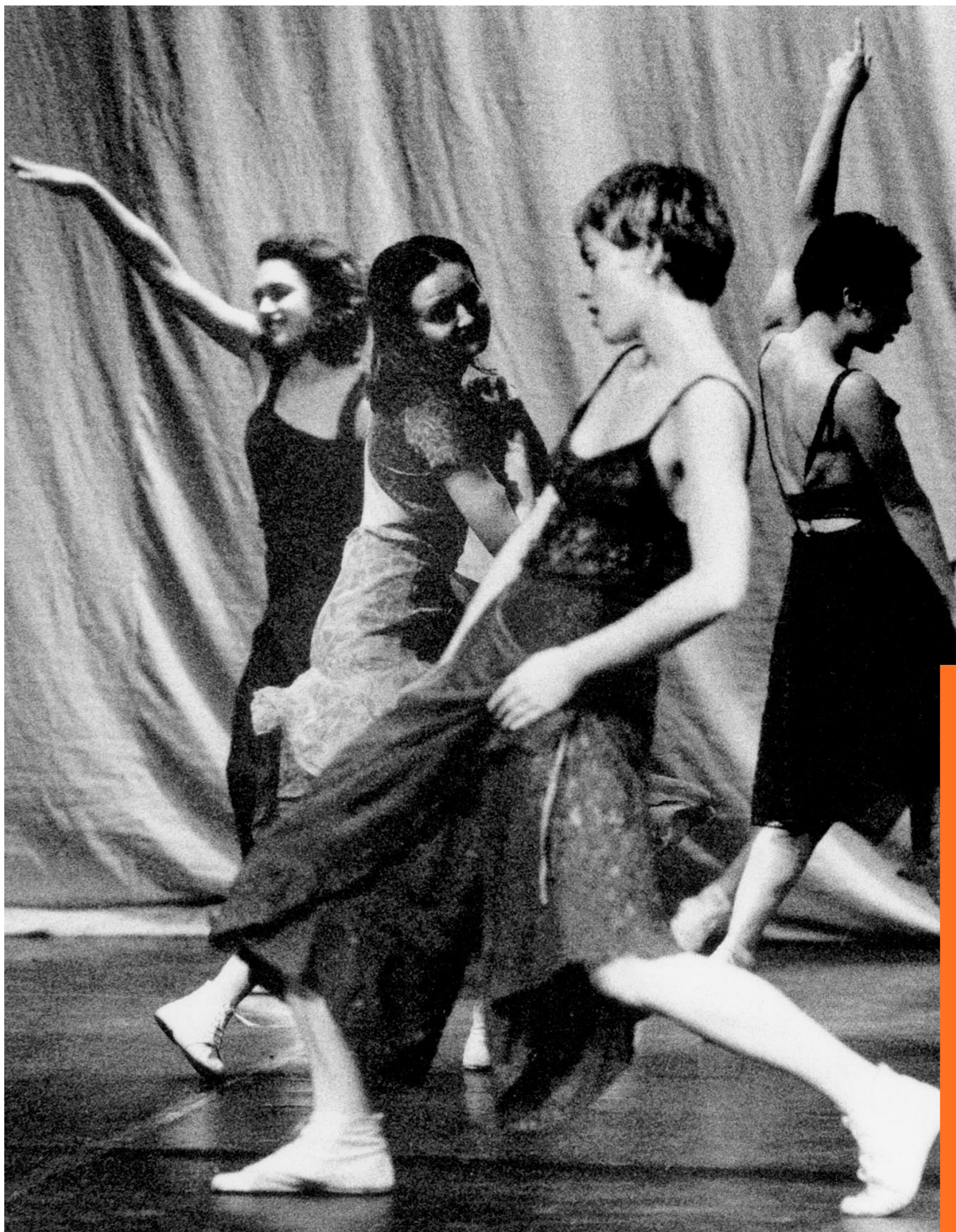
stranice 44-45

Učinci PDV-a

Bila nekoć knjiga u Hrvata

stranice 16-17

Tko upravlja glazbenom kulturom?

stranice 18-19

Umjesto proslova

Zarez, idemo dalje ▸ *Andrea Zlatar* **3**
 Kultura točke, kultura zarez ▸ *Dean Duda* **3**
 Zarez odvaja ▸ *Boris Beck* **3**
 Smog nad Hrvatskom ▸ *Boris Maruna* **3**

Zarezi: siječanj 1999. ▸ *Agata Juniku, Boris Beck, Sabina Sabolović* **4/5**

Politika

Stiže li političko proljeće
 Proljeće ili zima nama svima ▸ *Vjeran Katunarić* **6**
 Srušiti kult ličnosti ▸ *Jurica Pavičić* **6**
 Berlinski zid u glavama ▸ *Pavle Kalinić* **6**
 Vladajuća stranka ugrožava opstojnost Hrvatske ▸ *Ivo Šlaus* **7**
 Opoziciju, udruži se! ▸ *Božo Kovačević* **7**
 Krah nedemokratskoga modela vladanja ▸ *Mladen Vedriš* **8**
 Većinski sustav za polupraznu zemlju ▸ *Tibomil Radja* **8**

Cenzura — predvorje diktature ▸ *Gioia Ulrich* **8**
 Sponzorov stisak: čiji su Tisak i Mreža? ▸ *Danica Juričić* **9**

Razgovor

Miljenko Jergović ▸ *Dušanka Profeta* **10/11/12**

Kolumne

Razumijevanje grada ▸ *Mladen Škreblić* **13**
 Mali odmor ▸ *Zlatko Šešelj* **14**
 Drugi spol ▸ *Slavenka Drakulić* **14**

Kulturna politika

Slučaj Napredak: vezana trgovina ▸ *Grozdana Cvitan* **15**
 PDV: Bila nekoć knjiga u Hrvata ▸ *Davorka Vukov Colić* **16**
 Neke nove zore ▸ *Dalibor Talajić* **17**
 Glazbene institucije na ispitu ▸ *Tanja Kovačević, Dina Pubovski, Branimira Lazarin* **18**

Razgovor

Stvar se nije promijenila u glavama ▸ *Drago Jančar* **20/29**

Kazališne teme

Primitivnost u domaćem teatru ▸ *Nataša Govedić* **30**
 Plesu nema mjesta u Hrvatskoj ▸ *Sergej Goran Pristaš* **32**
 Udvornički parovoz ▸ *Branimir Donat* **33**
 Klasična interpretacija ▸ *Vanja Matković* **33**

Eseji

Pijanistički grunt ▸ *Zvonimir Berković* **34**
 U znaku Idiota ▸ *Božidar Viočić* **34**
 Europa kao zadaća ▸ *Damir Barbarić* **35**
 Sto godina jednoga kralja ▸ *Bora Cosić* **36**

Poezija

Zaboraviti ▸ *Irena Vrkljan* **36**

Filmske teme

Razgovor: Ivo Škrabalo ▸ *Ivan Žaknić* **37**
 Nema nas u svijetu (i kad nas ima) ▸ *Hrvoje Turković* **37**
 Samodestruktivni Harry ▸ *Igor Tomljanović* **38**

Književnost, filozofija, kritika

Mali leksikon hrvatske književnosti ▸ *Zoran Kravar* **39**
 Naci bonton Miljenka Jergovića ▸ *Jurica Pavičić* **40**
 Identitet Milana Kundere ▸ *Gordana Crnković* **40**
 Ča je pusta Londra Anatolija Kudrjavceva ▸ *Ivana Prijatelj Pavičić* **41**
 Žal Alexa Garlanda ▸ *Borivoj Radaković* **42**
 Točka na U Viktora Ivančića ▸ *Velimir Visković* **43**

Proza

Redovničko pivo ▸ *Goran Tribuson* **44**
 Andrija, ili pohvala uspravnom hodu ▸ *Željko Ivanković* **45**

Zarezi

Knjige, časopisi ▸ *Dina Pubovski, Marijan Krivak, David Šporer, Agata Juniku* **46**
 Euro zarez ▸ *Srdan Rabelić* **47**

Najave

Veljača 1999. ▸ *Agata Juniku* **48**

Prijedlozi

Poziv na kupanje ▸ *Antun Maračić* **48**

TEMA BROJA: RAT I PITANJE NASE KRIVNJE

Branko Matan ▸ *Što možemo učiniti?* **21**
 Karl Jaspers ▸ *Četiri pitanja naše krivnje* **22**
 Nedjeljko Mihanović ▸ *Nitko nije kriv* **22**
 Stanko Lasić ▸ *Ja sam kriv* **22**
 Andrea Zlatar ▸ *Pisanje kao angažman* **23**
 Dunja Rihtman-Auguštin ▸ *Stigma zločina* **23**
 Ivan Lovrenović ▸ *Čarobni štapić* **24**
 Neven Šimac ▸ *Zla misao* **25**
 Ivan Prpić ▸ *Odgovornost za šutnju* **26**
 Željka Čorak ▸ *Umrlijani šum* **27**
 Ivo Žanić ▸ *Zlikovci su među nama* **27**
 Ivan Pađen ▸ *Proboj iz kruga* **28**

imp r e s s u m

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva:
Hebrangova 21, Zagreb

telefon:
4855 578, 4856 401 (kućni 159)

fax:
4856 459

e-mail:
zarez@soros.hr

Nakladnik:
Druga strana d.o.o.

Za nakladnika:
Boris Maruna

Glavna i odgovorna urednica:
Andrea Zlatar

Zamjenik glavne urednice:
Dean Duda

Prvi broj pripremio je redakcijski kolegij:
Boris Beck, Mario Bošnjak, Grozdana Cvitan,
Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan,
Agata Juniku, Višeslav Kirinić, Tanja
Kovačević, Branimira Lazarin, Katarina
Luketić, Branko Matan, Jurica Pavičić, Iva
Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan
Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer,
David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić

Grafički urednik:
Željko Zorica

Lektura:
Irena Drpić

Priprema:
Kolumna d.o.o., Zagreb

Tisak:
Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućio je
Institut Otvoreno društvo, Zagreb

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

▸ 6 mjeseci 90,00 kn s popustom 80,00 kn
 ▸ 12 mjeseci 180,00 kn s popustom 160,00 kn
 Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te
 studenti i učenici mogu koristiti popust:
 ▸ 6 mjeseci 70,00 kn
 ▸ 12 mjeseci 140,00 kn
 Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za
 ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Umjesto proslava

Zarez, idemo dalje!

Zarezu sad predstoji borba za čitatelje, za pretplatnike, za dotacije i fondacije, borba u kojoj će ključnu ulogu odigrati naša sposobnost da prepoznamo potrebe potencijalne publike i kanaliziramo njezine afinitete

Andrea Zlatar

Mogli smo se zvati *Razmak*, *Pomak*, *Iskorak*, *Razlika*, *Tragovi*, *Tekstura*, *Plamen*, *Novo doba*, *Atlantida*... Mogli smo se zvati i *Uskličnik* ili *Upitnik*, a ipak smo se odlučili za *Zarez*. Za *Zarez*, ne kao za interpunkcijski znak kojega »može i ne mora biti«, već kao trenutak u rečenici kada se zaustavljamo, trenutak u misli kada zastajemo, razmišljamo, stavljamo *zarež* (a ne *točku*) i — idemo dalje. Čitateljima koji su prošle jeseni pratili polemiku između tadašnjega uredništva *Vijenca* i njegova izdavača Matice hrvatske, ne treba objašnjavati razloge zašto se pojavljuje novi dvotjednik za kulturu i tko ga urednički potpisuje. Novim čitateljima — na koje itekako računamo — ipak treba reći nekoliko riječi. *Zarez*, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja, pokreće grupa autora koja se sredinom devedesetih, a ponajviše tijekom 1997. i 1998. okupila oko projekta Matičina *Vijenca* i koja je, u prosincu 1998, zbog nemogućno-

sti usklađivanja uređivačke koncepcije i zahtjeva izdavača, napustila rad u Matičinim novinama. Matičin *Vijenac* dobio je nove urednike i nastavio je s izlaženjem koncem siječnja. Prvi broj *Zareza* upravo je u rukama čitatelja i iza njega ne stoji niti jedna državna institucija. Kao nakladnik pojavljuje se novosnovano

jekti. *Zarezu* sad predstoji borba za čitatelje, za pretplatnike, za dotacije i fondacije, borba u kojoj će ključnu ulogu odigrati naša sposobnost da prepoznamo potrebe potencijalne publike i kanaliziramo njezine afinitete.

Prvi broj *Zareza* pripremljen je potpuno volonterski i u uvjetima koji ne zadovoljavaju kriterije

renoga demokratskog glasila. Odlučili smo se za — *rez*!

Stavljajući točku na uvodni tekst prvoga broja *Zareza* mogu još jedino iskazati nadu da on barem djelomice ispunjava zajednička očekivanja, ne samo ona koja stavljamo pred jedne novine, već očekivanja koja imamo od sebe, od stvarnosti u kojoj živimo. *Zarez* bi trebao biti znak spoznaje da ta stvarnost — njezino lice, njezine sjene — ovise i o nama samima.

zbog povezanosti ideološki načelno nekompatibilnih tipova diskurza, često funkcionirala kao promiskuitetna, štoviše pomalo incestuozna zajednica. U toj obiteljskoj premreženosti nikada nije bilo dostatno prosuđivati pojave prema njihovoj specifičnoj težini, već se ključno pitanje odvijek vezivalo uz neki oblik latentne muške homoseksualnosti: *tko stoji iza koga, tko koga gura?* Hrvatska je kultura desetljećima prostor zbog kojega su ljudi u stanju pregristi jezik i držati figu u džepu, uz obvezan dodatak o tome kako *svi imamo putra na glavi*.

I sada dolazimo do proturječja. Takvom višestruko stigmatiziranom dogovornom kulturom dominiraju beskrajno ideologizirani tipovi diskurza. Ideologizirani u smislu da u obiteljskoj komunikaciji, u kojoj nitko nije unaprijed nevin, traže čistoću za sebe i polažu isključivo pravo na istinu. U prostoru u kojemu stvari neprestano dogovorno izmiču, svi osjećaju intenzivnu potrebu za denotacijom, za istinom, za zadržanom rečenicom koja će ih naposljetku, uz male obiteljske svađe, proizvesti u Prvoga, načiniti od njih neku vrstu policajca smisla. Drugim riječima, ideologizirani diskurzi u kulturi žele biti dovršeni, žele funkcionirati kao zatvoren sustav koji dobro zna svoje prijatelje i neprestance uspostavlja neprijatelje. Točka je zapravo sintaktički znak takve kulture.

Potreba za načelnom nedovršenošću, koliko god izazivala tjeskobu, uspostavlja se kao izmicanje takvim oblicima djelovanja u kulturi. Njezin je semantički prostor, ne tek logikom jednostavne opreke, nužno konotacija. Možda je, budući da se ne želi dovršiti, posrijedi nesretna svijest. Međutim, teško je odoljeti zovu otvorenosti, subverzivnoj slasti konotacijskih procesa. Zato zapravo *Zarez*, kao načelna nedovršivost, kao nemiran prostor trećosti koji uvijek može bez straha okrenuti leđa. Jer iza njega ne stoji nitko.

Zarez odvaja

Boris Beck

Porijeklo *zareza* tamno je i pomalo krvoločno. *Zarez* je ono što je zasječeno nožem ili drugim kojim oštrim oruđem. Nepismenima je novi *zarež* na rovašu značio uvećanje bogatstva, a revolverašima na dršci revolvera da su još jednoga skratili za glavu. Njihov uljudeni potomak neugledni je član nevelike interpunkcijske obitelji, zbog čega ga se olako preskače. A ipak ima sudbinski važnu zadaću da odvaja. *Zarezom* se razgraničuju radi preglednosti, lakšeg čitanja i razumijevanja. Katkad bez *zareza* ne bi bilo jasno kako tekst valja pročitati. Često o samom *zarezu* ovisi značenje (npr: *Ne treba očajavati u Hrvatskoj* ili *Ne, treba očajavati u Hrvatskoj*). *Zarez*, dakle, značenje može i promijeniti. Stoga u pravopisima zauzima lavovski dio, više od ijednog drugog znaka. Jedni misle da će ga savladati propišu li za njegovu upotrebu samo jedno načelo, bilo gramatičko, bilo logičko. Drugi ga radije opkole sa svih strana i strogo mu obilježje područje djelovanja: naporednost, naknadno objašnjenje, suprotnost, posebno isticanje, riječi ili izrazi kojima se izravno obraća i riječi ili izrazi kojima se izražava odnos onoga tko piše prema

sadržaju iskaza.

Ali sve je uzalud. Nikad nismo potpuno sigurni kamo ga i kada treba staviti.

profesionalne proizvodnje novina, pripremljen je dobrom voljom širokoga kruga suradnika koji su svoju podršku novome projektu davali stalnim propitivanjem »kada kreću nove novine«, različitim savjetima i, naposljetku, vlastitim tekstovima. Nije bilo prostora za odustajanje, niti je javnost omogućivala odstupnicu. Umjesto toga, idemo dalje!

Još jedna napomena o imenu: nismo se mogli zvati *Novi Vijenac*, jer bi to bio čin nelojalne konkurencije. Činilo nam se banalnim nazvati se *Tribina* ili *Javnost*, makar koliko ti nazivi točno odslikavali uredničku koncepciju otvo-

re nakon Pearl Harbora nahrupilo stotine tisuća mladih ljudi na svom prolazu prema bojištima, ili je tu bilo stacionirano kao logistička potpora mornarici i onima koji su bili razasuti po pacifičkim otocima. Te ljudske mase koje su po prvi put vidjele Kaliforniju i koje su, uostalom, zaslužne za njezin poratni rast i napredak, prouzrokovale su nagle promjene za koje nikada i nikakva zemlja nije bila niti može biti spremna. Ako je Bertolt

Brecht u svojim *Hollywoodskim elegijama* još mogao pjevati o tome da su ljudi na onim stranama »došli do zaključka da Bog kojem je bio potreban raj i pakao, nije trebao planirati dvije ustanove nego samo jednu: raj«, koji »siromašnima i neuspješnima služi kao pakao«, nakon ratne i poratne invazije američke raje više uopće nije trebalo planirati. Stvar je rasla sama od sebe: *ni raj ni pakao*. Prethodno je po njemačkom uzoru izgrađen i prvi *freeway*, negdje od hrvatske crkve Sv. Ante u središtu Los Angelesa do Pasadene.

Sve je to, prema pričanju našeg Franka, imalo i svoju dobru stranu: već 1943. pojavio se nad gradom i prvi smeđi oblak dima. Promatran s nižih proplanaka losangelovskih planina u Pasadeni, oblak se mladim inženjerima punim optimizma činio, tehnološki govoreći, prava sitnež. Bilo je važno konstruirati raketu, a

poslije će kao od šale riješiti pitanje smoga. »Uistinu«, završavao je Frank svoju priču, »uspjeli smo: razvili smo najbolje i najpreciznije rakete; možemo, uglavnom nekažnjeno, bombardirati bilo koga bilo gdje na svijetu; u međuvremenu smo bili na mjesecu, osobno sam ostario, preživio dva srčana udara, dao ostavku i povukao se u zatišje turističkog ureda, zapravo, čekam smrt, a onaj je oblak još tu.

Hrvatskom ne pluta veliki politički oblak čistoga hrvatskog smoga koji bi za sve nas mogao biti letalan. Za taj smog, skladan od raznih društvenih i gospodarskih premisa, odgovorna je cjelokupna hrvatska politika, ma koliko konačna odgovornost ležala prvenstveno na stranci koja nas već devet godina vodi u Xanadu hrvatskih iluzija. U međuvremenu nisu samo hrvatske barake letjele u zrak, zajedno s

hrvatskim ljudima, najčešće radništvom, nego je također došlo do stanovitoga udobnog suživota između vlasti i oporbe. Tu činjenicu hrvatske politike ne bi bilo teško dokazivati, kao što ne bi bilo teško dokazivati prisutnost malih osobnih poriva u okvirima *velikih* državnih ili nacionalnih interesa.

Pa ipak, neki su pomaci bijelodani. Pod tim prije svega mislim na osjećaj, koji se čini kao da je prisutan u

cijeloj zemlji, da su promjene, osnovna karakteristika svakoga kapitalističkog društva, nužne i neizbježne, a tek potom na bilo kakvo racionalno prilaženje našoj narodnoj problematici. U prvom slučaju, vjerujem da je znakovito da napokon i stranka na vlasti uviđa da je nešto vrlo krupno otišlo ukrivo. Premda je uvijek moguća objektivna da je riječ o običnoj izbornoj taktici, ne treba zaboravljati ni efekte

jednom zakotrljane grude snijega. U drugom slučaju, ohrabruje činjenica da šest oporbenih stranaka, uza sve trzavice i uzaludno trošenje energije na nepostojeće liderske probleme i stranačka trenja, barem za sada, uspješno odolijeva iskušenjima koja, s obzirom na hrvatski mentalitet i *rodbinske* odnose u našem smogu, nisu i ne mogu biti beznačajna. U oba slučaja treba što više otvarati prostor tim trendovima.

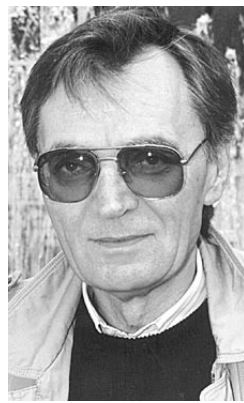
Uz stalne promjene, osnovna karakteristika kapitalizma je njegova sposobnost da se brzo uklapa u nove situacije. Ta međusobna ovisnost promjena i prilagodbe čini dinamiku društva. U središtu te dinamike, kao u povijesti, nalazi se čovjek, i tijesto i pekar. Ako je veliki grijeh stranke na vlasti oblikovanje jednopartijske države, njezin istočni grijeh bio je i jest zanemarivanje čovjeka i olako trošenje ljudi. Dodamo li tome nebulozna *staleška* naklapanja, kao stanovitu intenciju koja baca kroz prozor barem posljednjih sto i pedeset godina povijesti ljudskog roda, postaje jasan kontekst kojim bi se trebala kretati ne samo hrvatska politička oporba, nego i bilo kakva vlast koja uistinu nešto želi promijeniti. A to bitno znači tražiti put. U svakom slučaju, za razliku od nekih ljudi u Hrvatskoj, u mladim danima čitao sam i Madame Stael: »Vrlo je poželjno da u slobodnoj zemlji ne ostanu na položajima previše vremena isti ljudi; i bit će razborito mijenjati ministre, premda ne bilo zbog ničega drugog nego zbog promjene«.

Sve drugo je, bojim se, srčani udar, letenje baraka u zrak, smog, ili zalijevanje i uzgajanje visećih vrtova stranke gospode Šeparović.

Mjera za vjeru

Smog nad Hrvatskom

Ako je veliki grijeh stranke na vlasti oblikovanje jednopartijske države, njezin istočni grijeh bio je i jest zanemarivanje čovjeka i olako trošenje ljudi

Boris Maruna

Riješili smo stvar. Danas je znatno veći, prekriva sve, pa i prve obronke s kojih smo mu se nekada smijali.«

Naravno, ne pišem ovo da bih u stilu gospode Šeparović i sam pridonosio, inače savršeno zdravu, hrvatskom osjećaju za mentalnu poluciju. Iz samog kvalitativa je očigledno da Hrvatima nešto slično jednostavno nije potrebno. Ali to ne znači da nad cijelom

Agata Juniku/Boris Beck/Sabina Sabolović

Tipovi nacionalističkih tipova

Nenad Mišćević, predsjednik Europskog društva analitičkih filozofa, održao je 21. siječnja predavanje u Otvorenom društvu pod naslovom *Etika i nacionalizam*. U njemu je, govoreći o naciji u smislu pripadnosti etnosu, a ne državi, definirao tri tipa nacionalista. Prvi tip smatra da njegov narod ima pravo i obvezu raditi na ostvarenju vlastite države, ali istovremeno to pravo odriče barem još jednom drugom narodu. Istovremeno, intelektualci njegova naroda moraju svoju pažnju usredotočiti na prepoznatljivo nacionalne kulturne elemente. Drugi tip nacionalista univerzalizira stajališta prvoga: pravo i obvezu ostvarenja vlastite države ima svaki narod. Treći tip nacionalista drži da je poželjno da pojedinci iz danog naroda redovito iskazuju svoj nacionalni identitet — to je tzv. umjereni patriotizam. Dok očekujete Mišćevićevu knjigu *The Immorality of Nationalism* možete se uključiti u tekuću raspravu o tome treba li ili ne svaki školski dan počinjati sviranjem hrvatske himne.

Šest slika traži muzej

Slike je ministar Ivan Penić svečano predao ministru Boži Biškupiću, a ovaj ih je svečano predao predstavnicima grada Drniša. Riječ je o šest Meštrovićevih slika ukradenih 1991. iz okupiranog Drniša, koje su s velikom pompom predstavljene kao prve opljačkane hrvatske umjetnine koje je Jugoslavija vratila. S manje pompe pisano je kako u drniškom muzeju, zbog temperature u izložbenim dvoranama od 4°C i velike vlage, slike neće moći biti izložene. Zato bi naši predstavnici ubuduće trebali od Jugoslavena tražiti da nam umjetnine vraćaju zamotane u muzeje. Ili barem u ček na tristo tisuća kuna koliko košta popravak grijanja u drniškom muzeju.

Rukovanje ministara Ivana Penića i Bože Biškupića

Bolji od prave stvari

U kinu na kraju grada, *Kustošiji*, u petak 22. siječnja premijerno je prikazan dosad najbolji hrvatski ratni film. Kino *Europa* mu je izmaklo, jer ga nisu napravili profesionalci — sedamdesetminutni film *U okruženju* Stjepan Sabljak snimio

s i j e č a n j i , , ,

je sa svojom škvadrom, s dvije S-VHS kamere i uz utrošak desetak tisuća maraka. To što film izgleda bolje od bilo kojeg pravog ostvarenja, može služiti samo na čast marginalcima koji su, eto, u trendu. A možda je presudilo što u njemu glume pravi vojnici s pravim mecima.

Wilson — Saints and singing

Od 16. do 19. siječnja u Cankarjevom domu u Ljubljani gostovala je predstava *Saints and singing* Roberta Wilsona, nastala u produkciji Hebbel Theatra iz Berlina krajem 1997. Poput istoimene drame Gertrude Stein iz 1922. godine,

su žanrovski odredili kao operetu jer »opisuje muzikalnost teško prevedivih sherza i aliteracija koje se prepliću kroz tekst«, stavlajući unutar tog kazališno-glazbenog okvira naglasak na jednostavnosti jezičnih kompozicija te jednakovrijednost kazališnih elemenata, verbalnih i neverbalnih, vizualnih i auditivnih.

Za Roberta Wilsona, američkog arhitekta i redatelja koji se proslavio početkom 70-ih nakon pariške premijere predstave *Deafman Glance* i bez kojeg — tvrde stručnjaci — u suvremenom kazališnom izričaju štošta ne bi postojalo, upravo je Gertrude Stein bila presudna. Njezina literatura koju je čitao šezdesetih godina promijenila je u potpunosti Wilsonov odnos prema teatru: navela ga je na bavljenje oblicima i prostorom, na poigravanje jezikom i njegovim zvučnim elementima, na proučavanje veze između arhitekture i kazališta te na kazalište koje prezire i odbacuje naturalizam i psihologizam. Zato su njegove predstave u nekom smislu bliže »vrlo formalnom« no-teatru nego bilo čemu drugom u zapadnom kulturnom krugu.

— To je totalno artifično kazalište, ali ono je mnogo bliže prirodi nego Tennessee Williams koji to pokušava biti. Jer kada netko pokušava biti prirodan, meni to izgleda artifično. Ako ste, s druge strane, pristali biti artifični, to mi se čini prirodnijim. Bar ste bili poštenji. Biti prirodan na sceni je — laž. Naturalizam je ubio kazalište jer je ono po definiciji nešto artifično.

Wilson ne vjeruje u prosvjetiteljsku ulogu umjetnosti i stoga interpretaciju prepušta gledatelju. Recepturu svojih predstava opisuje kao šetnju zen-vrtom — za uživanje u tom činu nije bitno poznavanje zen-filozofije. Naravno, onaj tko ju poznaje, cijelu će stvar drukčije shvatiti i više će cijeniti taj vrt. Ukratko, pouke su za gimnazijske učitelje. What you see is what you get.

Maraton ili Brezovec u ZKM-u

Branko Brezovec, čije smo kazališne bakanalije već navikli gledati u formi uvoznih projekata, napravio je konačno predstavu u Zagrebu. Na poziv umjetničkog voditelja Kazališne radionice *Gustl* Damira Šabana te Svena Medveška i Žarka Potočnjaka, režirao je za njih prema tekstovima Claudea Confortesa, Jamesa Joycea i Miroslava Krležje *Maraton* — projekt koji se bavi striktno hrvatskim problemom, kaže Brezovec.

— U predstavi su tri lika. Prvi je idealist — treći prvi put i vjeruje u ideal pravične borbe, to jest da snagom svoga duha i tijela može doprijeti do prvog mjesta.

Drugi je odustao pa treći posljednji put i misli da je smisao uopće u samoj činjenici trčanja a ne u dostizanju cilja. Treći je neka vrst psihopata, agresivni cinik — on bjesomučno trči već nekoliko godina, nikada nije bio prvi i zbog toga okrivljuje neke druge ljude. Čini mi se dakle da je tu riječ o jednoj zgodnoj

vivisekciji tri različite, jako izražene, društvene kategorije koje možda najbolje oslikavaju stanje u kojemu se svi mi u Hrvatskoj nalazimo.

Maratonu je Brezovec dodao posve eksplicitnu razinu aktualnosti prikazujući paralelno na sceni video materijal u kojemu Neven Hitrec kombinira snimke radene isključivo za predstavu i dokumentarne snimke iz novije hrvatske povijesti i suvremenosti.

Brezovcu se zato čini da je ova predstava u nekom vrlo zanimljivom odnosu s njegovom predstavom *Cezar* koja se bavi problemom bivšega jugoslavenskog prostora. To je još jedan razlog zbog kojeg bi bilo dobro da se realizira u ožujku planirano gostovanje *Cezara* u Zagrebu. Riječ je inače o makedonsko-slovensko-hrvatskoj koprodukciji, čija je hrvatska premijera bila u Puli, u srpnju prošle godine.

Suvremeni ples — Lovci čežnje

Zagrebački plesni ansambl, Zagrebačko kazalište mladih i Istarsko narodno kazalište Pula priveli su kraju krajem prošle godine svoj zajednički projekt — plesnu predstavu *Lovci čežnje* koja je u Puli premijerno odigrana još u studenome, a u Zagrebu 26. siječnja. Sa šest plesačica ZPA — Snježanom Abramović, Nikolinom Bujas, Tamarom Curić, Hilari Kos, Rinkom Lukčec i Andrejom Široki radio je brazilski koreograf Bebeto Cidra, inače dugogodišnji član

LOVCI ČEŽNJE

© NINO ŠOLIĆ

Lanonime Imperial. Upravo u suradnji s tom plesnom trupom iz Barcelone, ZPA je prije dvije godine iz sebe izvukao maksimum i predstavom »Prepoznavanje krajolika« prepoznao u sebi impuls sličan mediteranskom pa čak i

Brezovecvi Maratonci: Damir Šaban, Žarko Potočnjak i Sven Medvešek

latinoameričkom suvremenom koreografsko-plesnom krugu.

— Ono što karakterizira obje predstave su ekspresivnost samog pokreta i način na koji se invenira situacija u emotivnim odnosima među izvođačima. Ono što predstavu *Lovci čežnje* čini zanimljivom, pa i drukčijom, jest to što se na našoj sceni konačno pojavio projekt koji govori o, i upravo o — emocijama. Mislim da je upravo to, bez obzira na uspjeh same predstave, nešto što otvara mogućnost da netko dođe i otvori se samoj predstavi — izjavio je dramaturg predstave Goran Sergej Pristaš.

I u ULUPUH-u — prazne police

Teško da će ikoga začuditi još jedan ispražnjeni račun u Hrvatskoj. Samo je možda dodatno tužna činjenica da se ovakvi slučajevi počinju sve češće javljati u kulturnim institucijama i među ljudima od kojih bi se naivno moglo očekivati barem nešto kulturnije ponašanje od onog na koje smo navikli kod novopečenih »gospodarstvenih poduzetnika«.

Najsvojčiji slučaj je često spominjano Udruženje likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske (ULUPUH), čija su vrata nedavno zapečaćena. Uzrok tome je nepostojanje ijednog »čistog« računa. S tom su se neugodnom situacijom prvi suočili organizatori osmog po redu ZGRAF-a koji bi se trebao održati u ožujku. Na računu,

naime, nema ni jedne kune iako je, kada se sve zbroji, u prošloj godini za organizaciju ove bitne manifestacije stiglo nekoliko stotina tisuća kuna. Osim čudesnog nestanka ove svote, u knjnoj dokumentaciji poslovanja ULUPUH-a pojavila se gomila čudnih podataka o ogromnim svotama, nejasnim izdacima i sumnjivim vlasnicima računa. U ovoj kratkoj formi, ne treba se ni zapetljivati u priče oko tajnica, predsjedništava, nadzornih i inih odbora. Dovoljno je reći da je ovo samo još jedna priča oko još jedne institucije.

Osim pridonošenju atmosferi totalnog »divljeg zapada«, pa potom i općoj rezignaciji, priča s ULUPUH-om bi prve konkretnije posljedice mogla imati u organizaciji samog ZGRAF-a a možda i Zagrebačkog salona koji bi ove godine trebao biti posvećen primijenjenim umjetnostima.

Anun Morčić

Kožarić (drvo na drvo)

O Muzeju suvremene umjetnosti posljednjih se mjeseci u javnosti govori često, a najčešće u kontekstu intriga vezanih uz natječaj za novu zgradu koji tek što nije raspisan. U staroj zgradi na Katarininom trgu usprkos tome uspjevaju odraditi za ovu sezonu predviđeni program. Posljednji u nizu projekata zvao se *Drvo* i nosio je potpis Ivana Kožarića.

Ukoliko ste pratili neke od nedavnih Kožarićevih izložbi, znate da od njega ne treba očekivati klasičnu izložbu. Tako za njega drvo ovdje nije samo motiv i materijal za skulpture; Kožarić u debila čak minimalno intervenira i, raspoređujući ih po prostoru, ostavlja ih s njihovom izvornom energijom. Osim toga, iz svoje okoline izabire drvo u najrazličitijim oblicima — od koša za smeće, preko kuhinjskih elemenata, klupe za odmaranje do papira. U nekoliko prostorija time stvara različite ambijente, nudeći neminovno i poticaj na svojevrsno ekološko razmišljanje. To je, međutim, samo jedna od dimenzija koju u svom ludičkom karakteru ima projekt *Drvo* velikog imena hrvatske skulpture Ivana Kožarića.

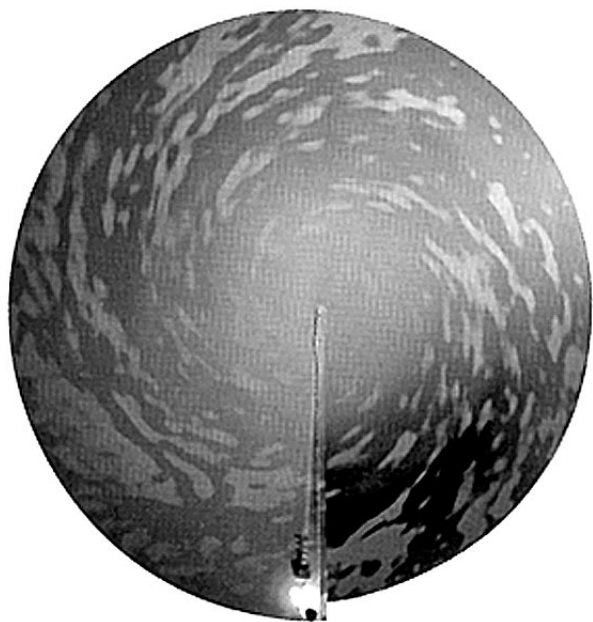

Salon mladih i velikih

Nakon što se oporavio od jednomjesečnih neprekidnih aktivnosti vezanih uz 25. Salon mladih, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU) je ugostilo jedan inozemni salon. Riječ je o salonu *Veliki i mladi današnjice* koji se četrdeset godina trudi prikazivati tendencije u suvremenoj umjetnosti kroz sučeljavanje umjetnika koji su još na počecima stvaralaštva s već velikim i priznatim kolegama. Uz opći se dio salona svake godine predstavlja po nekoliko nacionalnih selekcija pa je ove godine

zapalo i nas da predstavimo svoje umjetnike. Među »reprezentativne« radove uvršteni su oni s potpisom Demura, Đukića, Grubišića, Kesera, Kuduza, Murtića, Rončevića, Sedera, Verića, Vrkljana i Vodopijce, a osim u domu HDLU-a u Zagrebu bili su izloženi u Japanu, Belgiji i Luksemburgu i Dubrovniku.

Za nas je ova izložba zanimljiva i kao prilika za dobivanje barem malo uvida u kontekst suvremene svjetske umjetnosti, čemu je HDLU u zadnjih nekoliko mjeseci dosta pridonio. Prije ovog salona pokazao je, naime, mladu britansku umjetnost, a i 25. Salon mladih je od prošle godine pretvoren u međunarodnu manifestaciju.

Mirjana Vodopija: A Loofness

Jedinstvo razjedinilo Cuturu

Priča o *Jedinstvu*, odnosno ostacima nekadašnje zagrebačke tvornice za proizvodnju tvorničkih strojeva, metamorfozirala je u kuloarsku priču o kulturnom centru još prije nekoliko mjeseci. Ali tek kada se priča počela pričati kvaziotvoreno, uspostavilo se da je riječ o nekoliko

posve različitih priča s posve različitim akterima i, što je najzabavnije, da ni sam njezin autor više ne zna što je kome ispričao niti što je uopće želio ispričati.

»Šizoidnost« autorova mogla bi se protumačiti i kao njegova osebujna pripovjedačka strategija i zanimljiv doprinos korpusu hrvatske postmodernističke pripovijetke.

Problem je, međutim, u tome što uopće nije riječ o piscu, već o Mladenu Čuturi, predsjedniku Gradskog fonda za kulturu koji je prošle godine odlučio nekadašnju tvornicu *Jedinstvo*, smještenu na savskom nasipu, pretvoriti u novi kulturni centar.

Slijedeći svoju zamisao, zamolio je dugogodišnjeg nezavisnog kazališnog producenta Darka Putaka da izradi koncept za projekt radnog naslova *Kazališno glazbeni centar (KGC) — Tvornica*. Putak je to učinio i od Čuture dobio informaciju da je koncept prihvatila gradonačelnica Marina Dropulić. Već nekoliko tjedana nakon toga, Mladen Čutura počeo je ispredati prve inačice izvorne priče. Čulo se tako da će taj prostor »na ravnjanje« dobiti ravnatelj DK Gavella Krešimir Dolenčić i producerski dvojac *Jabukatona* Petrović-Podolski. Iako je definitivno odlučeno da će se GSK *Jabuka* rušiti, pa se glasila doimala vjerojatnom, Petrović i Podolski su je odmah i kategorički demantirali. Nedugo zatim glasina je »ispravljena« tako što su redatelju Dolenčiću pridodana još tri člana »umjetničkog odbora« — redatelji Leo Katunarić, Borna Baletić i Bobo Jelčić.

I oni su glasinu pobili, rekavši da ih nitko ništa nije nikada pitao. Sklopio je i

ponovno pokrenutog festivala hrvatskog glazbenog spota. Osim toga, ova bi dvorana bila namijenjena i izvedbi koncerata recentne glazbene produkcije te realizaciji najrazličitijih priredbi kao što su modne revije, likovne izložbe, filmske projekcije, sajmovi itd. U maloj dvorani izvodili bi se projekti sličnog profila, ali komornog karaktera, dok bi treća dvorana bila namijenjena plesnim pedagogima, odnosno služila bi za pripremanje i vodenje plesnih radionica.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

— Kada sam čuo Čuturinu izjavu na HRT-u da će u umjetničkom odboru biti Dolenčić,

Katunarić i Baletić, podsjetio sam ga na moj koncept KGC *Tvornica* koji je već prihvatila gradonačelnica te iznio mišljenje da je besmisleno da jedan multimedijски kulturni centar vode ljudi koji su istovremeno ravnatelji već postojećih gradskih kazališta, u situaciji u kojoj su nezavisne produkcije — zbog nedostatka prostora za izvođenje — gotovo u startu osuđene na propast.

Osim toga, u Skupštini Grada dobio sam neki dan informaciju da je na temelju mojeg koncepta sproveden natječaj za uređenje prostora te da se već zna koji će arhitekti raditi na projektu. Čudi me da Mladen Čutura o tome nije obaviješten.

Prema Putakovoj ideji *Tvornice*, prostor bi bio višenamjenski koncipiran te u tom smislu i tehnički ureden. U velikoj dvorani izvodili bi se kazališni projekti domaćih nezavisnih grupa, predstave *Eurokaza* i *Tjedna suvremenog plesa*, projekti *Festivala mladih hrvatskih kreatora*, *Jazz festivala* i *Videomixa* —

ponovno pokrenutog festivala hrvatskog glazbenog spota. Osim toga, ova bi dvorana bila namijenjena i izvedbi koncerata recentne glazbene produkcije te realizaciji najrazličitijih priredbi kao što su modne revije, likovne izložbe, filmske projekcije, sajmovi itd. U maloj dvorani izvodili bi se projekti sličnog profila, ali komornog karaktera, dok bi treća dvorana bila namijenjena plesnim pedagogima, odnosno služila bi za pripremanje i vodenje plesnih radionica.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

Godišnju nagradu DHKP-a dobio je Zvonimir Mrkonjić za prijevod pjesama Arthura Rimbauda (Konzor, 1997). Nagradu za životno djelo dobila je Alka Škiljan čiji su prijevodi Becketta, Sartrea i Feydeaua, uglavnom, nažalost, neobjavljeni, ostavili znatan trag u suvremenoj povijesti hrvatskog kazališta. Alka Škiljan sudjelovala je i u prijevodu UNESCO-ve *Historije čovječanstva i Povijesti svijeta*, a za Malrauxove *Antimemoare* dobila je godišnju nagradu grada Zagreba.

U spomen

Jurica Murai: 1927-1999.

Danas, kada se opraštamo od dragog profesora, velikog umjetnika, pijanista i iznad svega čovjeka, koji je svojom karizmom i nesebičnim radom zadužio ovu sredinu, prisjećam se misli velikog Seneka koji je rekao: Najveća je sreća za čovjeka, kada pogazi svu zlu požudu, da se vine k nebesima i prode u tajne umjetnosti. Kada se uzdigne do tih visina, smješkat će se ljudskim borbama, jer tamo je gore krajeva bez granica, i samo uzvišena duša može biti dostojna tih prostranstava.

Ove su me riječi pratile u radu i podsjećale na postulate koje je preda me postavio upravo profesor. Skroman, samozatajan i beskrajno susretljiv, svoj je čitav život posvetio glazbi, pristupajući svakom novom izazovu analitički, unoseći u svako djelo svoju osobnu kreaciju i dio svog života. Ostavio nas je kada nam je još toliko mogao davati. Sada kada više nije među nama, osjećam duboku zahvalnost za sve što mi je dao i naučio me, napose za pošten odnos prema umjetniku i radu. Kako sam nije bio ni od velikih riječi, niti željan slavoluka, to je uporno usadivao skromnost i u nas, kako bismo sutra našli lakši put do savršenosti, koja ne trpi laž ni poluistine.

S tugom se opraštam od svojeg učitelja i prijatelja, čija me je iskrenost, umijeće i čistoća duha tolike godine nadahnjivala u radu.

Ida Gamulin

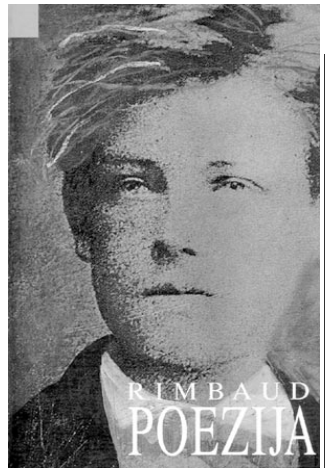
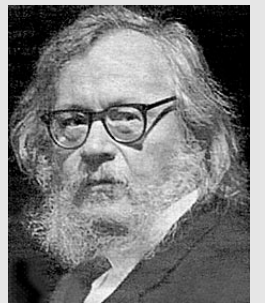
Odlazak asketa

Jerzy Grotowski: 1933-1999

Želite li zamisliti izravnu suprotnost Krleži (pa time i hrvatskoj kulturi), na raspolaganju vam je Jerzy Grotowski. Kod poljskoga redatelja i pedagoga, scena je programatski prazna od klase, nacije i spola; važan je proces dugotrajnoga rada s glumcem a ne sama predstava; tekst predložka napušten je u korist nijeme komunikacije izvođačeva tijela. *Igrati hagiografiju* — i to onu siromašnih franjevaca — nije li to nadrealna zamisao? Otrprike ravna braku Crkve i Kazališta? Grotowski se nije dao smesti konvencijama povijesti. U *Akropolisu* (1962) je oživio duhove ubijenih u Auschwitzu. Adaptaciju Calderonova *Postojanog princa* (1968) uprizorio je kao kombinaciju martirologije glavnog junaka, Kristu sličnog sanjara, kojim se poigravaju vlast i obitelj, te publike za koju je smrt tek jedno od — na sceni uživo upriličenih — anatomskih seciranja mrtvacu. Posebno intimistički odnos prema gledatelju pokazuju brojna uključivanja publike u ekscentrično razlomljen prostor izvedbe, pri čemu je glumac *nešto između figure svećenika i psihijatra*. Zadnja slavna predstava Grotowskog, *Apokalypsis cum figuris* (1968), montaža je biblijskih tekstova, poezije T. S. Eliota i proze Dostojevskog. Od 1976. do 1984. g. Grotowski se povukao iz javnog života, nastavljajući kazališni rad s malim grupama studenata. Od 1984. uglavnom se bavio sveučilišnom nastavom. Svojom je redateljskom poetikom iz kasnih šezdesetih, međutim, zarazio neke od najvećih redatelja druge polovice dvadesetog stoljeća — Petera Brooka (također i autora predgovora za engleski prijevod jedine knjige Grotowskog *Ka siromašnom kazalištu*), ništa manje Eugenia Barbu, Roberta Wilsona i Josepha Chaikina. Tzv. avangardni pokreti i danas se pozivaju na neke od »iscjeliteljskih« metoda poljskoga kazalištarca. Njegov se *Dr Faustus* pamti kao svojevrsna oporuka, budući da je lik Fausta ondje pretvoren u apoteozu »samonadmašitelja« i istraživača tabua kao oznake istinskog Sveca.

U nas nema ni govora o *rastanku* s Grotowskim, jer smo se s njim iznimno rijetko susretali: eventualno kroz koncept *Montažstroja*, redateljski rad Branka Brezovca i Nataše Luetić te pojedina »došašća« *Eurokazovih* predstava. Kazališna posvećenost i tiranija redatelja nad gledateljem već su nam bliži. Od svih sastojaka poljske sakralnosti ipak nam je najmanje strana ideja »siromašnog kazališta«, ali u *ekonomskom* smislu te riječi. Stoga se od Grotowskog opraštamo pomalo nespretno; kao domaćini koji su propustili ugostiti umjetnika prerušenog u dronjke i tihu kontemplaciju. HNK je, naime, bio prezaulet ugošćivanjem najbogatijih *uguz* domaće politike, prerušenih u državno-politička odličja.

Nataša Govedić

Proljeće ili zima nama svima

Tko god sutra došao na vlast, naći će se usred tegobne stvarnosti, nikako iznad nje — osim ako se, kao današnja vlast, ne želi otrijezniti od pobjedničkog pijanstva

Vjeran Katunarić

Slika »proljeća« u politici u prošlom je stoljeću istrgnuta iz dugog povijesnog cikliza, što seže od aristokratskih priča Hesioda i Aristotela do seljačkih o zelenom Jurju i Zmaju, o Kurti i Murti. Ali trag kružnog fatalizma ostao je u građanskoj političkoj svijesti, kao i nevjeric. Političko »proljeće« označuje relativno kratka demokratska razdoblja europske i nacionalne povijesti: od »proljeća naroda« 1848. do »praškog« 1968. i »hrvatskog proljeća« 1971. Daljnje čekanje po toj metafori — jesu li narodi prije »proljeća« živjeli u političkom ledenom dobu i je li nakon toga definitivno zatopilo, itd. — teško da bi obogatilo jezik naše spoznaje ni podiglo nadu. Slično je s analogijama. Za razliku od 1971. na primjer, frapantnija je podudarnost između Hrvatske 1998/9. i Francuske 1848/9. Oni koji zagovaraju »drugu republiku« trebali bi malo bolje proučiti ishode sudara u ondašnjoj Francuskoj između bogatunске »stranke reda« i ostalih — poduzetnika, republikanaca, obrtnika, seljaka, obezglavljenih radnika, itd. — i tko je sve s kim i protiv koga upropastio stvar demokracije.

Nijedna takva slika, pa ni šareni kompjutorski dijagram o raspoloženjima javnog mnijenja, ne može odmijeniti tu robnu ali racionalnu spoznaju koja se probija kroz usporedne društveno-političke stvarnosti. Ta metoda dobro bi došla ra-

zumnoj politici utemeljenoj na odgovornosti, a ne zaslijepljenoj uvjerenjem. Tko god sutra došao na vlast, naći će se usred tegobne stvarnosti, nikako iznad nje — osim ako se, kao današnja vlast, ne želi otrijezniti od pobjedničkog pijanstva.

Usporedba današnje hrvatske političke situacije s *corsima* i *ricorsima* u drugim zemljama ili s okolnostima vlastite prošlosti iz 1971. godine nije bespredmetna, ali njezin je spoznajni, a osobito moralni, rezultat upitan. Tisuće stranica analiza o tranzicijama, o krugovima pakla trećeg svijeta i uznemiravajućim orbitama Istočne Europe, poučavaju o barem dvije stvari. Prvo, politička demokratizacija napreduje korakom puža koji često zastaje i povlači se u kućicu. Takvo prosijavanje ne mijenja nacionalnu klimu: pupoljci demokracije učas se smrznu. Reći će se: Hrvatska, kao ni Istočna Europa, nije Afrika niti Južna Amerika. To je, na žalost, geografska istina, ne nužno i razvojna. Ako ovakvo stanje potraje još desetak godina, eto i nas većine u »svječnoj tranziciji«. To je orbita noćne more iz koje se teško ili nikako ne izlazi, kada samo rijetko odabrani sunarodnjaci još putuju izvan zemlje, nestaje tragova svjetovnog optimizma a mentalitet (»smisao života«) uklapa se u »onozemaljsku askazu«. Da se dotle stigne, potrebno je da »snage reda« milom ili silom još nekoliko godina razaraju sve što kod nas vrijedi.

Drugo, istočnoeuropske zemlje koje bi duže ostale izvan europske kuće po svoj bi prilici prekrio led. Također, ukoliko daljnja europska vanjska integracija zbog bilo kojeg razloga zastane ili postojeća iznutra zapadne u krizu, poledica će se još brže širiti. Zemlje koje se uspiju, pak, uskoro uključiti, i ostale, ukoliko se vanjska integracija bude brže širila, odmah za njima — mogu računati na sustav zajedničke sigurnosti i dionice ekonomskog prosperiteta ali i recesija. Tek kada je nama dobro kao i njima, dakle u općoj međuzavisnosti, nastupa »proljeće«. I kada krene loše, solidarnost i uzajamnost u zajedničkoj sudbini bitno popravljaju raspoloženje. »Progres je iza ugla« — time je Franklin D. Roosevelt u najtežim trenucima iskreno tješio svoje sunarodnjake, uključujući nove hrvatske useljenike u SAD, i uspio ih dovesti na prag idućeg take-off.

Dakle, prava klima je zajednička. Međutim, naši sadašnji vlastodršci ne dijele s narodom istu klimatsku zonu. I čitava politička sfera kao da se odvaja od sveg ostalog življenja. Mogu li i koje domaće političke snage promijeniti sadašnju putanju zemlje? Svako iduće političko »proljeće« u Hrvatskoj bit će manje bujno od prethodnog, ali može biti ljepše barem u profilu, steći vitkiji politički spektar oponirajućih snaga. 1971. okupila je snage na potezu od komunističkih reformista do (preostale) krajnje desnice. Izvan maspoka ostali su partijski tvrdolinijaši, veći dio Srba u Hrvatskoj i dobar dio intelektualne ljevice. U današnjem političkom revoltu spram režima, premda oštrica nije jasno upearena kao onda (tada su devize odlazile u Beograd, a danas hrpe otuđenog novca, tko zna sve čijeg i u kakve ruke, rastu na tajnovitim računima domaćih ali i stranih banaka) — ipak se vide razlike u sastavu sudionika. Krajnja desnica zasigurno ostaje uz vladajući desni centar, umjesto reformističkih komunista figuriraju otpadajući hadezeovci takozvane »umjerene struje«, preostali Srbi danas su bliži oponirajućem bloku, ljevica također, a u međuvremenu preobraženi reformski komunisti, SDP, danas opet predvode opoziciju. Daljnje povlačenje analogije, međutim, krajnje je neugodno, budući da bi trebalo prepoznati transpoziciju reaktivnih tvrdolinijaša iz 1971.

Nadalje, opsežan oponirajući blok ne može ostati duže jedinstven: osobito u slučaju osvajanja vlasti valja računati na rastakajući učinak kohabitacije s (predsjedničkom) vlasti, potom s tvrdom strujom u vojsci i policiji, kao i s mučnim imovinskim porijeklom novih magnata.

Demokratsko voće stoga još uspijeva u zimskim rasadnicima. Najveći je zimski rasadnik, pored parlamenta, nacionalna televizija. Prije otprilike godinu dana na stranicama starog *Vijenca* iznio sam sumnju koju ću ovdje reinterpretirati. Političke i politekonomske rasprave na televiziji gube mogućnost da vlasti ili opoziciji udijele dodatan bod. Ne samo zato što urednici ili voditelji debata emisija ubacuju dilemante-provokatore (npr. Ivkošić) da bi ometali pribranost kritičara vlasti. Bitno što se izgovori postaje publici sve teže razvidni i sve dosadnije. Na primjer, koja strana zastupa koje stajalište u ekonomskoj politici?

Čini mi se da HDZ polako ali sigurno, kao i prije desetak godina, zauzima sva stajališta. Fraze se sa svih strana snubljuju i plešu na povišenom podiju, iznad onog što većina razumije kao stvarnost. Stvarnost je tegoban hod kroz mjesec dana, a za seljake kroz godišnje doba (već tisućljećima). Međutim, obično svjedočenje, na primjer, nekoliko umirovljenika o svojim nedaćama, ako bi im se dala prilika da govore u gledanijem televizijskom terminu, zapalilo bi veći emocionalni požar od ijedne inflatorne novčanice tekuće frazeologije.

Upravo pokušaji opstrukcije jednostavnog govora činjenica postaju sve podmucliji. Nezadovoljni načinom na koji su izvedeni pretvorba i privatizacija, masa nezadovoljnika govori o pljački. Na to zagovornici tekuće politike uzvraćaju pucnjavima iz teške ideološke artiljerije. Pljačka podrazumijeva reviziju privatizacije, a to je »antihrvatski« stav stoga što »tjera strani kapital iz Hrvatske« (Kovač). Zašto ljudi nikako ne shvaćaju/prihvataju da su »naši bogatuni« neizbježna pojava u nastanku razvijenog gospodarstva (Tuđman). Tako se propagiranje siromaštva i propadanja postupno uvlači pod skute svojih svjetskih mentora, neoliberalnih autoriteta koji zagovaraju bezobzirno razvlašćivanje radnika i drugih zaposlenih, ali sami, kao i njihovi puleni u Hrvatskoj, žive daleko izvan ili iznad bijede onih koji su pogode-ni njihovim reformama.

Politički govor time ulazi u začarani (nerazvojni) krug koji se većim dijelom svijeta vrti već pedesetak godina. Tko osvoji vlast na izborima kod nas ove godine, začas će se suočiti s ovom orbitom. Bude li opravdavao prve loše ishode politike objektivnim okolnostima, vratit će nas u staru »zimicu«. Ali se u njoj ne moramo smrzavati ako nova garnitura na vlasti pokaže više solidarnosti i sućuti za svoj puk i ne razmeće svojom potrošnjom. Zauzvrat bi dobila podršku s kojom može na dulje vrijeme gurati dalje do europskih zlatnih vrata.

Ipak moramo biti svjesni jedne činjenice. Žanr romantizma već odavno ne stanuje u politici. »Proljeće« prevrata i revolucija su iza nas, otkada su Europa i ostali svijet ušli u kapitalizam. Njegova raščaravajuća proza ne nastaje iz »duše naroda«, nego iz logike privrednog računa i proizvodnog stroja. Političari su postali prijenosni kotači tog svjetskog mehanizma.

Nacionalizam je bio »dušu naroda« zadnji dotakao, ali ju je prepustio kapitalizmu ili ju je odveo u »sveti rat«. U jednom i drugom periferni narodi su stradali.

Naravno, ne mogu tvrditi da su znanstvenici, inženjeri, edukatori, književnici, novinari i ostali profesionalni dijelovi hrvatskog kulturnog kapitala, neiskvareni interesima i metodama svoje struke ili drugim uskim ambicijama, ostali spoznajno i moralno vezani za sudbinu svog naroda. Ali ipak mislim da bi se iz tih redova, kao i dijela poduzetnika pa i nekih političara, mogli oformiti novi »proljećari«, takvi koji bi nas mogli uvesti u Europu a pri tom njeguju »klimatsko« zajedništvo, kako na tom putu ne bismo doživjeli havariju *Titanica* kada je u hladnoj vodi ostala većina društveno nepriviligiranih.

Na kraju jedna predizborna (pre)poruka SDP-u: »Proljeće ili zima nama svima«.

Povijest moramo u potpunosti preraditi, a i o spektralnoj analizi krvi nismo rekli sve što naši uzori iz svijetle povijesti očekuju.

Nismo ušli u Europu. Nemamo industrijsku proizvodnju, tristo ljudi dnevno ostaje bez posla, pola milijuna Hrvata odselilo je na truli Zapad, o broju Srba da i ne govorimo. Koliko je lijepo nakon dugo vremena u domovini, najljepše govori podatak da se i ministar iseljeništa Petrović odlučio vratiti u Kanadu gdje su mu još uvijek, a i ostat će, žena i djeca. O Hrvatini Žanku koji pjeva »od stoljeća sedmog tu žive Hrvati« sve je jasno osim, je li mislio na Hrvatsku ili Australiju — gdje mu je obitelj?

Ipak, mora se znati da Hrvatsku vole samo oni koji su je opljačkali. Oni su to radili iz ljubavi prema Hrvatskoj i prema Hrvatima. Sedamsto tisuća radnih mjesta zatvoreno je da se radnici, kad je već iz udžbenika izbačen Darwin, ne bi od prevelika rada pretvorili u majmune. Novac je iznesen vani kako ne bi kvario ljude po hrvatskim bankama. Tako su sve bankrotirale, samo što vladar prosvječenih — Mateše, Škegre, Škreba uz blagoslov Padronea, o tome još nije izvijestila svekoliko pučanstvo.

Devet godina nakon — nemamo cesta, tvornice su zatvorene, koncesije podijeljene, budućnost prezadužena i tako dalje sve do Haaga, u koji nitko neće ići dok se ne nađe pogodni trenutak da se svaki zatvoreni izručiti bez velike buke uz koju mala tranšicu kredita.

Činjenica je da smo imali i rat, bez heroja doduše, ali sa stotinama heroja pretvorbe. Rat je do sada, u svakoj zemlji zahvaćenoj ratom, dovodio do pune proizvodnje, stopototne zauzetosti kapaciteta do manjka radne snage itd., ali ne i u Hrvatskoj. Ovo je raj za umirovljenike, nepismene, polupismene i one koji se tako osjećaju. Uostalom, svaki narod zaslužuje upravo onakvu vlast kakvu bira. Nije problem u jednom čovjeku, već u onima koji ga opslužuju, a najveći je problem Berlinski zid u glavama onih koji takve biraju. A tko ima srca lomiti berlinske zidove u glavama?

Dolazi li političko proljeće?

dok je istovremeno u istočnim saveznicima državama strahovito porasla popularnost reformiranih komunista (PDS) koji su osvojili oko četvrtine izbornoga tijela. Na saveznoj razini to im je omogućilo prelazak praga od 5% za ulazak u parlament.

Česi su, kao i Poljaci i Mađari u predvorju NATO-a i Europske unije, ali ni oni nisu baš prezadovoljni.

Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) nije uopće za uspoređivanje. Izgubila se u varijacijama na uvijek istu temu *Bitka na Kosovu*. O Europi ne žele ni čuti. Na spomen NATO-a spremni su ratovati. *Nebeski narod*, kako ih vlastiti vođe zovu, greškom se pojavio u Europi, pa barem to pojavljivanje bilo i na Balkanu. Usprkos nesretno položaju izvan Azije, ali zato pogleda uprtog u vječnu majčicu Rusiju, suglasni su ujedinjenju s Bjelorusijom i Rusijom u zajedničku federaciju. Ili kako će se to već jednoga dana zvati. Rusija je na koljenima. SSSR se raspao, a ni budućnost RSFSR-a nije ružičasta. Jeljcini nadzire situaciju samo oko Moskve. Stvarni gospodari života i smrti novokomponirani su bogataši i njihovi pomagači za koje su i naše domaće perjanice pretvorbe samo bebe za doručak pravim igračima kojih se boji cijela europska i američka mafija. A ni Jugoslavija nije daleko od raspada na tri oka u glavi dok četvrto još nestavno žmiri.

Koliko god sadašnje vodstvo u Hrvatskoj bilo anakrono i senilno u jednoj je stvari u pravu: Hrvatska nema ni jednog proizvođača, ni jedne grane privrede ili bilo čega drugoga čime bi mogla konkurirati bilo gdje pa je razumljivo kako je samoizolacionizam jedino rješenje za one koji nikada i nisu imali nikakvih *adekvatnih* rješenja osim zabijanja glave

u pijesak i čarabiranja objema rukama u tuđim džepovima.

Hrvatska je još devedesete imala preradivačku industriju naslonjenu na Zapad, brodogradnju u samom svjetskom vrhu, turizam u napretku koji je svake godine imao rast od četiri do sedam posto, kakve takve prometnice i relativno obrazovanu radnu snagu. Dolaskom višestranačja mnogi su povjerovali kako je to osnovna poluga kojom se ide u politički i vlasnički pluralizam. Smatralo se kako je to dovoljno da se ostvare vladavina prava, socijalna pravda, ljudska i građanska prava te neizbježni i očekivani gospodarski rast kao preduvjet rasta nikad dovoljno visoka standarda. No, nažalost to je ostao tek sanak pusti za Hrvatsku, a i još neke, našem Vrhovniku, najdraže saveznike.

Hrvatska nije ušla u euroatlanske integracije dalje od Vijeća Europe, a i to uz predsjedan da nas prime, a onda to zamrznu na tri mjeseca. Nije problem u Europi ili u tome da nas tamo vole malo manje nego bismo mi to htjeli. Ni Europa nije savršenstvo bez mana, ali je definitivno na kraju dvadesetoga stoljeća, dok za Hrvatsku i još nekoliko zemalja euroazijskog idejnog sklopa to još nije baš najjasnije. Tu se ne zna je li četvrto, sedmo ili neko drugo stoljeće, ali sigurno nije bilo i neće biti ničega između 1945. i 1990. Trgovati nećemo ni s kim iz istočne Europe ili sa Zapadom, a ako oni neće onda s Moskvom (koja ne plaća), Pekingom, Pjongjangom ili, ne dao Bog da zaboravimo najskrenijem saveznika, najvećeg sina našega naroda i nacionalnih zajednica — Beograd.

U Europu hoćemo odmah, ali ne prema njihovim uvjetima, nego prema našima. Uostalom, imamo mi još vremena, a i posla.

Berlinski zid u glavama

Sedamsto tisuća radnih mjesta zatvoreno je da se radnici, kad je već iz udžbenika izbačen Darwin, ne bi od prevelika rada pretvorili u majmune

Pavle Kalinić

Nakon rušenja Berlinskog zida od svih istočnoeuropskih zemalja najperspektivnijom i najživotnijom smatrana je Hrvatska. Ispred Češke i Slovenije. Istočna Njemačka nije uzimama u analizu jer se za nju odmah počeo brinuti veliki brat sa zapada. I iako je taj brat uložio u razvoj mladega i manjega više od stope deset milijardi maraka nitko nije zadovoljan. Istočni Nijemci ostali su bez stotina tisuća radnih mjesta, a i uvjerali su se da nije zlato sve što sija. Ni putnica ne vrijedi puno ako nemaš novca ni volje za putovanje. Zapadni su također razočarani jer su golemu sredstva njihovih poreznih obveznika, uložena u istočne provincije, a to ne daje očekivane, barem ne toliko brzo vidljive, rezultate. Ujedinjenje je željeno i ostvareno, ali danas niti to tko želi financirati niti tko želi trpjeti bilo kakav pad standarda zbog svjetlije budućnosti. Zapadni Nijemci žele živjeti dobro *sada*, a istočni su uvjereni kako su bolje i sigurnije živjeli prije (značajna većina). Uostalom, to se vidjelo i na prošlim izborima. SPD-ovci su pobjedili na izborima kancelara Ujedinitelja

Vladajuća stranka ugrožava opstojnost Hrvatske

Ako volimo svoju domovinu, dužnost nam je boriti se protiv svakog totalitarizma

Ivo Šlaus

Totalitarizam je jedna od najvećih prijetnji suvremenom svijetu i stoga ga treba suzbiti i u njegovom najblažem obliku. Sve što totalitarna vlast takne, ona uprlja. Ona cenzurira, ona prisluškuje, ona terorizira i nikada ne sluša, jer se temelji na blasfemiji da samo ona ima apsolutno pravo. Totalitarizam generira laž: čuli smo već mnogo laži i svaka od njih bila je uperena protiv čovjeka. Jasni znak da društvo klizi u totalitarizam je taj da sveučilišta, akademije, instituti, bolnice i škole, sudstvo i administracija prestaju biti stupovi društva, raspadaju se i postaju puklo oruđe u rukama vlasti. Suočeni smo s dilemom kako očuvati ste stupove društva a da istovremeno ne služimo totalitarizmu. Totalitarizam uvijek ponižava i uništava čovjeka fizički, inte-

lektualno i moralno. Kada sam nedavno posjetio Vinka kardinala Puljića ispričao mi je kako u *Pismima starog vruga mladom vrugu* stari vrug upozorava mladega da mu je glavni zadatak spriječiti čovjeka da misli. Zato svi totalitarizmi nameću jednodušje i svi totalitarizmi imaju razrađeni sustav rituala — tek da se nešto čini i da se ne misli. Totalitarizam korumpira, kao što je rekao lord Acton, totalitarizam ubija, kao što je dokazao prof. Rummel, dodajemo: totalitarizam zaglupljuje. Nekada nam se čini da vlast u našoj zemlji nije totalitarna. Skloni smo opravdavati režim i tvrditi da ako dozvoljava kritiku, onda samim time nije totalitarna. Iako bi totalitarizam želio onemogućiti kritiku, pa čak bio spreman koristiti i nasilje, totalitarni režimi su u suvremenom svijetu nemoćni. Jedan od dobrih osobina globalizacije sastoji se u tome da je svaki totalitarni sustav nemoćan. I makar koliko bio stravičan — totalitarizam je uvijek i smiješan. Svatko tko si umišlja da ima vlast neodoljivo nas podsjeća na Chaplinovog ridikuloznog velikog diktatora. Međutim, ni nemoć ni bijeda totalitarnog režima ne smiju umanjiti našu borbu protiv totalitarizma. Ako volimo svoju domovinu, dužnost nam je boriti se protiv svakog totalitarizma. Totalitarizam nije stabilnost i sigurnost. Dapače! Totalitarizam ne omogućava nikakvu korekciju i zato i vodi u rasulo, u propast.

Ne vlast nego administracija

Demokracija uključuje poštene i slobodne izbore, ali i mnogo, mnogo više: sustav neprestane kontrole i ravnoteže, pluralizam interesa i tolerantnost. Demokracija uključuje i štrajk i nenasilni građanski neposluš. Pisane su rasprave i knjige o tome što je demokracija i nije cilj ovdje to ponavljati. Tek toliko da u jednoj rečenici naglasimo: demokracija je klima u kojoj svaki čovjek slobodno i neovisno misli i djeluje. Stoga je najbolji test da je jedna zemlja demokratska upravo u činjenici da oni koji su neko vrijeme obnašali vlast tu vlast mirno prepuste drugima. Uopće riječ »vlast« je kriva riječ. Riječ »vlast« sugerira da oni vladaju. Kao da riječi »Imamo Hrvatsku« znače da su oni i samo oni vlasnici Hrvatske. Nipošto! Oni imaju određeni posao, kao što ga imaju radnici u tvornici, rudari, obrtnici, gostioničari, liječnici ili nastavnici. Riječi »poglavar« i »suveren« su također posve kri-

ve, kao što je i riječ »vlada«. U demokratskim državama koriste se bolji izrazi: predsjednik i administracija. Ni predsjednik, ni administracija, ni zastupnici u parlamentu, ni oni u lokalnoj upravi nemaju monopol da vode, niti su samo oni ovlašteni da imaju ideje. Štoviše, njihove političke ideje su najbolje onda kada posve odražavaju ideje naroda. Još je Voltaire kazao: »vodim, jer slijedim narod«.

Promjene su nužne

Hrvatska je pred izborima. Ako HRT ne prestane biti instrument vladajuće stranke, onda će HRT biti kriva što izbori neće biti poštene. Ako Sabor ne izmijeni izborni zakon koji manipulira i vrijeđa hrvatsku dijasporu, onda će vladajuća stranka koja je Hrvatski državni sabor pretvorila u glasačku mašinu biti kriva što izbori neće biti poštene. Ako ne prestane upletanje u sudstvo i u Ustavni sud, onda će se Hrvatska smjestiti u doba imperatora Kaligule. Poštene i slobodni izbori prvi su korak prema demokraciji, ali se može dogoditi da i oni izabrani na poštenim izborima ubrzo izgube legitimitet, jer ne rade ono što su birači zaista htjeli. Jasni signal daju upravo takvi vlastodršci kada pokažu svoje nezadovoljstvo narodom. Početkom 1945. g. Hitler je optuživao Nijemce da su kukavice i da nisu dostojni svog vođe. Svakog čovjeka treba poštovati. Onda kada netko tko misli da je poglavar nazove i jednu osobu diletantom, stokom sitnog zuba ili gusanom njegova vlast gubi legitimitet.

Hrvatsko gospodarstvo izjeda mafija, svake godine izgubljeno je sto tisuća radnih mjesta. Hrvatsku kulturu nagrizala kič. Hrvatska je dalje od Europe nego je ikada bila. Opstojnost Hrvatske je ugrožena. Stoga su promjene nužne i urgentne. Nužno je da promjene budu demokratske i da odražavaju pluralizam interesa. To znači savez oporbenih političkih stranaka koje ističu socijalne i liberalne, tradicionalne i regionalne vrijednosti, te sindikata koji se zalažu za interese radnika, obrtnika, seljaka i umirovljenika i udruge građana koji brinu o zaštiti prava žena, brinu o braniteljima, o prognanicima, brinu za okoliš, za nacionalne manjine i za ljudska prava. To je pokret za Hrvatsku! Građanke i građani Hrvatske neće nam oprostiti ako promjene ne ostvarimo što prije.

Opozicijo, udruži se!

Vlast će u paničnom strahu pokušati prikriti dokaze o svojoj odgovornosti

Božo Kovačević

Ovogodišnje političko proljeće ponečim će podsjećati na političko proljeće 1990. Čini se da većina građana očekuje promjene. Veće oporbene stranke napokon su spoznale stupanj svoje odgovornosti za daljnja zbivanja u Hrvatskoj. Ono što je od izbora 1992. bila jasna poruka biračkoga tijela, danas napokon prepoznaju i lideri oporbe. Birači su uporno poručivali: opozicijo, udruži se! Danas stranke oporbene šestorice pokušavaju učiniti upravo to.

No, 1990. u proljeće bilo je jasno da dotadašnji režim neće pokušati izigrati rezultate prvih slobodnih, višestranačkih izbora poslije pola stoljeća. Ton političkom proljeću 1990. davao je pad Berlinskoga zida i raspad komunističkoga bloka. Moglo bi se reći, svi su osjećali da su promjene neizbježne.

Danas, pak, želi za temeljitim promjenama, što znači za promjenom vlasti u Republici Hrvatskoj, gotovo da je jednak strah od mogućih postupaka sadašnje vlasti kad shvati da je birači više nikako ne žele.

U obraćanju naciji, koje je — za razliku od gotovo svih prošlogodišnjih njegovih govora — bilo relativno uljudno, Predsjednik Republike ustvrdio je da su sve državne službe postupale u skladu s Ustavom i zakonima. To je ustvrdio baš onoga dana kad je *Nacional* objavio uvjerljive dokaze da je Služba za zaštitu ustavnog poretka postupala protuustavno i protuzakonito. Nekoliko dana poslije toga ravnatelj HISA, službe koja treba analizirati sve podatke koje ostale obavještajne službe prikupe, podnio je ostavku. Vjerojatno je on Predsjedniku predložio da stane na put protuzakonitim postupcima prijateljima iz Šujice koji zapravo drže ključnu vertikalu u tim službama. Poslije Predsjednikova izlaganja ostavka je za Šeparovića bila jedino rješenje. Predsjednik se osobno, dakle, zauzeo za one koji su već javno raskrinkani kao uzurpatori. Time je pokazao na koga će se oslanjati u predizborno vrijeme: na one koji ne misle da se vlast treba mijenjati izborima.

Predsjednik je javno ustvrdio mnogo toga što je odavno svima jasno. Pravosuđe je u kolapsu. Vodeća osoba pravosudnog sustava Predsjednikov je miljenik Vuković. Lakše je odreći se miljenika, za kojega će se naći neko prikladno mjesto, nego priznati da je miljenik radio ono i onako kako mu je to s najvišeg mjesta bilo sugerirano.

I Kutle je, čini se, prestao biti miljenik. Kako bi to i mogao biti kad više nema novca ni za plaćanje režijskih troškova, a kamoli za servisiranje svojih dojučerašnjih zaštitnika iz najviših vrhova vlasti. No, sve dok Kutle ne vrati astronomske dugove ili dok ne oda gdje je taj silni novac, cijela je afera pod kontrolom vlasti. Kao što je HDZ 1990. godine raspolagao znatnom količinom emigrantskog novca, tako vjerojatno danas potencijalni bjegunci pred zakonom raspolazu stotinama milijuna maraka građana ove zemlje, a samo dio tog novca bit će investiran u pokušaj legalnog održanja sadašnjega režima na vlasti.

Ovogodišnje političko proljeće bit će obilježeno pokušajima opozicije da pribavi dokaze za stanje čije su posljedice očevide: za pljačku, za svakovrsni drugi kriminal, za drsku prijevartu većine građana i za pokušaje manipulacije medijima, izbornim zakonima i samim izborima. Dijelovi vlasti, pak, u paničnom strahu da se prebrzo ne otkrije prava narav režima, pokušavat će prikriti dokaze o svojoj odgovornosti za sve ono što je građane ove zemlje zadesilo. Pritom neće birati sredstva. Za ono što će se na političkom planu dogoditi u Hrvatskoj odgovorna je politička opozicija. Udruženih šest stranaka moraju biračima dati barem jedan uvjerljiv razlog zbog kojega valja glasovati za njih. O HDZ-u dvojbi više nema. Zašto bi milijun osiromašenih umirovljenika glasovalo za one koji su ih cinično osiromašili? Zašto bi više od 300.000 nezaposlenih glasovalo za one koji su im ukrali radna mjesta i izbacili ih na ulicu? Zašto bi bližu 200.000 koji svakodnevno rade a ne dobivaju posao glasovalo za one koji su im takav ropski život nametnuli? Zašto bi nekoliko stotina tisuća malih poduzetnika koji uredno plaćaju poreze i doprinose glasovali za one koji nekolicini tajkuna omogućuju da ni za koga od svojih mnogih tisuća radnika ne plaćaju ništa?

Ovog proljeća udružena opozicija treba jasno pokazati zašto glasovati upravo za nju!

Dolazi li političko proljeće?

Srušiti kult ličnosti

Temeljni je problem hrvatske politike u tome što se te jadne hadezeovce ne može promijeniti

Jurica Pavičić

Jedna od ranih epizoda *Monty Python Flying Circus* sadržavala je i tipično pajtonovski skeč o sivim miševima. U tom skeču mirno britansko provincijsko mjesto uznemireno je pojavom sekte sivih miševa, odnosno ljudi koji se oblače u plišane miševske kostime i trče jedan za drugim s kuhinjskom sjekiricom. U jednom trenutku, na polovici skeča, za mišljenje o miševima pitaju njihovog prosječnog sugrađanina vojničkog držanja, kojeg dakako glumi John Cleese. Na pitanje što misli o sivim miševima on odgovor počinje pomirljivo: »ti se jadni ljudi ne mogu promijeniti...«, a odmah potom nastavlja: »...i zato mislim da ih treba ubiti«.

Cijeli je skeč zapravo parodija na homofobiju. Rečenica koju izgovara Cleese često mi je, međutim, padala na pamet od 1990. naovamo. Nikom, dakako, ne pada na pamet da bi hadezeovce trebalo ubiti, ali temeljni problem i nesporazum

hrvatske politike ostaje taj da se ti jadni ljudi ne mogu promijeniti.

Upravo je komično i pomišljati na »meku demokratizaciju« Hrvatske samo mjesec dana nakon što je pred general-skim zborom Franjo Tuđman izrekao govor-manifest samoizolacije Hrvatske i otišao cinično se pobratimiti s Rusijom — glavnim pomagačem okupatora Hrvatske — a sve u antizapadnoj uznapredovaloj paranoji.

Nekoliko doista kozmetičkih gesti umekšanja uoči izbora ne mogu promijeniti opći dojam o Tuđmanu kao vladaru i kao čovjeku: on je autokrat, iskreno nesklon demokraciji, u duši čovjek jednostranaštva i komiteta, ksenofob, mizantrop, nacionalist koji prezire demokraciju, javnost i parlamentarizam. Taj jadni čovjek doista se ne može promijeniti.

HDZ nikad nije bio stranka, pa ni pokret, već koktel političkih protivnika i konkurenata objedinjen egzaktnim materijalnim interesom i iracionalnim kultom ličnosti koji je nedostojan jedne mediteranske kulture kraja stoljeća i koji je od pojavnosti u bijeloj uniformi pa do diskursa laske i dodvornosti duboko balkanski. Zato se HDZ ne može promijeniti, jer njegove mjene ne ovise o tržištu političkih ideja već o privatnoj psiholo-

koj anamnezi. Jedan od dva stožera okupljanja pokreta — novac — iščezao je u vrtlogu recesije i nelikvidnosti. Drugi — autoritet patrijarha — drži se kao klimavi zub. HDZ jako dobro zna da je to zadnje što ih drži ne samo na vlasti, nego na okupu. Zato HDZ može dopustiti sve osim jednog: eliminacije kulta ličnosti iz medija i političke komunikacije. A ne padne li kult ličnosti, onda je sva ostala demokratizacija trice i kućine. Dok mi govorimo o predsjednicima kao o očevima nacije, a ne o slugama nacije i administrativnim djelatnicima, savršeno je nevažno tko je bio u vijestima zastupljen pet, a tko osam minuta. Višestranačje se u Hrvatskoj još uvijek doživljava kao smotra folkloru suštinski slična komunističkom SSRN-u.

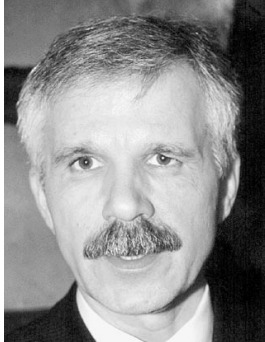
Nažalost, vjerujem da će demokratizacija Hrvatske koja je neizbježna, zaista ići putem *mediteranskog modela* Vesne Pusić, odnosno pomirbom opozicije i tzv. umivenih tuđmanovaca. Uviđam da je takva tranzicija najvjerojatnija, ako ne i jedina moguća. Uviđam, ali mi se taj uvid nimalo ne sviđa. Onaj tko je jedinom pristajao na iracionalni kult patrijarhalnog oca nacije može biti dobar službenik demokracije, ali njome očito nije bio i ne može biti nadahnut.

Krah nedemokratskoga modela vladanja

Loše vrijeme u Hrvatskoj započinje s gušenjem demokracije na razini medija i stvaranjem unutrašnjih neprijatelja na razini pojedinca

Mladen Vedriš

Jasno je da i u Hrvatskoj val političkih promjena počinje kad stvari postanu iznimno loše. Tako je to bilo sedamdesete godine kada je jedan represivni, hegemonistički, jugoslavenski val počeo snažnije pritiskati. Tako je to bilo

od 1987-88. godine kada je Miloševićeva mašinerija krenula u pohod po Jugoslaviji, a tako je to i u zadnje dvije godine kada je neuspjeh jednog modela vladanja u Hrvatskoj počeo drastično ugrožavati većinu građana u pitanjima socijalne pravde, sigurnosti radnog mjesta, egzistencije i perspektive mlade generacije. Zato se Hrvatskoj mora dogoditi političko proljeće, jer je kritična masa zahtjeva za promjenom svakog dana sve snažnija i veća.

Loše vrijeme u Hrvatskoj započinje s gušenjem demokracije na razini medija i stvaranjem unutrašnjih neprijatelja na razini pojedinca, a kada je društvo na taj način imobilizirano, sputano i omamljeno, onda na kraju svi plate cijenu koja se u ukupnoj kvaliteti življenja plaća u osobnom standardu. Društvo bez demokracije jest društvo bez agensa razvoja, bez konkurencije, a društvo bez konkurencije tada na svim područjima postaje neefikasno. A kada je neefikasno, tada ne stvara, a kada ne stvara tada se nema što dijeliti, a kada se nema što dijeliti onda se nema od čega živjeti. Hrvatska je mala zemlja, relativno homogena po mogućnosti komunikacije. Ona ne može dugo preživjeti na osnovi sadašnjih prirodnih resursa, već budućnost treba tražiti u stvaranju nečeg novog. U navedenim uvjetima, novo se ne može stvarati. Ne može se biti uspješan ako država nije transparentna, otvorena, međunarodno uklopljena — jednom riječju demokratska i efikasna. Zbog svega toga, uvjeren sam da sadašnja situacija neće trajati dugo.

Dolazi li političko proljeće?

Sve to Šestorica dobro znaju pa se postavlja pitanje zašto su se i oni u svom prijedlogu izbornoga zakona priklonili »overdozi« proporcionalnoga ključa baš kao i HDZ?! Isprika da HDZ ne bi prihvatio pretežito ili čak potpuno većinski sustav — nije uvjerljiva jer izborni zakon pripada u takozvane *organske* zakone i na tom je terenu trebalo zametnuti odlučnu kavgu pa kud puklo da puklo. Možda je razlog takva ponašanja, i HDZ-a i Šestorice, činjenica što u proporcionalnome ključu državne liste osiguravaju partijskim centralama premoć nad »bazom«. A zna se da u svim strankama postoji silna jagma za dobro plaćenim saborskim mjestima. Valjda je i to dodatnim razlogom što Šestorica ni ne pokušavaju sastaviti zajedničku listu istinske »udružene opozicije«.

U prilog većinskoga sustava uopće, mogu se navesti mnogi argumenti, a u hrvatskom slučaju još i posebni razlozi. Naime i nažalost, Hrvatska je poluprazna zemlja u kojoj bi baš pusti krajevi (Lika, otoci, i sl.) trebali imati što jače političko predstavništvo na razini Republike.

U Hrvatskoj ima oko 120 bivših općina ili nekadašnjih kotara, koje bi se lijepo mogle poklopiti s izbornim jedinicama. U svakoj bi se jedinici bio po jedan zastupnik u dva kruga. Zbroj izabranih većinskih zastupnika daje pravo svakoj stranci na jednu petinu (20%) dodatnih zastupnika koje odredi sama stranka. Tako bi stranka s pet izabranih imala pravo na jednoga dodatnoga zastupnika, s deset izabranih na dva i tako redom ukupno 24 dodatna zastupnika (120 : 5 = 24).

Po ovome ključu Zastupnički dom imao bi 144 zastupnika ili u svemu oko 150 zastupnika, ako bi se pribrojilo nekoliko zastupnika nacionalnih manjina. Dodatni zastupnici bili bi uglavnom profesionalci iz partijskih centrala koji bi imali vremena pročešljati saborske materijale te služiti kao logistika za svoje većinske kolege s terena. Ako se udruže i dobiju barem 4-5 mandata, tu bi pogodnost mogli uživati i izvanstranački zastupnici kojih uvijek bude po nekoliko u većinskim izbornim sustavima.

Kao i svi drugi, i ovaj model pati od »mana svojih vrлина«. Važno je to da većinski izborni sustav pogoduje decentralizaciji Republike i nadasve to što pomaže da nova Hrvatska napokon izađe iz tunela partijske države. Što se tiče tih pitanja, široka bi javnost trebala dobiti riječ, a ne samo političke stranke i profesori politologije.

Većinski sustav za polupraznu zemlju

Većinski izborni sustav pogoduje decentralizaciji Repulike i pomaže da nova Hrvatska napokon izađe iz tunela partijske države

Tihomil Radja

Unovije vrijeme oporbena šestorica sami sebe sakraliziraju i svaku nevjericu i svrsishodnost svoje formule proglašavaju rabotom u korist HDZ-a. Među razlozima koji opravdavaju sumnju u uspjeh Šestorice na prvom je mjestu pretežito proporcionalni izborni sustav, koji favorizira HDZ kao stranku s jedinstvenom kandidat-skom listom na štetu mnogobrojnih oporbenih pojedinačnih lista. U manjem, većinskom dijelu izbornoga sustava, Šestorica imaju nešto veće šanse, ali i tu će se teško složiti oko zajedničkoga kandidata jer se glasuje samo u jednome krugu. Kad bi bila dva kruga, složili bi se »automatski« oko najbolje plasiranoga oporbenog kandidata u prvome krugu. Jer u prvome krugu birači glasuju za »svoga« favorita, a u drugome *protiv* »tuđega« kandidata.

Inicijativa: Forum članak 38.

Cenzura – predvorje diktature

Tribina u organizaciji Hrvatskog novinarskog društva održana je s namjerom da se okupe tvorci javnog mnijenja i oni koji se zalažu za demokratsku i slobodnu javnu riječ

Gioia-Ana Ulrich

Pojam cenzure može se definirati kao službena kontrola javnih publikacija, kazališnih djela, filmova, TV i radio emisija kako bi se spriječilo objavljivanje i propagiranje nečega što vrijeđa javni poredak, moral, što je štetno za interese države, vladajuće klase i privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora.

Sastanak novinara organiziralo je krajem siječnja Hrvatsko novinarsko društvo s predstavnicima nevladinih organizacija i istaknutim pojedincima zainteresiranim za status javne riječi u Hrvatskoj, pod egidom *Cenzura — predvorje diktature*, a održao se u Velikoj dvorani Novinarskog doma, 28. siječnja. Tribina je održana s namjerom da se okupe tvorci javnog mnijenja i oni koji se zalažu za demokratsku i slobodnu javnu riječ. Najvažniji povod za sastanak ukidanje je televizijske emisije *Jedan plus jedan*, zabrana distribuiranja znanstvenog i stručnog časopisa za interdisciplinarna istraživanja rata i mira *Polemos*, manipulacija HRT-a s odlaskom predsjednika Ustavnog suda Jadranka Crnića te prisluškivanje, praćenje i pritisci na novinare. Predsjednica Hrvatskog novinarskog društva, Jagoda Vukušić, naglasila je kako je nužno da se potaknu institucije civilnog društva kako bi se učinkovitije suprotstavile cenzuri, autocenzuri i manipuliranju informacijama. Sastanak je bio zamišljen kao mogućnost da se progovori o slobodi izražavanja misli.

Kao jedna od mogućnosti suprotstavljanja aktualnoj situaciji, prisutnim je gostima ponuđen *Članak 38 (Forum za zaštitu i promicanje slobode mišljenja i izražavanja misli)*, koji je već 1996. godine osmislio Slaven Letica, a osnovna svrha mu je zaštita i promicanje slobode mišljenja i govor zajamčenim *Članom 38. Ustava Republike Hrvatske*. Spomenuti *Članak 38. Ustava RH* glasi: »Jamci se sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli osobito obuhvaća slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Zabranjuje se cenzura. Novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji. Jamci se pravo na ispravak svakome kome je javnom viješću povrijeđeno Ustavom utvrđeno pravo.«

Forum *Članak 38* različitim će se metodama rada zalagati za zaštitu i promicanje slobode mišljenja i izražavanja misli na svim područjima djelovanja, a na sastanku je oformljena grupa koja će dalje raditi na zaštiti *Članka 38. i Članka 68. Ustava RH (Članom 68. jamci se sloboda znanstvenog, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva)*.

O vlastitim iskustvima, stajalištima i stavovima na sastanku je govorilo osamnaest istaknutih ličnosti iz hrvatskog kulturnog i javnog života. Budući da raspoložem s nedovoljno prostora, izdvojit ću samo neke.

Slaven Letica u svojem je izlaganju govorio o potrebi, razlozima i načinima promjene diskursa i strategije promicanja i zaštite slobode mišljenja i izražavanja u Hrvatskoj te napomenuo kako iz defenzivne treba prijeći na ofenzivnu strategiju zaštite slobode izražavanja. Također je naveo neprijatelje slobode izražavanja kao i metode cenzure kojima se koriste: »Sada djeluje nekoliko metoda: uhođenje i prisluškivanje novinara, intelektualaca, političara i znanstvenika kao tzv. sigurnosnih problema, uvođenje PDV-a koji je praktički uništio nakladništvo u Hrvatskoj te korištenje političke represije prema prosvjednicima koji su koristili pravo okupljanja i javnog prote-

sta u poznatom slučaju blokade Trga bana Jelčića.«

Ozren Žunec, glavni urednik znanstvenog časopisa *Polemos*, distribucija kojega je ukinuta prije nekoliko tjedana, izjavio je kako su ti koji zabranjuju više predmet sažalnog podsmijeha i prezira nego straha te kako je javnost sada najbolje sredstvo u odupiranju moći.

»Ako je cenzura predvorje diktature, onda je prisluškivanje i praćenje, stvaranje kategorije unutrašnjeg neprijatelja radna soba diktature. Ako u ekonomiji postoji termin pužajuće inflacije koja korak po korak ide naprijed i eskalira, onda bi cenzura bila ostvarenje pužajuće diktature« kazao je Mladen Vedriš, političar koji se nekada nalazio u vrhu vlasti, a koji je sada zbog prisluškivanja odlučio tužiti državu. Zaključio je kako se sada, nakon ovoga sastanka treba reagirati i djelovati, a ne stati na izrečenom.

Ivo Pukanić napomenuo je kako je građanska dužnost tjeđnika *Nacional*, kojega je on glavni urednik, upozoravati javnost o događanjima u Hrvatskoj, bez obzira na posljedice: »Mi smo, uz još samo nekoliko medija jedini korektiv ove vlasti. Ono što bi trebala biti oporba nažalost su postali mediji. Umjesto da mediji prate i komentiraju ono što se događa, oni su postali korektivi«.

Vesna Alaburić govorila je o problemima prava i pravosuđa upozorivši kako najznačajniji problem predstavlja problem neovisnog pravosuđa te kako treba podržati suce Ustavnog suda, Udrugu sudaca i sve one koji su se javno suprotstavili i time ugrozili vlastito profesionalno djelovanje. Damir Matković se osvrnuo na probleme Hrvatske televizije, Branimir Donat je predložio sastanak s predstavnicima oporbe (kao potencijalnom budućom vlasti) kako bi iznijeli svoje mišljenje i ponudili rješenja, ukoliko dođu na vlast, dok Ljubo Čučić iz Europskog pokreta za građansku Hrvatsku tvrdi kako od tog prijedloga *nema nikakve koristi* te smatra kako je »Hrvatskoj potreban jedan masovni pokret koji će u svojoj kolektivnoj energiji imati sve preživjele, sve znanstvenike, sve kulturne radnike, sve stranke...«

Svi sudionici tribine imali su priliku potpisati peticiju HND-a o aktualnom statusu javne riječi u Hrvatskoj, kojom će se od Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva obrane tražiti da prestanu praćenja, prisluškivanja, prijetnje i pritisci na novinare.

Sastanak je pokušaj da se okupljanjem ljudi različitih profesija zaštiti javna riječ te da se odgovori na pitanje kako djelovati zajedno i pridonijeti da bude drugačije, a samim sudionicima ovo zasigurno neće biti posljednji sastanak.

Polazište za peticiju HND o aktualnom statusu javne riječi u Hrvatskoj

Usvim demokratskim društvima novinari su kritičko oko i uho javnosti. U društvu u kojem novinari, kao i mnoge druge javne osobe, postaju predmetom istrage tajnih službi zbog navodne nacionalne (ne)sigurnosti, ozbiljno je dovedena u pitanje njihova osnovna zadaća, a time i sama bit političkog sustava. Zainteresirani za demokraciju u Hrvatskoj i punu slobodu odgovornih novinara profesionalaca, čiji je osnovni posao javnosti podastrijeti pravodobne, točne i sveobuhvatne informacije, zahtijevamo od Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva obrane da prestanu prijetnje, praćenja, prisluškivanja i pritisci na novinare.

Tajkunarije

Sponzorov stisak: čiji su Tisak i Mreža

Stečaj Tiska ipak se nije mogao dopustiti. Taj posljednji kontrolor tiskanih medija, kojim je država upravljala preko Kutle sve dok Kutle nije počeo upravljati državom, skoro je odveo u propast sve izdavače

Danica Juričić

Zanimljivo je da je Zagrebačka banka jedina hrvatska banka koja ovih dana nije bila zainteresirana za ulazak u vlasničku strukturu distributerskog poduzeća Tisak. Drugim riječima ta banka nije mogla pristati na sanaciju Tiska što je nedavno iznuđena kod predsjednika hrvatske Vlade Zlatka Mateše. Naime, Tisak se javlja kao jamac kredita u iznosu od 10,5 milijuna njemačkih maraka koliko je u Zagrebačkoj banci podignuto na hipoteku poduzeća Diona. A kao što je poznato poduzeće Diona pred kojim je stečajni postupak također je dio urušavajućeg poslovnog imperija Miroslava Kutle.

Kako se vidi iz primjera poslovanja Zagrebačke banke Kutle je koristio imovinu poduzeća tek kao jamstvo na koje su se u bankama dizali krediti za sasvim druge namjene. Podizanjem hipoteka na hipoteku njegovi su dugovi, plus kamate na te dugove, postali neusporedivo veći i od same imovine kojom upravlja Globus grupa. Prije toga bi se iz poduzeća preuzetih nakon pretvorbe isisala sva gotovina koja se onda prebacivala na račune Kutlinih tzv. fantomskih tvrtki, a takav financijski inženjering mogao se koristiti za svašta: za osobno bogaćenje ili za financiranje predizbornih kampanja vladajuće stranke.

Politički sponzori Kutle

Nikako se drugačije ne može objasniti kako je monopolistički distributer Tisak doveden do propasti. Radi se o poduzeću koje na 2500 kioska uglavnom prodaje sav hrvatski i inozemni tisak te cigarete. Kako se ti proizvodi prodaju uvijek za gotovinu u Tisak se svakodnevno slijeva milijun i pol njemačkih maraka.

Urednik tjednika Nacional Ivo Pukanić već je više puta otvoreno rekao da Kutle ne bi mogao izvući toliko novac iz Tiska da nije imao političkih sponzora. Pukanić smatra da za nastalu situaciju odgovornost snosi predsjednik hrvatske Vlade Zlatko Mateša, jer je cijeli problem šutke promatrao, te predsjednik države koji je dopustio svome savjetniku za unutarnju politiku Iviću Pašaliću da postane politički sponzor Miroslava Kutle. Međutim, padom Kutle, kaže Pukanić, pada i Pašalić kojemu je Kutle bio »ortak« i u nedavnoj aferi oko Dubrovačke banke i u sličnim aferama sve do Tiska. »Sve je pokriveno po toj političkoj liniji, jer Kutle nije ni-

šta drugo nego HDZ d. o. o., budući su iz njegovih poslovanja apsolutno išla sva financiranja HDZ-a«, tvrdi Pukanić.

Osim Pukanića premijera Matešu prozvala je u ovom slučaju i predsjednica Hrvatskog novinarskog društva (HND) Jagoda Vukušić koja je u potpunosti podržala izdavače u njihovim zahtjevima kao i u odluci da se suprotstave bankrotu u koji ih uvlači distribucijski monopolist Tisak. Ona je uputila otvoreno pismo premijeru Mateši u kome je izrazila nadu da se neće kao i do sada ograditi zidom šutnje. Pišući premijeru i Jagoda Vukušić je svjesna anomalije u hrvatskom gospodarskom sustavu. Naime, o Tisku kao privatnoj tvrtki trebali bi brinuti vlasnici, nikako Vlada. »No u ovom slučaju, a na žalost i u nizu sličnih«, navodi u pismu Mateši predsjednica HND-a, »Vlada ne može sa sebe skinuti odgovornost, jer su za mandata stranke koja je sastavlja, donešeni zakoni i utvrđeni modeli ponašanja koji su omogućili takav Tisak kakav je danas.«

Tisak izdavačima duguje ukupno sto milijuna kuna dok su dugovi prema vjerovnicima — Tvornici duhana Rovinj, Croatia osiguranju te bankama — dosegnuli sto milijuna njemačkih maraka. Po planu sanacije Tiska dogovorenom kod premijera Mateše novi vlasnici Tiska postat će Privredna banka Zagreb, Dalmatinska banka, Hrvatska poštanska banka, te Varaždinska, Istarska, Dubrovačka, Splitska i Riječka banka uz Tvornicu duhana Rovinj, Croatia osiguranje i zainteresirane izdavače. Jedini uvjet budućih vlasnika bio je da dosadašnji vlasnici izidu iz vlasničke strukture Tiska.

Dosadašnju vlasničku strukturu činili su s 29,03 posto Mirovinski fond; 23,4 posto Međunarodna novinarska korporacija; 19,42 posto tvrtka Ljudevit; 17,85 posto HVIDRA; 7,83 posto mali dioničari; 1,66 posto invalidi Domovinskog rata i roditelji poginulih branitelja te 0,81 posto Mladost d.d. Međutim, samo se čini da je očitost nedokaziva. Kutle je preko Međunarodne novinske korporacije i tvrtke Ljudevit iz Vinkovaca te preko Hrvatskog domovinskog fonda a naročito preko Mirovinskog fonda prijenosom upravljačkih prava za fiksnu isplatu dividende držao u rukama kontrolni paket dionica i zapravo bio većinski vlasnik Tiska.

Banke saniraju gubitke

Danas će hrvatske banke na državnu intervenciju sanirati Tisak, u slobodnijim interpretacijama bi se reklo i Kutlu, i to tako da će dio dugova pretvoriti u vlasništvo dok će ostatak dugova reprogramirati. Stečaj Tiska ipak se nije mogao dopustiti. Taj posljednji kontrolor tiskanih medija, kojim je država upravljala preko Kutle sve dok Kutle nije počeo upravljati državom, skoro je odveo u propast sve izdavače iako u početku nije bilo tako. Tisak je neplaćanjem

svojih dugovanja najprije dovodi o u neravnotežan položaj tjednik Feral, pa Nacional te Novi list, a tek potom, kada se pljačka Tiska već sasvim odvojila od njegove nadzorne političke uloge, ugrozio je i Jutarnji list, Vjesnik, Večernji list, Slobodnu Dalmaciju, Glas Slavonije, Sportske novosti, Globus, Arenu, Milu, Gloriju, Teen, Cosmopolitan, Auto blic, Auto klub, Vitu, Playboy itd.

Vlada je dobro procijenila da bi to bila totalna katastrofa kada bi u izbornoj godini na stotine novinara ostalo bez posla. Nakon što je donijeta odluka o sanaciji Tiska odahnu li su i izdavači jer je alternativnu distribucijsku mrežu, o kojoj se ovih dana toliko razmišljalo, izuzetno teško, preskupo i gotovo nemoguće tako brzo uspostaviti. Preko Tiska se

Čija je TV-Mreža

Po navodima iz tog materijala u rujnu 1996. godine Pavić i Kutle kao ravnopravni suvlasnici pokreću Mrežu d.o.o. koja je na Trgovačkom sudu registrirana u vlasništvu tvrtke Gruppo d.d. U službenim dokumentima Mreža se, stoji u Kronologiji, predstavljala kao vlasništvo Kutline Globus grupe i Pavićeva Europapress Holdinga. U ovoj je priči sporno to što se danas više nitko u javnosti ne predstavlja vlasnikom Mreže. Sindikalna povjerenica Mreže Lela Knežević maše dokumentom u kome se Pavić predstavio i potpisao kao vlasnik Mreže kada je pišući Peru Vintheru od Europske komisije tražio donaciju.

Kako tvrdi sindikalna povjerenica, sa stalno zaposlenima na

vić i Kutle ići će preko svojih medija na kompromitiranje ljudi iz sindikata objavljivanjem podataka iz njihove privatnosti.«

Pavić koji je pred novinarima TV Mreže navodno dugo tvrdio da je 50 postotni vlasnik Mreže koristio je ekran te kuće za reklamiranje svojih izdanja, a da po tvrdnjama sindikata, ništa nije platio za televizijsko marketinško vrijeme. Za višesatne propagandne emisije u povodu izlaska Jutarnjeg lista koristili su se novinari Mreže, kuće u koju je Pavić davno prestao ulagati novce. Po istim izvorima Mreža danas duguje na sve strane za najam opreme, za tehničke usluge, za korištenje satelita, duguje Hrvatskoj televiziji, Hrvatskoj pošti, Telekomunikacijama, Hidrometeorološkom zavodu, agencijama Reu-

Miroslav Kutle i Ivana Trump u Splitu, 21. siječnja 1998.

prodaje oko 75 posto dnevnih i periodičnih izdanja i dok bi u nekoj zamišljenoj alternativni sve profunkcioniralo, naklade bi se prepolovile a preživjeli bi jedino mediji u vlasništvu države. Novine su ionako već dovoljno poskupile, jer su izdavači zbog nena-

plaćenih potraživanja od Tiska, bili prisiljeni podizati kredite kako bi mogli izvršiti svoje obveze prema tiskarima i dobavljačima repromaterijala.

Ono što pak ovu priču o Tisku, Kutli i stranački vođenoj pretvorbi dodatno ilustrira jesu zaista bizarna zbivanja na TV Mreži gdje se poslovalo kao i u ostalim Kutlinim tvrtkama. Kada

se Mreža 31. siječnja ove godine potpuno ugasila, a novinari ostali i bez posla i bez plaća i bez silnog novca što im Mreža već dulje vrijeme duguje, Sindikalna podružnica novinara te kuće pripremila je Kronologiju zbivanja na TV Mreži od pokretanja do danas, čime su očito željeli skinuti gaće i vodećem medijskom tajkunu Ninoslavu Paviću.

Mreži sklapani su dvostruki ugovori i to prvi sa stvarnim iznosom plaća i drugi s umanjnim iznosom, čime su se državi plaćali znatno manji porezi i doprinosi. Drugi dio stvarne plaće novinarima je isplaćivan u gotovini i to tako da su uplate navodno sjedale na račun negdje u inozemstvu odakle su se prebacivale u Sloveniju, a kamo su po novac išli djelatnici Uprave Mreže. Kako po izvješću sindikata Mreža cijelo vrijeme posluje s gubitkom, Pavić se tijekom 1997/98. neslužbeno povlači iz te kuće tako da se u javnosti sve više stvara dojam da je Mreža u potpunosti Kutlin projekt.

Kako nadalje piše u Kronologiji Uprava TV Mreže bavila se prodajom šećera, brašna, ulja i ostalih živežnih namirnica od čega se robnom razmjenom namicao novac za plaće novinara. Diona bi primjerice naručila od Franka pet vagona kave, što bi platila s npr. 300 prikazivanja reklame na Mreži. Diona je prodavala kavu za gotovinu, ali se sada pokazuje da novac nije završio ni u Dioni ni u Mreži. Kada je u siječnju 1998. na Mreži osnovana sindikalna podružnica i najavljen prvi štrajk, direktor Croatia recordsa Miroslav Lilić prenosi sindikalnoj povjerenici Leli Knežević poruku Pavića i Kutle, za koju ona zapravo nikada nije mogla točno utvrditi — je li to Lilićev osobni savjet ili, kako je rekla, poruka poslodavca? Poruka je glasila: »Ukoliko nastavi sa sindikalnim djelovanjem, Pa-

ters, Hini... Po tvrdnjama Sindikata, kako su dugovanja Mreže rasla, tako se Pavić sve više odricao vlasništva.

Od EPH do EPP

Još u rujnu prošle godine postignut je načelan dogovor između suvlasnika Mreže — Pavića, Kutle i Vinka Grubišića — da će Pavić preuzeti cjelokupni vlasnički paket te producerske kuće, ali od čega je po tvrdnjama koje dolaze iz Europapress holdinga (EPH), Pavić odustao i do danas u potpunosti izišao iz vlasničke strukture Mreže. Pavić je osnovao novu producersku kuću Europapress Produkcija (EPP), a po mišljenju povjerenice Sindikalne podružnice novinara Mreže, time je izbjegnuto plaćanje nastalih dugovanja prema Mreži kao i izvršenje Ugovora o radu prema zaposlenima.

Predsjednik Foruma 21 Damiir Matković ocijenio je propalu TV Mrežu kao dirigitirani medijski projekt koji je samo trebao pokriti prostor na nacionalnoj razini. Sindikat Mreže na kraju svoje Kronologije zaključuje da Pavić s pravom vrišti do neba zbog dugovanja Tiska prema EPH, ali da i oni traže od njega isto što i on od Kutle — novac. Predstavnici sindikata Mreže namjeravaju sudski dokazati Paviću da je vlasnik Mreže. Neka ih ne iznenadi ako ispadne da je Kutle.

Govori:
Miljenko Jergović

Oduvijek sam planirao biti pisac

Dušanka Profeta

Mržnja prema Srbima, prema Bosancima, i prema Albancima, a nakon svega i prema Hercegovcima, apsolutno je nešto najgore što se Hrvatima danas može dogoditi

U posljednjoj knjizi Miljenka Jergovića *Naci bonton* okupljen je niz tekstova objavljenih u *Nedjeljnoj Dalmaciji*, *Tjedniku*, *Vijencu* i *Feralu*. Nakon velikoga domaćeg i inozemnog uspjeha proza *Sarajevski Marlboro* (1994) i *Karivani* (1995), Jergović se odlučio za publicistiku koja se, prema njegovim riječima bavi »terorom kroz kulturu«, a dijelom je i odgovor na prozivke u kojima mu se predbacuje da se ne zna lijepo ponašati u zemlji u kojoj je gost.

** Čula sam komentare da je odrednica »naci«* previše oštra i da, možda, jedino opisuje atmosferu u strukturama vlasti. Slažete li se s tim?

— Ne vidim zašto bi formulacija koja u sebi sadrži *naci*, nacistički, nacionalistički, bila danas u Hrvatskoj preoštra i zazorna iz prostog razloga što je u Hrvatskoj na vlasti stranka koja se ama baš nikada nije distancirala od onoga što pripada žanru izvornoga hrvatskoga nacizma ili fašizma. Jedno je distancirati se u odnosu na Hitlera ili Mussolinija, to niti je potrebno, niti bi imalo ikakvog smisla. Ova vlast praktično je prihvatila i obgrlila sve baštinike izvornoga hrvatskoga povijesnoga nacizma i fašizma. Ako u Hrvatskoj postoje ulice Mile Budaka, ako se na radio postajama poput *Narodnog radija* slavi ime Jure Francetića, ukoliko se usred Zagreba, pet koraka od spomenika bana Jelačića, drži misa zadušnica za Antu Pavelića, onda bi posve bizarno bilo očekivati od bilo koga, uključujući i mene, da odrednice nacizam i fašizam upotrebljava s nekim silnim oprezom, strahom ili nekim zazorom ako ona doista ima smisla, a ima smisla, i naravno da Hrvatska danas nije fašistička ili nacistička zemlja. Hrvatski građani koji su do sada većinski glasali za HDZ, dakle, jednu ultradesnu stranku, nisu ipak po svojoj prirodi trenutno raspoloženi za uspostavu nekakve klasične fašističke države koja bi podrazumijevala i svakodnevno odvođenje ljudi u koncentracijske logore, ili istrebljenje ljudi druge vjere i rase, iako bi se na ovom mogli zaustaviti i reći da je tog istrebljenja itekako bilo u vrijeme rata, ali nakon rata su te stvari kao zaustavljene. Hrvatska je danas u takvoj vrsti okruženja da fašistički ili nacistički model države jednostavno nije moguć. Međutim, meni ostaje moja intelektualna, građanska sloboda da se upitam kako bi se Franjo Tuđman danas ponašao kada bi imao one uvjete koje je 1941. imao Ante Pavelić, kako bi se ponašao kada bi danas u Europi bila moguća jedna rasistička, nacistička ili fašistička država. Strahujem da bi napravio nešto što bi bilo puno gore od ovoga u čemu sada živim i što bi to po svemu bila jedna zastrašujuća zemlja u kojoj bi se možda događale i gore stvari od onih koje su se događale u Pavelićevu režimu.

** Prepoznaju li se ti elementi i na razini svakodnevnog života, kod običnih građana koji se protiv očitog nacizma i fašizma ne bune?*

— Naravno da se to prepoznaje, a prepoznaje se i kod najobičnijeg svijeta, dobronamjernog svijeta, iz prostog razloga što je HDZ svojom osmogodišnjom vladavinom, između ostalog, uspio destruirati i mentalitet

ovoga naroda, uspio je redizajnirati Hrvate. Recimo, prije dva broja, u *Globusu* je izašla jedna zastrašujuća anketa u kojoj roditelji i učenici odgovaraju na pitanja o tome s pripadnicima koje nacije bi se u razredu rado družili i s pripadnicima koje nacije se nipošto ne bi družili. Anketa ima apsolutno zastrašujuće rezultate, jer pokazuje da je ovaj režim u Hrvatskoj uspio stvoriti tako šovinističku i klaustrofobičnu atmosferu da nekom promatraču sa strane, nakon prvobitnog bijesa, vjerojatno dođe silno tužno. S kime se hrvatski klinici od sedam-osam godine ne bi htjeli družiti? Sa Srbima, Muslimanima, iliti Bosancima, kako u anketi piše, i s Albancima. A htjeli bi se družiti s Nijemcima, Francuzima i Amerikancima. Otprilike iste

Ja sam jedan od vjerojatno rijetkih ljudi, pogotovo svoje generacije, koji drže do sebe, a misle da je Momo Kapor odličan pisac

odgovore dali su i roditelji i djeca, što znači da se ovo na razini mentaliteta pretvorilo u polukolonijalno društvo bijednih i jadnih pojedinaca koji bi jako rado pripadali jednom svijetu s kojim nikakve veze nemaju, svijetu neke Amerike, Francuske ili Njemačke, dok svoje prve susjede, ljude koji žive u ovom gradu i ovoj zemlji, mrze i tu mržnju ucjepljuju u svoju djecu. Jer mržnja prema Srbima, prema Bosancima, i prema Albancima, a nakon svega i prema Hercegovcima apsolutno je nešto najgore što se Hrvatima danas može dogoditi. Vrlo je zanimljiv primjer tih Hercegovaca koji su u naponu hrvatskoga nacionalizma, početkom devedesetih, bili dobri momci, ali otkad se u Hrvatskoj loše živi, otkad više nema Srba, a čak i obični građani primjećuju da režim krade njihove plaće i njihove penzije, treba pronaći novog krivca. A novi krivac upravo su ti Hercegovci. Neki dan dogodio se incident — neki je dečko sa svojim terenskim džipom preoraio travnjak ispred HNK. I kako je ta vijest objavljena u *Jutarnjem listu*, ali i drugim novinama? Objavljena je kao: Damir, Dado, Džeba, rodnom iz Čapljine, preoraio je travnjak ispred HNK. Taj momak, 8 godina ima prijavu boravka u Zagrebu. Mjesto njegova rođenja novinara, ili bilo koga drugog, uopće se ne tiče. On je Zagrepčanin. Međutim trebalo je izvući to da je on rođen u Čapljini, da bi se cijela stvar prebacila na Hercegovce i da bi se pokazalo što ti Hercegovci nama u Zagrebu rade. Drugi je dan u *Jutarnjem listu* izašla fotografija, s pohvalnim tekstom ispod, jednog grafita. Grafit je glasio »DAMIĆ DŽEBA GO HOME TO ČAPLJINA«, ili nešto slično. Ispod fotografije je pisalo kako se, eto, građani Zagreba bune protiv strašnog terora i primitivizma tog tipa iz

Čapljine i sad ti Damir Džeba idi u Čapljinu, crnci idite u Afriku, Židovi idite u pizdu materinu, Srbi idite u Srbiju... To je, naime, potpuno isto, i ovdje se više uopće ne može shvatiti, nakon vladavine HDZ-a i destrukcije mentaliteta, da za vandalizam ili zločin ili bilo šta tome slično nije bitno regionalno ili nacionalno određenje, nego valjda nešto drugo. Ako danas prošetate Zagrebom i pitate obične građane tko je pokrao Hrvatsku, tko je kriv za sve ovo, onda će vam odgovoriti, ali vrlo rijetko, hadezeovci, a najčešće Hercegovci. A nisam uopće primijetio da ima toliko puno Hercegovaca među svim tim tajkunima, gangsterima i banditima. Čak i kultni Miroslav Kutle cijeli je svoj vijek, od prve godine života, proveo u Zagrebu i samo je rođenjem Hercegovac. On je Zagrepčanin.

Naša krivnja

** Nedavno je o pitanju odgovornosti Hrvata i Hrvatske za ratne zločine, točnije za koncentracijski logor Dretelj, pokrenuta rasprava u kojoj se najčešće govori o kolektivnoj nacionalnoj krivnji, no izostaje javno prozivanje, zabljev za otvaranjem službene istrage o tome što se, i po čijem naređenju, događalo u Dretelju. Mogu li Hrvati uopće govoriti o krivnji i odgovornosti tako da imenuju svoje, konkretne, krivce za zločine?*

Ne mogu Hrvati ni za šta biti krivi, i ni za šta odgovorni, ukoliko su u svakoj situaciji žrtve. To je osnovni problem i za obične građane koji će vrlo teško shvatiti vlastitu odgovornost ukoliko ih je već Tuđman uvjerio da su na razini nacionalnog kolektiviteta, što god to značilo, žrtve, a sami znaju da su žrtve na razini svakodnevnog života jer loše žive i nemaju plaće. Vrlo je teško iz pozicije žrtve postati odgovoran ili postati kriv. Individualiziranje krivnje također je jedna od problematičnih stvari kod nas. Svakodnevno nam preko televizije i novina, čak i u nezavisnim novinama, trube o tome da se u Haagu nalaze neki Hrvati i da je broj Hrvata pred haškim sudom toliki, Srba toliki, dok je broj Bošnjaka minimalan. Kao da je haški sud neka vrsta olimpijade na koju idu najodličniji predstavnici određenih naroda, država ili nacija, pa se onda Hrvati bune što je njihova zastupljenost neadekvatna. Mislim da građani ove zemlje gotovo više nisu ni svjesni tko se nalazi pred haškim sudom. Ne nalaze se ni Hrvati, ni Srbi ni Bošnjaci, nego se nalaze ljudi koji su osumnjičeni za ratne zločine. I što se mene osobno tiče, potpuno mi je svejedno koliko se tamo nalazi Srba, Hrvata ili Bošnjaka. Što se mene tiče, haški bi suci mogli pohvatati zločince samo jedne nacije. A ukoliko oni jesu zločinci, ukoliko pred tim sudom budu osuđeni za ratne zločine, oni za mene apsolutno gube bilo kakav nacionalni predznak. Ja bih osobno više volio da pred haškim sudom bude osuđen čovjek koji je srušio Stari most u Mostaru, nego ne znam koliko i kakvih srpskih zločinaca, jer mi je zločin nad Starim mostom simbolički važniji od srpskih zločina. Zašto? Zbog toga što je taj zločin simbolički počinjen i u moje ime, i jednostavno ne želim

s tim, ni sa svim drugim hrvatskim zločinima, imati apsolutno ništa. A prvi preduvjet da ja imam ništa sa tim zločinima je da se krivnja individualizira, da ljudi koji su zločin počinili završe pred sudom u Haagu i da se stvar konačno raščisti. Sve ove priče o odgovornosti društva i kolektivnoj odgovornosti, sve su to šuplje priče do onog trenutka do kojeg ratni zločinci šetaju ulicama gradova. Meni je danas blesavo pričati što ja osjećam, a 1993. mi nije bilo blesavo, prema hrvatskim koncentracijskim logorima ukoliko Jadranko Prlić, čovjek koji je potpisao, to tisućiti put ponavljam, ukaz za osnivanje koncentracijskih logora, slobodno hoda po Sarajevu i još je neki ministar u vladi te države. Meni je u takvoj situaciji zbilja bizarno govoriti što ja imam s tim logorima. Jako je teško govoriti koja je moja odgovornost za rušenje Starog mosta u Mostaru ukoliko u *Novom listu* netko poput Slobodana Praljka taj most naziva »jebenim mostom«. U ovoj zemlji, nažalost, ne postoji zakon koji bi štitiio kulturna dobra od takvih tipova jer zašto Praljak smije reći da je Stari most *jebeni most*, a ja bih bio suđen za uvredu kad bih rekao da je Praljak *jebeni majmun*.

** Ako su krivci, kao što kažete, poznati — djeluje li rasprava koja je krenula nakon objavljivanja knjige Branka Matana kao, kako kaže Lovrenović, »moralni anestetik«? I je li to pitanje doista pokrenuto tek sada?*

— Ja se tu doista moram složiti s Lovrenovićem, to je sve doista moralni anestetik, šuplja riječ. Jer ta polemika u kojoj na jednoj strani Branko Matan, a na drugoj nekolicina ljudi iz *Ferala* i Ivan Lovrenović, po mom je dubokom uvjerenju, bespredmetna. Naime, uopće ne mogu shvatiti o čemu se tu polemizira; da li se tu polemizira o koncentracijskim logorima koje je otvarala vlast Republike Hrvatske na teritoriju Bosne i Hercegovine, da li se tu polemizira o kolektivnoj odgovornosti za pojedinačni zločin, da li se tu polemizira o tome tko je kad govorio, a tko šutio — ja to uopće ne znam. Čini mi se da bi bilo jako pametno kad bismo se jednostavno pokušali vratiti nekim temeljnim pitanjima, kad bismo najprije pokušali razmotriti u kojoj godini živimo, a o kojem vremenu razgovaramo. Danas možemo slobodno govoriti o Dretelju jer nas ova vlast više neće raspaliti pendrekom preko leđa ako ga spomenemo, a ta je vlast dovoljno pametna da zna kako živi u 1999. godini, dok smo mi izgleda toliko budalasti da mislimo kako 1999. možemo namiriti svoju šutnju iz 1993. godine. Zanimljivo bi bilo vidjeti tko je o Dretelju govorio, a tko je tek danas jako raspoložen za razgovor. Naime, definitivno je riječ o različitim likovima.

** Na predstavljanju knjige Naci bonton Krno Lokotar rekao je da ste polemični poput Krleža, a da stilom podsjećate na Andrića. Prepoznajete li te paralele u svojim tekstovima?*

— Moram priznati da mojoj taštini jako prija spominjanje takvih imena uz moje. Međutim, čini mi se da sam ne uspijevam prepoznati to što ljudi govore. Valjda je teško sebe smještati u neki kontekst, vidjeti se sa strane.

Naime, čini mi se da su na mene utjecale sve dobre knjige koje sam pročitao, bez obzira na imena njihovih autora. Teško je govoriti o nekim dubinskim, nekim bitnim utjecajima. Ja ne mislim da sam polemičan. Bože mi dragi prosti, poput Krleže, iz dva razloga. Prvi je taj što doista nisam Krleža, a drugi što nemam s kim polemizirati. Ja zadnjih osam godina nisam sudjelovao niti u jednoj jedinjoj polemici. Znao sam povremeno odgovarati na vrijeđanja, i to je otprilike bila najviša razina polemike koju sam dosegnuo, a priznat ćete da odgovor na vrijeđanja baš i nije neka polemika. Što se tiče Andrića, imam dojam da ga meni vrlo često spominju zbog neke linije manjeg otpora, zbog činjenice što sam iz Bosne i što je onda najjednostavnije uz moje ime spomenuti Andrića, koji je neka vrsta amblematskog bosanskog autora. Kao što spominju njega, mogli bi spomenuti masu drugih pisaca koji su meni u životu bili jako važni, koji su također Bosanci, ali se ovdje za njih nije čulo. Recimo, jednog izvanrednog sarajevskog židovskog pisca koji se zvao Isak Samokovlija i koji je u nekom mom formativnom periodu, kad sam ulazio u književnost, bio važniji od Ive Andrića.

Urbana poetika

* U uvodnom tekstu Naci bontona kažete da je vaša (naša) generacija odgojena na »pedagogiji katodne cijevi«, često pišete o fotografiji, filmovima, stripu kao umjetničkim medijima koji su imali važan utjecaj na formiranje vaše poetike. Kakav je odnos književnih utjecaja i utjecaja tih medija u vašem slučaju?

— Važno je napomenuti da je moja generacija, dakle generacija rođena između 1960. i 1973. bila jedina generacija na ovim prostorima od 1945. godine koja se formirala paralelno sa svojom generacijom iz bilo kojeg dijela Evrope, koja se formirala na jednakim vrijednostima, istim filmovima, knjigama i istim životnim idealima. Sve generacije prije naše zapravo su bile generacije jugoslavenskog socijalizma, koje su se formirale na potpuno drugi način, na drugim vrijednostima. Sve generacije nakon nas formiraju se po modelu aktualnih režima, i to je jedna jako bitna činjenica za većinu ljudi iz te generacije koja danas na prostoru bivše Jugoslavije pokušava nešto raditi, nešto pisati, snimati. Sasvim je sigurno da su na tu generaciju, i, naravno na mene, ogroman utjecaj izvršili izvanknjiževni mediji. Dakle, film, muzika, fotografija i strip i, na kraju, televizija. To je nešto što se jako osjeća u tekstovima ljudi koji su u tom periodu odrastali u gradovima.

* Talijanski i francuski kritičari često nalaze veze između vaše proze i proze Danila Kiša.

— Ne mogu govoriti o tome kolika je književna i poetička veza između mene i Danila Kiša, ali sigurno postoji jedna druga veza — željeznica. Kad bih govorio o Kišu i sebi izgledao bih sam sebi malo pretenciozan i bezobrazan, no veza postoji u tome što je moj djed Franjo Reje bio visoki željeznički službenik i završio karijeru kao konstruktor reda vožnje, a u životu je bio otpravnik vozova na području od

Usore do Sarajeva, na masi malih željezničkih stanica i zapravo je moja obitelj s majčine strane jako formirana na toj priči o željeznici. Postoji nešto čega se sjećam iz najranijeg djetinjstva, trenutka kad sam se prvi put osjetio jako diskriminiran, duboko ugrožen i nesretan. To se događalo kad bi konduker u vlaku ušao u naš kupe, kada bi djed izvadio svoju režijsku kartu, baka svoju, mama svoju, a za mene su morali platiti. To je meni bila čista tragedija. Ja sam prvi u generaciji koji nije imao pravo da se besplatno vozi željeznicom, i možda sam iz tog kompleksa dosta pisao o svom djedu željezničaru. Takve se stvari jednostavno ne zaboravljaju. Nikad u narednim godinama i vremenima nisam osjetio tu vrstu nacionalne, socijalne, rasne ili vjerske ugroženosti koju sam osjetio kad ja jedini nisam imao režijsku kartu.

Djed je važan

* Način na koji pišete o djedu daje naslutiti da mu puno dugujete u ljudskom smislu. Djed je »važan«?

— Djed je jako važan. Djed i baka, majčini roditelji, odgojili su me i naučili svim važnim stvarima u životu. Kad to izgovorim moji roditelji uvijek

bivaju jako nesretni, jer osjećaju da su nešto propustili učiniti i budi im se kompleks krivnje. Međutim, doista je istina da presudan utjecaj na mene nikad nisu izvršili ni moj otac ni moja majka, vjerojatno iz tog razloga što, bez obzira što me nisu dobili jako rano, nisu bili zreli za dijete. Oni će vjerojatno sazrijeti tek ako budu imali unuke. Ja sam duboko uvjeren da su djedovi i bake najbolji roditelji, jer su vjerojatno u stanju ispraviti one greške koje su počinili na svojoj djeci. Ja sam zapravo odrastao sa pričama o nekom jako davnom vremenu, govoreći iz današnje perspektive. Moji stavovi, čak i politički, formirani su na nečemu što nije pripadalo ni žanru komunizma ni antikomunizma, što nije imalo apsolutno nikakve veze ni sa vjerom u Boga ni s ateizmom. Jedna od formativnih priča mog djetinjstva bila je o tome kako je moj djed proveo jednu noć u zatvoru. To se dogodilo nakon što je 9. 10. 1934. u Marseilleu ubijen kralj Aleksandar. Tad je moj djed u nekoj kavani rekao: »E neka ga ubiše« nakon čega su ga žandari odveli u zatvor i sutradan pustili. To je jedna priča koja mi je kao klinču bila užasno važna. Onoga dana kad je oslobođeno Sarajevo, moj djed, koji je tad radio u

direkciji željeznica, zaputio se iz svog stana da zauzme direkciju željeznica da mu ne bi tko šta opljačkao, ili slučajno neki ustaški ili fašistički elementi što zapalili. Taj dan, i sljedeća dva, on je u svojim rukama držao direkciju i bio je jako sretan što tako važnu ulogu u životu može odigrati, iako nikad nije bio ni partizan, ni komunist, a naravno, ni nacionalist. Jedina vojska kojoj je u životu pripadao bila je vojska cara i kralja Franje Josipa iz koje je bio pao u talijansko zarobljeništvo, gdje mu je bilo odlično.

* Bilješke iz Kiševe rukopisne ostavštine pokazuju da je krzmao oko naslova jedne pripovijesti — Apatrid ili Duh je naša domovina. Osjećate li se u dubovnom smislu apatridom?

— S jedne strane mislim, da svi mi, svojom voljom ili bez nje, sudjelujemo u podjelama i dio smo nekog kolektiviteta kojim se manipulira ovako ili onako. Međutim, postoji i neka vrsta mogućnosti da se čovjek individualno odredi. Moje individualno određenje bitno je uvjetovano mojim životom, a to je određenje da doista nikom ne pripadam na takav način da bih se sad mogao udarati šakama u prsa i vikati ja sam iz ovog ili ja sam iz onog svijeta. Moj je

zavičaj, jedini mogući zavičaj, Sarajevo. Međutim, moj unutrašnji zavičaj, rekao bih, važniji je i od tog zavičaja. Taj unutarnji zavičaj zapravo je zavičaj djedova i baka, zavičaj roditelja, uspomena, zavičaj moje sobe i jednoga svijeta koji više ne postoji i možda stvarno nikada nije ni postojao, ali je formiran u meni i u meni traje. Ja ga nosim sa sobom i premještam s jednog na drugo mjesto po mojoj vlastitoj volji, po mom nekom unutrašnjem određenju. Dakle, ja mislim da je biti apatrid, ne pripadati, nešto što donosi nevjerovatnu, rajsku ugodu, rajsku prijetnost, a u isto je vrijeme smrtonosno. Jer, biti čovjek koji nema stalno mjesto boravka, koji nema domovinu i koji nema zastavu koja ga štiti i za koju će poginuti jako je opasno i baš smrtonosno. Ali, s druge je strane to najveći osjećaj slobode, i nikada nisi toliko slobodan koliko si slobodan kada nemaš svoju zastavu, svoj grb i svoju vjeru u kolektivitet. Ima jedan stih Miloša Crnjanskog iz *Lirike Itake* koji mi je užasno često zadnjih šest-sedam godina padao na pamet, a glasi: »Ni jedna čaša što se pije, / ni jedna trobojka što se vije / naša nije.« To je napisano 1918. godine, i pokazuje važan, dubinski osjećaj da ne pristaneš na to da pripadaš simbolima i da ne pripadaš nižima od tebe, a niži su od tebe svi oni koji te prisiljavaju na pripadanje. Najmizerniji su oni ljudi koji od drugih ljudi očekuju izjašnjavanje. Sjećam se onih monstruoznih zahtjeva od hrvatskih Srba da 1990. godine potpisuju dokaze o svojoj lojalnosti. To je bilo nešto bestidno, i bez obzira na ono što se dogodilo nakon toga, bez obzira na agresiju, bez obzira na to što su ti isti hrvatski Srbi u agresiji sudjelovali, osjećaj odvratnosti prema činu zahtjevanja od nekoga da potpisuje dokaz svoje lojalnosti u meni je ostao do danas.

* Željko Ivanković u svom dnevniku 700 dana opsade piše kako ste u svibnju 1992, kada je započela opsada, bili izrazito oštri prema onima koji su napuštali grad. Nakon otprilike godinu dana vi ste napustili Sarajevo, što se tumačilo kao izdaja. Koliko je ostati ili otići osobno ljudsko pravo izbora, i osjećate li se zbog odlaska kao izdajica?

— Odlazak u trenutku dok je grad još bio pod opsadom neka je vrsta izdaje, ali izdaje jedino i isključivo samoga sebe, drugih ne. Nitko nema pravo u svoje ime nekom spočitavati odlazak. Može se spočitavati u ime nekog univerzalnog principa, i ja sam se za taj univerzalni princip svim srcem i dušom zalagao sve do trenutka kad je moj strah postao prevelik. Kad je strah u meni postao prevelik, ja sam taj princip iznevjerio, a to je isključivo i samo moja osobna stvar i ona se drugih ljudi ni na koji način ne može ticati, niti bih ikome dao pravo da mi se to uzima kao bilo kakav argument. Naime, hrabrost je svakako vrlina, ali nije dobro kada čovjek zarad postojanja te vrline prekoračuje vlastite granice. Nekad valja pristati na vlastiti strah i ja sam na njega u jednom trenutku pristao. Postoji jedna silno lijepa i slatka epizoda iz 2. svibnja 1992. godine i velikoga granatiranja koje me je, zamislite, bilo zateklo u kavani hotela Beograd u Sarajevu. To je bilo jedno od prvih ogromnih

Danas možemo slobodno govoriti o Dretelju jer nas ova vlast više neće raspaliti pendrekom preko leđa ako ga spomenemo, a ta je vlast dovoljno pametna da zna kako živi u 1999. godini, dok smo mi, izgleda toliko budalasti da mislimo kako 1999. možemo namiriti svoju šutnju iz 1993. godine

granatiranja; sjedili smo u ostakljenoj kavani i mene je bilo, moram priznati, užasno strah. Kad god bi udarila neka granata u blizini, ja bih se bacao pod stol. Preko puta mene sjedio je jedan častan gospodin koji se zove Vlatko Kraljević, danas ambasador Bosne i Hercegovine u Italiji i Vatikanu; koji je mirno sjedio i pušio, gledao kako te granate padaju i u jednom trenutku pogledao ispod stola gdje sam bio ja i izgovorio jednu od meni najdražih rečenica koju često ponavljam kad se jako puno prepadam, a to je: »Više dostojanstva, Jergoviću!«

* Često odgovore započinjete formulacijom »mojoj taštini godi«, ali vrlo otvoreno govorite o svojim običnim ljudskim strabovima, pogreškama, krivim procjenama i svemu što se nimalo ne uklapa u imidž poznatog i priznatog pisca.

— Ljudima je kod nas postalo, ili im je uvijek i bilo, pitanje života i smrti da su uvijek, u svakoj prilici, u prošlosti ili sad, bili u pravu i ne mogu prihvatiti da nisu uvijek u pravu. Najbolje ćete uvrijediti nekoga ukoliko mu spomenete što je govorio prije određenoga vremena ili mu pokažete da nije, ili da nije bio, u pravu. Ne znam otkud to, to je valjda posljedica života u čudnim društvima, čudnim političkim sistemima, koji su kao najvažnije postavljali to da uvijek, na svakom mjestu budeš na liniji, da uvijek i na svakom mjestu budeš u pravu. Što se tiče taštine — pokušavam se prema njoj malo ironično odnositi, jer je se, s jedne strane bojim, a s druge ne želim ljudima oko sebe djelovati kao neki napuhani puran ili fazan. Taština je doista nešto što je jako bitno u čovjekovu životu, nešto što treba čuvati, njegovati i obrezivati kao živu ogradu. Najopasnije je tvrditi da nemate taštine.

* Rekli ste u jednom razgovoru da čitate goleme količine dobre i grozne literature. Što pratite od svjetske literature?

— Nažalost, stranu literaturu gotovo i ne pratim, iz više razloga. Jedan je taj što sam u životu bio toliko lijep da nisam učio strane jezike u onoj mjeri u kojoj su mi djed i baka preporučivali, a oni su oboje višestruko znali više stranih jezika. Čak i to što mogu čitati u biti previše ne koristim iz prostog razloga što, znam da budalasto zvuči, nemam baš toliko novaca da kupujem knjige.

* Taj razlog zvuči dosta realno... — ...znam da zvuči realno, ali mi uvijek ide na živce kad netko kuka da nema novca. Jednostavno nisam u prilici da čitam na jezicima na kojima mogu čitati — tu literaturu čitam jako malo i jako kampanjski.

* Čini mi se da, bez obzira na visoke cijene knjiga u nas, ljudi koji bi mogli i morali kupovati knjige — pisci, novinari, znanstvenici — nemaju naviku kupiti knjigu nego čekuju recenzentski, ili neki drugi besplatni primjerak?

— To je istina. To je jedna čudna pojava. Kad vam izade knjiga svi ljudi koje poznajete, uključujući prijatelje, poznanike, pa čak i one koje ste vidjeli dvaput u životu, očekuju kao najnormalniju stvar na svijetu da im poklonite svoju knjigu. Kao da je ta knjiga i napravljena kao proizvod koji se dijeli oko. Uvreda je ako nekom ne date knjigu, a uopće nije uvreda što on tu knjigu nije htio kupiti. Ja mislim da je loše to što ljudi ne

kupuju knjige svojih prijatelja, svojih poznanika, i u krajnjoj liniji, pisaca koje vole, nego očekuju da im ih netko pokloni. Ja se stvarno trudim da kupim knjige pisaca koji su mi važni, a čak i od onih koji su mi prijatelji ne očekujem da mi te knjige poklanjaju jer to ipak predstavlja neku vrijednost.

* Puno je vaših sugradana, od kojih su neki sigurno i vaši prijatelji, pisalo o ratu, o opsadi, o gradu, no kvaliteta tih tekstova prilično varira. Koje autore ili knjige iz toga korpusa preporučate?

— Ima nekoliko pisaca koje bih uvijek i na svakom mjestu preporučio kao jako vrijedne čitanja, a reklo bi se da su sarajevski pisci. Jedan je zasigurno Nenad Veličković — sve što nadete s potpisom Nenada Veličkovića čitajte, drugi je Semezdin Mehmedinović, treći je sjajni sarajevski pisac koji živi u Chicagu, Aleksandar Heman, potom Goran Samardžić. To su sve pisci generacije o kojoj sam maloprije govorio, rođeni između 1960. i 1973. i način na koji oni pišu vrlo je važan jer je nov i jer je potpuno depatetiziran i dezangažiran u dnevno političkom smislu riječi. Čini mi se da bi jako korisno bilo i za hrvatske čitatelje, koji nemaju baš prilike čitati puno dobrih domaćih knjiga, da čitaju te autore.

* U posljednje se vrijeme u javnosti dosta govorilo o dvjema prepiskama — između Mirka Kovača i Filipa Davida, te onoj između Ivana Aralice i Zlatka Crnkovića. Kakvo je vaše mišljenje o tim knjigama?

— Ja osjećam priličan zazor prema epistolarnim knjigama. Nekako mi nije prijatno čitati tuđa pisma. Jedino što volim zaviriti u nečije bračne krevete ili ložnice, pa čitati Joyceova pisma Nori, odnosno pisma koja imaju neku erotsku pozadinu. To je nešto što mogu iznutra osjetiti i prepoznati kao vlastito iskustvo, te naći razloge za čitanje takvih stvari. Što se tiče pisama koje jedni drugima šalju prijatelji ili koja šalju pisci urednicima, to mi, moram priznati, kao žanr nije drago. E sad, kad je riječ o tim dvjema knjigama, knjiga Kovača i Davida mi je interesantnija jer ipak govori o jednom svijetu o kojem sam sve vrijeme nedovoljno znao, a to je virtualni svijet koji se prostirao između Rovinja i Beograda u vrijeme jednog jako gadnoga rata. Još jedan razlog zbog kojeg sam ja prema toj knjizi nekritičan i ne mogu se objektivno određivati jest da poznajem i Mirka Kovača i Filipa Davida; volim ih kao pisce i osobno im vjerujem. Kad imate osoban odnos prema ljudima, onda im i knjigu čitate vrlo, vrlo osobno. O knjizi Aralice i Crnkovića, već sam pisao u *Feralu* i moram priznati da sam pisao s jednom vrstom nelagode. A porijeklo te nelagode leži u činjenici što doista mislim da je Zlatko Crnković jedan užasno važan lik hrvatske kulturne scene, da je jedan od nekoliko najvažnijih hrvatskih urednika uopće i njegova je biblioteka *Hit* bila strašno važna u mom formativnom periodu i zbog toga prema Zlatku Crnkoviću imam veliko, veliko poštovanje. Prema Ivanu Aralici, istina, nemam nikakvo poštovanje. Ali me ta knjiga na neki način strašno razalostila, upravo zbog Zlatka Crnkovića.

* Pisali ste poeziju, čak i baiku, prozu, razne publicističke žanrove, gotovo sve osim drame. Imate li kakvu dramu »u pričuvi«?

— Pisao sam svašta u životu, i svašta pišem. Napisao sam nekoliko haikua u životu, to je istina, iako mi je bilo malo tjeskobno čitati hrvatske haikue... Što se tiče drame, to je vrlo zanimljivo pitanje. Ja sam u životu napisao dvije radio-drame, ali ne i kazališnu dramu. Vrlo se lako može dogoditi da je napišem u skorijoj budućnosti. Čini mi se da se u drami svijet može postaviti na nekoliko doista ogoljenih odnosa među ljudima, odnosno likovima. A kako je gotovo sva moja proza zasnovana uglavnom na odnosima među ljudima, pisanje drame već me neko vrijeme intrigira.

* Koliko je danas moguće čitati knjige Mome Kapora ili gledati filmove Emira Kusturice bez njihove javne osobe na pameti?

— Ja mislim da to nije lako, ali da se mora, upravo kad je riječ o Kaporu i Kusturici. Mislim da je Kusturica jedan vrlo darovit čovjek i postoje dva njegova filma koja smatram vrhunskim ostvarenjima, donekle važnima i

Hrvatska književnost je, nažalost, u velikoj mjeri književnost ni o čemu i možda bi bilo dobro kad bi se hrvatski pisci malo više bavili pornografijom i nogometom, možda bi konačno propisali

za moje formiranje, a to su *Sječaš li se Dolly Bell* i *Otac na službenom putu*. Ja sam u jednom trenutku jednostavno odlučio emotivno i intelektualno funkcionirati na takav način da pokušam Kusturicine filmove gledati bez obzira na ono što mislim o moralnom ili političkom liku njihova autora. Kad je riječ o Momi Kaporu — tu je situacija još jednostavnija. Naime, ja sam jedan od vjerojatno rijetkih ljudi, pogotovo svoje generacije, koji drže do sebe, a misle da je Momo Kapor odličan pisac. Meni su knjige *Foliranti*, *Provincijalac*, *Knjiga žalbi* i *Ada* užasno važne i užasno drage i ja se i danas povremeno tim knjigama vraćam. Kapor je posjedovao tu neku lakoću, površnost, ali je sam sebe pokopao svojim zadnjim romanom *Posljednji let za Sarajevo*, te, naravno, svojim izrazito šovinističkim angažmanom.

* Često vas predstavljaju kao pisca i novinara, no rijetko se spominje »funkcija« književni kritičar, premda je vaša stalna kritičarska rubrika u *Tjedniku* bila vrlo čitana. Iz stručnih se krugova čulo da je vaša kritika populistička i »pisana za široke narodne mase«. Ima li u hrvatskim medijima uopće prostora i interesa za književnu kritiku, i kakva bi ona morala biti?

— Mislim da novinska književna kritika u Hrvatskoj i ne postoji, a ako postoji tada se ne razlikuje od kritike pisane u časopisima i književnim listovima te je prosječno

nezainteresiranom i neobrazovanom svijetu teško razumljiva i dosadna. Uvjeren sam da tako ne mora biti i da bi se književne kritike (naravno, dobro napisane) u *Globusu* ili *Nacionalu* jednako čitale kao i glazbene i filmske kritike. Nije istina da ljude ne zanima književnost. Točno je da su tiraži knjiga izrazito niski, ali niski su i tiraži CD-ova i kasete naših estradnih zvjezdica. Siguran sam da bi se, recimo, Goran Tribuson prodavao bolje od Severine kada bi ga u novinama reklamirali kao Severinu. A običnom bi svijetu ionako bilo svejedno: Tribuson ili Severina, i rado bi čitali što Tribuson danas jede, kakav mu je seksualni život i slično, kao što isto to čitaju o Severini. I naravno — čitali bi i književne kritike.

* Vjerni ste jednom izdavaču, Durieuxu, a to se ponekad tumači Vašim prijateljstvom s urednikom, Nenadom Popovićem. Koliko je prijateljstvo pisca i njegova urednika nužno za objavljivanje knjige?

— Ja ne mislim da čovjek sa svojim urednikom mora biti prijatelj, da s njima treba ikad u životu kavu popiti. Međutim, igrom slučaja, i igrom ovih i onih okolnosti, svakako sretnih, ja sam s Nenadom Popovićem, što bi se reklo, prijatelj. Međutim to nema nikakve veze s tim što knjige objavljujem u *Durieuxu*. Ja tamo objavljujem jer je iz moje točke gledišta *Durieux* najprestižniji izdavač, najprestižnija biblioteka u Hrvatskoj i što se objavljujući u *Durieuxu* nalazim u, što bi se reklo, odabranom društvu ljudi i pisaca koje volim, koje poštujem i koji su jednostavno važni. Da se vratimo na moju taštinu — mojoj taštini jako odgovara što objavljujem u *Durieuxu*.

* Objavili ste u *Playboyu* tekst o pornografiji, a to se mnogim našim piscima ne bi tako lako dogodilo. Je li bilo komentara u stilu »što to njemu treba«?

— Nisam imao komentara iako znam da ljudi govore »što to njemu treba«, a na to pitanje općenito teško mogu odgovoriti, iako mi ga postavljaju kad pišem o nogometu i o pornografiji. Mogu reći samo da mene nogomet silno zanima i da svaki dan čitam *Sportske novosti*, iako baš nisu jako dobra novina. Konzumiram ogromne količine pornografskih materijala svake vrste i mislim da sam za pitanja pornografije, a ozbiljno mislim ovo što govorim, jedan od jačih autoriteta u Hrvatskoj, barem kada je riječ o javnim osobama, iako, vjerojatno, postoje i oni koji su više samozatajni, pa se za njih ne zna. Zato pišem o pornografiji. Mislim da floskula da pisac čuva svoje dostojanstvo pišući samo o važnim i uzvišenim stvarima s jedne strane ništa ne znači, a s druge strane sputava književnost samu. Ako pišemo samo o važnim i sudbonosnim stvarima, na kraju ne pišemo ni o čemu. Hrvatska književnost je, nažalost, u velikoj mjeri književnost ni o čemu i možda bi bilo dobro kad bi se hrvatski pisci malo više bavili pornografijom i nogometom, možda bi konačno propisali. Problem je većine hrvatskih pisaca, bez obzira na količinu knjiga koje objavljuju, taj što do dana današnjega gotovo da nisu propisali. U Hrvatskoj, a tako je bilo i u bivšoj Jugoslaviji, ljudi su važni onoliko koliko se važnima predstavljaju okolini. A najprazniji se ljudi najvažnijima

predstavljaju, najprazniji ljudi imaju najozbiljniju misiju. Čovjek koji pretendira da bude važan ovome svijetu nikad neće pisati o nogometu i pornografiji, jer mu to ne daje mogućnost da bude važan.

* Rekli ste da pišete s veseljem, da vas pisanje raduje, bez obzira na to radi li se o poeziji i prozi ili o publicistici. Ima li kakve razlike u samom procesu pisanja, odnosno ima li kod pisanja proze više brisanja, prepravljivanja, brušenja teksta?

— Jedina je razlika ta što pisanju proze pristupam s više radosti i više straha. Naime, nakon godina treniranja, publicističke i novinarske tekstove pišem lako i bez otpora materijala. Kad je riječ o prozi ili poeziji, to je u osnovi puno riskantnije, ima više straha. U tehničkom smislu, ono što se tiče križanja i brisanja, strategija mi je vrlo slična i u publicistici i u prozi. Obično u glavi imam konstrukciju i koncepciju prije nego počnem pisati i onda je samo ispunjavam.

* Najavili ste knjigu *Mama Leone*, knjigu za djecu koja će biti pisana iz rakursa kojim se ne piše »kao za debile«...

— Važno mi je reći da to uopće nije knjiga za djecu, to je krivo objavljeno u novinama. To je knjiga za jako odrasle ljude, ali je pisana iz jednog infantilnog rakursa. Literatura za djecu, nažalost, doista jest literatura za debile jer doista vjerujem da nešto što bi se nazvalo literaturom za djecu niti postoji, niti bi smjelo postojati. Knjige koje čitaju djeca, i koje su dobre knjige, iz istih razloga mogu i trebaju čitati odrasli. I to je sve. Knjiga koju je najviše volio Danilo Kiš *Junaci Pavlove ulice* Ferenc Molnára, eto to je jedna veza između Kiša i mene — imamo zajedničku najdražu knjigu, to je knjiga za djecu. Ja sam je prvi put čitao s osam godina, a zadnji prije pola godine i moram priznati da me na jednak način potresla, i potresa me uvijek kad je čitam. Mislim da postoje knjige za odrasle koje do djece teže mogu doprijeti, ali da ne postoje dječje knjige koje odrasli ne bi trebali čitati.

* Napisali ste da ste kao mali dječak znali da ćete biti pisac. Potom ste malo odrasli i upisali studij sociologije i filozofije, bili urednik na radiju, pisali o stripovima, filmovima i uz sve to doista postali pisac. Je li to posljedica odluke iz djetinjstva ili se »dogodilo«?

— Ja sam doista kao sasvim mali dječak odlučio da ću biti pisac i nikad u životu ništa drugo nisam želio biti niti planirao biti nego pisac. To nije stvar koja bi se trebala mistificirati. Nekoj djeci, nekim klincima, jednostavno se dogodi da s pet godina žele biti piloti i doista postanu piloti. Tako se meni dogodilo da u istim godinama želim biti pisac i, eto, postao sam pisac. Nema u tome nikakve moje opsesije pisanjem ili književnošću niti ima neke predodređenosti. Ja mislim da ljudi nisu ni za šta predodređeni i da je pisanje stvar vlastitog izbora.

* Dakle, mali je Miljenko rekao »Bit ću pisac«, a djed je rekao »Može.«

— Nije djed ništa rekao. Rekla je baka: »Oćeš, oćeš, sigurno...«, onako sitničavo, a mama je rekla — »Hoćeš, ako budeš imao talenta.« I to me tada silno pogodilo.

arhitektura

Razumijevanje grada

Društvo zavadenih arhitekata

Stanje u institucijama koje su na gradskoj ili državnoj razini odgovorne za arhitekturu i urbanizam ne razlikuje se, dakako, bitno od onih u drugim disciplinama

Mladen Škrebilin

Ovaj uvodni tekst ciklusa *Razumijevanje grada* predstavlja malu inventuru odnosa i događanja u zagrebačkoj i hrvatskoj arhitekturi, odnosa institucija koje su odgovorne za stanje u ovim disciplinama. Iscrpljujuća dugogodišnja politika pomirenja svih Hrvata krahirala je do kraja, čini se, i u redovima inače šutljivih i diskusijama nevičnih arhitekata, njihovih društava i udruženja. Vrata šutnje otključao je prof. Emil Špirić (*Novi list*, 22. 12. 1998.), aktualni predsjednik DAZ-a (Društva arhitekata grada Zagreba). Konstatirao je

prof. Špiriću i nalaže mu se da se javno ispriča. Kao legalist, to je on i učinio, priznavajući da je prekoračio staro pravilo da se ne spominju imena (što ćemo posebno pokušati obraditi u nekom od sljedećih nastavaka, analizom tzv. Moralnog kodeksa Komore arhitekata), te da je navođenjem književnih parabola i primjera iz povijesti otvorio mogućnost drugačijeg čitanja teksta, što mu nije bila namjera. »Pa ipak, ne vjerujem u gušenje javne riječi. Javnu riječ valja poticati i tražiti joj onaj modus koji vodi rješenju problema« (*Novi list*, 22. 1. 1999.)

U *Globusu* i *Nacionalu*, u istome tjednu (20. i 22. 1. 1999.), te u emisiji HRT-a »Dobar dan« (25. 1. 1999.), pojavila se napokon arhitektura. Što se to iznenada tako važno dogodilo u svijetu arhitekture? Zar je doista moguće da su i arhitekti odlučili pokazati da im je napokon do javnosti stalo, da joj žele ispričiti čak i ono loše što se događa u njihovoj disciplini, u gradovima, te kako stoje stvari s ostalim teškim pitanjima prostora njihove domovine? Ili je naprosto riječ o trenutnoj medijskoj zanimljivosti koja ne samo da neće otkriti niti jedan novi problem, već zamagljivati one stvarne? Istaknuti zagrebački arhitekti, dobitnici brojnih domaćih i svjetskih nagrada, Vinko Penezić, glavni urednik dvomjesečnika UHA-e *Čovjek i prostor*, Krešimir Rogina, glavni urednik biblioteke *Psefizma* (što će također biti predmetom naše pažnje u sljedećim brojevima),

imena opasna!) autora, ni vlasnika kuća (tek poneka u *Nacionalu*). I svoja su »satirička« imena autori kao namjerno iskrivili da bi se prepoznala. Istu metodu, međutim, koriste sasvim nesatirično da bi se narugali svojim zamišljenim ili stvarnim neprijateljima, kolegama iz struke, iz protivničkog tabora i institucije. Tako su ni krivi ni dužni, možda zbog svoje ne do kraja čiste etničke pripadnosti, vrlo ozbiljni i značajni zagrebački urbanisti Vladimir Mattioni i Ratko Miličević postali Patko Piličević i Pattioni, te proglašeni navodnim majstorima za krovne kape i beskape kuća Konjšćinske ulice.

Oh, kako bi to prelijepo bilo da »boli glava, da puca glava da

se raspukla svaka glava« od tamo nekih neobično smiješnih kuća, u ratu i preko noći obogaćenih poduzetnika ili naprosto bogatih

zemlje. Ovakvom analizom, međutim, moguće je narugati se svakoj kući, pa tako i nagradenim djelima naših novopečenih satiričara. No, ovdje nam nije do sličnih konfrontacija, već do transparentnijih odnosa arhitektonskih i urbanističkih institucija — do otvaranja rasprava koje će omogućiti da građani napokon čuju za brojne i različite ideje o svojim gradovima i prostoru koje je zaledio rat i grijesi tzv. struktura.

Stanje u institucijama koje su na gradskoj ili državnoj razini odgovorne za arhitekturu i urbanizam ne razlikuje se, dakako, bitno od onih u drugim disciplinama. U raljama aktualne ideologije i politike, kojoj osim domoljublja i državotvornosti ništa drugo nije sveto, nalaze se već gradovima i arhitekti. Njihove institucije su se tako u proteklom periodu »pomirile« sa vlastitom nemoći i nisu zbog kršenja gradskih i prostornih pravila i standarda zajednički istupale niti tražile partnere u javnosti i među građanima. Tako su mnoge važne stvari mimoišle struku: problemi ratnih i poslijeratnih obnova, natječaja raspisanih u pogrešno vrijeme, nametnutih rješenja, realizacija i uređenja središta metropole bez javnih natječaja. Organiziranje prosvjeda zbog Cvjetnog trga u Zagrebu završilo je gotovo u fizičkom obračunu i daljnjem produbljanju jaza u struci. A uz spomenuti trg dogodili su se i Britanski i Kvaternikov trg u Zagrebu, Trg Gaje Bulata u Splitu, Natječaj za Palaču vlade koji ima namjeru na Savi zaposjesti petstotina metara obale, Iblerov trg i Sveta mati Slobode, Stadion u Maksimiru... Bespravna gradnja u sistemu »svog na svome« cvjeta više no ikada. Način na koji se ishoduje lokacijska dozvola predstavlja pravu moru za investitore i projektante. Do pozitivnog mišljenja gradskih zaštitara graditeljske i prirodne baštine mnogo je teže doći nego sagraditi kuću, a programa subvencioniranja graditeljske baštine nema ni na vidiku. Gledaju nas spomenici koji su povrijedili javni gradski prostor ili od kojih nas hvata strah.

Stanje u Gradskom zavodu za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša posebna je priča. U njemu rade brojni izvrsni arhitekti i urbanisti koji su proteklih godina izradili niz strateških planova i prijedloga o kojima šira javnost uglavnom

promociju stranke na vlasti, a riječ je o ključnim pitanjima prometnog povezivanja grada Zagreba, ovi materijali godinama čekaju u ladicama i sada, čini se, žele ući u novi Generalni plan o kojem gotovo opet nitko ništa ne zna. Naravno da je i sama institucija pridonijela šutnji, ali udruženja arhitekata gotovo uopće ne komuniciraju s ovom važnom institucijom. Moj pokušaj da nizom tribina još 1997. godine potaknem diskusiju nije realiziran. Institucija se preplašila vlastita djela ili zna se čega već. U njenom djelovanju krije se i temeljni paradoks struke. Gradski urbanisti i arhitekti koji rade u upravama europskih gradova ne projektiraju već provode zakonitost i informiraju građane, organiziraju ključnu sponu između građana i profesije, politiku u prostoru, mogućnost participiranja građana te njihovog profesionalnog udjela pri arbitriranju na javnim natječajima. I što je posebno važno — sve institucije sinhroniziraju svoje doprinose i dijele odgovornost za grad. Upravne institucije koje se bave gradom imale su tu »sreću« da se na njihovim leđima lome koplja nerazumne vlasti, njenih zakona i klime koju je proizvela.

Da li je uopće moguća promjena odnosa u struci samoj u svjetlu svega onoga što danas karakterizira stanje u gradu i državi? U Zagrebu je trećina gradskog budžeta posvećena stadionima.

Nakon više od pedeset godina napokon je ponovno osnovana Komora arhitekata. Dugogodišnje pripreme i rad grupe arhitekata u Udruženju proizveli su sasvim solidne temelje i pretpostavke drugačijih odnosa u profesiji. No bez transparentnije komunikacije arhitekata i njihovih institucija, te novih zakona, to bi moglo potrajati i godinama. Sama Osnivačka skupština pokazala je da demokratska procedura još uopće nije potrebna. Svi materijali i svi kandidati i odluke predloženi su i doneseni unaprijed, i bez obzira na dužnu zahvalnost onima koji su radili na temeljnim dokumentima, zašto je bilo potrebno predložiti iste osobe u nekoliko odbora. To može proizvesti samo daljnju pomutnju i proizvesti nove antagonizme u struci. Statut i Moralni kodeks imaju niz dobrih mjesta — od mogućnosti nadziranja vlastita projekta do racionaliziranja administracije potrebne za ishođenje dozvola i nadamo se da će, uz brojna druga, i na stranicama ovog lista biti ubuduće komentirana.

No potraje li ova izborna godina predugo, bojim se da na kraju više nitko neće smoci snage upaliti svjetlo.

P. S.

Pitanja koja smo postavili u ovom tekstu namjeravali smo u sažetom obliku postaviti čelnicima najčešće spominjanih institucija. Do nekih nismo »uspjeli« doći, neki su izrazili stanovite rezerve. Arhitekti hrvatskih zemalja i gradova komunicirajte, uključite se u ovu javnu tribinu! Ona sigurno neće i ne može odgovoriti na sva pitanja i pogotovo ne odmah, ali vam otvara put i »neutralni teren« da napokon započnete razgovarati.

Zagreb, Remete

da je došlo do privatizacije, izostajanja dijaloga, da rukovodeća grupa UHA-e (Udruženja hrvatskih arhitekata) i *Psefizma* (biblioteke UHA-e) želi zavladata Udruženjem zbog nakladništva, Komorom zbog poslova, DAZ-om zbog manipulacije ljudima i radnim prostorijama koje dijele ove institucije. Zvuči poznato, zar ne?! Vjerujem da nisam jedini koji zahvaljuje prof. Špiriću na ovom koraku, koji je, dakako, odmah imao i očekivane posljedice. Predsjedništvo UHA-e većinom je glasova odlučilo da mu javne polemike nisu potrebne, te da se prvi put daje javna izjava o problemima u strukovnoj organizaciji. Sud časti DAZ-a donio je zaključak u kojem se izriče oštra opomena

Krešimir Galović i Ivan Mucko, uspjeli su za sada samo u onome drugome. Njihova se *Komisija za prelijepo* nije zapitala o značenju i funkciji tzv. *Komisije za lijepo* — Komisije za ocjenu arhitektonskih rješenja pri Skupštini grada Zagreba, te analizirala njeno djelovanje. Publicirala je kuće koje su možda doista smiješne ili pogodeno oslikavaju onu sintagmu koja je iznesena na Natječaju za Palaču Vlade i ministarstava — »Arhitektonski izričaj suvereniteta Hrvatske države«, 1996. godine. O tome do sada nitko u »njegovom« časopisu nije pisao, a moj je tekst tada, valjda zbog navođenja imena, iako naručen od starog i tada ubrzo smijenjenog uredništva, odbačen. U izvornim tekstovima u ČIP-u ne navode se dakako imena (oh ta

Zagorje, Disneyland kod Krapinskih toplica

Hrvata takva ukusa, da nas nagrađni zlatni aspirin, ponuđen od Komisije za prelijepo, u svojoj duhovitosti i dobrohotnosti razriješi bar nekih stresova od kojih boluju stanovnici ove

ništa ne zna. To je nešto što doista nitko ne može razumjeti. Umjesto da se promoviraju teme koje su kolege ove institucije razradili ili barem načeli, pa makar i za puku političku

Kako se približava godišnjica smjene na kormilu Ministarstva prosvjete i športa, toga našeg Ukletog Holandca, koja je na palubu, umjesto gde Ljilje Vokić i njezine osebuje kombinacije ruralne pastoralne, žandarske šibe i raspela, dovela gospodina Božidara Pugelnika, magistra artium (s osobitim osvrtom na metodiku nastave filma u pučkoj školi), rukometnog suca i žrtvu komunističkog mraka, vrijeme je — bz ikakve nakane za konačnim sudom — izreći i poneku o toj pretužnoj godini u kojoj je naše školstvo nastavilo svoj put u Nigdinu pod egidom novoga protagonista.

Gospodina magistra Božidara Pugelnika izvukla je — nakon spektakularnog »Pakračkog dekreta« što ga je dobila njegova prethodnica — vladajuća garnitura, pomalo neočekivano, na iznenađenje cijele javnosti (osobito prosvjetne), poput zeca iz svog partijskog cilindra na kakvoj jeftinoj provincijalnoj cirkuskoj predstavi. Stvorivši se niotkuda predstavljen je najprije kao magistar lingvistike, što je dozu konfuzije još povećalo, jer se za g. Pugelnika nikada nije čulo ni na kojem području znanosti, a najmanje na području lingvistike. Sljedeće vijesti — koje su već uspjele uslikati dotičnika (nakon poprilične strke za njegovom slikom koja je, srećom, pronađena u saborskim materijalima, jer je g. ministar svojedobno grijao zastupničku fotelju) objavljeno je da

se radi o magistrandu gospodina profesora Stjepka Težaka, neumornog proizvođača magistara i doktora, te da je g. ministar, bar prema svojoj magistarskoj diplomu, osobito verziran za metodiku nastave filma (u osnovnoj školi). Duskora je otkrivena i zagonetka njegova skoka s motkom između Sabornice i Banskih dvora; njegove kvazipovijesne metafore na posljednjem partijskom kongresu došle su do pravog uha. A sve je ostalo, kako je već rečeno, samo povijest...

Unatoč posvemašnjoj skeptici da će jedan takav provincijski prosvjetarski anonimus (što i nije bilo sasvim fer, jer su neki drugi glasovi govorili da je svoj ravnateljski posao vodio vrlo korektno) išta moći napraviti, prvi su koraci g. Pugelnika govorili da je on, za razliku od svoje živopisne prethodnice, spreman na dijalog. Odluke da se gotovo preko noći ispravljaju neke grozote prethodnoga tima godile su prosvjetarskim srcima koje je borba s neumoljivom Ljiljom dovela do ruba strpljenja. Ponovno organiziranje Zavoda za školstvo,

tog nervnog centra čitava sistema, naviještalo je bolje dane. Slijedilo je nekoliko odluka što su najavljujvale određeno odvajanje od rigidne školske politike koja je naše školstvo pretvorila u kastrata.

A onda je, suočen s prvim ministarskim ispitom svoga moralnog imposta i svojih ministarskih sposobnosti — ispitom nedvojbeno težim od šegrtovanja pri

iluzije o dostojanstvu svojega položaja, izgubio svaki moralni kredibilitet, te poslužio kao krpa za brisanje sramote za kabinet na Markovu trgu.

Potom je sve zamrlo.

Opstruiran u Ministarstvu od svoga zamjenika, izrugivan na prosvjedima prosvjetara (koji su mu auto ispljuvali, a njega gotovo istukli), posramljen u nomenklaturi kojoj nominalno pripada, Pugelnik je svoje utočište pokušao, poput Snjeguljice, pronaći kod — patuljaka! U nadi da svoje potonuće može zaustaviti i da će ga ajkule koje oplovljavaju brod ostaviti na miru, na isti švarekinstlerski način na koji je i sam izronio iz tame opsjenarskog šešira, izvukao je iz prašine registratora famozno Hrvatsko školsko vi-

jeće (koje ima nevjerojatno malo veze s hrvatskom školom) i uz pomoć revitaliziranih provjetnih patuljaka krenuo u ponovno osvajanje dvorca. No nadobudna najavljena reforma školstva, talambasima izvikivana spasonosna formula (u obliku nekoliko stra-

nica projektnog zadatka studenta druge godine pedagogije) pokazala se mjehurićem od sapunice koji se probušio u zašiljenoj olovci Pugelnikova zamjenika Miroslava Dorešića. Ta siva emincija Ministarstva srušila je tek jednom izjavom u novinama sve figure u Pugelnikovoj igri šaha s prosvjetom pokazujući nominalnom ministru i njegovoj patuljastoj grudi o čemu se zapravo radi.

Ma koliko sam po sebi bio pošten, radin i tolerantan, gospodin se Pugelnik mogao uvjeriti da je i sam tek jedan od potrošenih ljudi koje ovaj režim upotrebljava i nemilosrdno odbacuje.

I bit će tu neke kozmičke nepravde: dok je njegova prethodnica, tipična predstavica onog omraženog arivističkog soja koji nas silom vuče na periferiju svijeta i u 19. stoljeće, sa svoga mjesta otišla ispraćena i ponekom (nezasluženom) simpatijom, dotle će sadašnji ministar, čiji je ukupan skor u ovih godinu dana jednak nuli, otići sa svoje fotelje posramljen, a kao jedini trag njegova trajanja na ministarskom položaju ostat će pogrdan naziv »pugelnica« za ponižavajući trinkgeld što su ga »pravi« prosvjetari dobili kao utuk »krivima«, a prihvaćajući ga, ti su »pravi« prosvjetari svojoj profesiji udarili još jednu pljusku.

Mali odmor

Pugelnik i sedam patuljaka

Jedinim tragom gospodina ministra ostat će tek po njemu imenovan trinkgeld — »pugelnica«

Zlatko Šešelj

Stjepku Težaku na metodičkim satovima nastave filma — magister Pugelnik pokleknuo: ostavljen na brisanom prostoru i besramno izložen od čitave dvorske kamarile (koja mu se potajice smijuljila) u bitki sa sindikatima gospodin je ministar srušio sve

Sestog i sedmog siječnja ove godine, pale su prve žrtve novog »švedskog eksperimenta«, zakona o kupovanju seksualnih usluga. Dogodilo se to jednom muškarcu, stanovniku Göteborga i još jednom, stanovniku Malmöa. U Göteborgu je uhapšen kad se u automobilu posvadio s prostitutkom koja mu je navodno htjela ukrasti CD, pa je intervenirala policijska patrola. Na policiji je čovjek priznao da je pokušao »kupiti seksualne usluge« i da je za to platio 300 kruna. Nakon što je u petak, 30. 1. podignuta prva optužnica takve vrste u državi, a možda i u svijetu, optuženi muškarac je izjavio da je to ustvari dobro za njega. Naime, napokon je morao priznati ženi da je vara s prostitutkama, a zatražio je i pomoć psihijatra.

Iduće večeri u Malmöu, nakon nekoliko piva, jedan je drugi muškarac sjeo u svoj automobil, provezao se ulicom u kojoj obično ordiniraju prostitutke, kupio jednu i krenuo prema stanu. Međutim, na putu do stana zadržao se kod bankomata. Prišli su mu policajci u civilu — koji su ga očito pratili — i uhapsili ga. Na policiji je čovjek također priznao da je vozio pod utjecajem alkohola (u Švedskoj je za to dovoljna jedna piva) kao i da je pokušao učiniti inkrimirano djelo tj. »kupiti seksualne usluge«. Na sudu je nastojao zakloniti lice jakim jer mu je neugodna sva ta pažnja javnosti koju je njegov slučaj izazvao. Međutim, u oba slučaja pažnja je neminovna jer se radi o optužbama po novom zakonu koji se počeo primjenjivati tek od prvoga siječnja. Maksimalna kazna za počinjeno djelo je šest mjeseci zatvora, jednako kao i za krađu robe u dućanu. Prema ovom zakonu po prvi put uvedena je kazna, ne za prostitutke

(prostitucija u Švedskoj nije zabranjena) nego njihove mušterije, i zato je slučaj prvih optuženih muškaraca iz Göteborga i Malmöa utoliko zanimljiviji.

Ono o čemu feministice u drugim zemljama mogu samo sanjati upravo se ostvaruje u Švedskoj. Neposredan povod izglasavanju ovog zakona zapravo je — pad komunizma. Poljakinje, Ruskinje, Litvanke, Estonke i ostale susjede s istoka požurile su zaraditi prodajući svoje usluge na deviznom tržištu, ali njihova je prostitucija, za razliku od lokalne, organizirana i pod kontrolom mafije. Zato je opasna i usko povezana s kriminalom, drogom i nasiljem. Iznenađena je prostitucija, inače jedva zamjetna, postala problem i za policiju i za socijalne radnike i za švedsko društvo u cjelini. Ništa se vjerojatno ne bi dogodilo da feministice iz socijalno-demokratske partije (nazvane »crvene čarape«) nisu pokrenule akciju oko donošenja zakona kojim bi se, po prvi put zabranilo ne davanje, nego primanje seksualnih usluga. Ministrica za ravnopravnost spolova je podržala njihovu ideju i započela je kampanja. Kako je to objasnila ministrica Margareta Winberg, »tisućama godina živimo u patrijarhatu... vrijeme je da muškarci pronađu novi identitet«. Feministice su tvrdile da zlo treba sasjeci u korijenu, jer ako se onemogućiti potražnja, neće biti ni ponu-

de. One su naravno prvenstveno imale na umu dobrobit djevojaka s ulice i zato je uz novi zakon predviđeno i čitav niz mjera rehabilitacije: više od pola prostitutki su ujedno i narkomanke. Dokaz da je država ozbiljno shvatila njihove argumente je i činjenica da je za primjenu zakona namijenila deset milijuna kruna ili oko milijun dolara.

Bilo je za predvidjeti da same djevojke neće biti oduševljene zakonom koji im oduzima kruh i tjera ih, zapravo, da se dovijaju drugim načinima kako da mušte-

izmaći javnoj kontroli. Njima su se pridružili i socijalni radnici, psiholozi i razni drugi stručnjaci — i muškarci i žene.

Čini se da su neki od njih bili u pravu. Upravo je slučaj iz Malmöa, na primjer, već pokazao koliko je teško taj zakon provesti. Naime, dok je tužitelj tvrdio da je namjera muškarca odmah bila jasna, sam optuženi je na sudu promijenio svoj iskaz. Tvrdio je da je te večeri bio usamljen jer da živi sam i ima malo prijatelja, i da je sa dotičnom damom samo želio razgovarati. »Nije izgledala jako izazovno, to je obična žena srednjih godina. Mislio sam da s njom mogu malo popričati«, izjavio je na sudu. Kad ga je sudac upitao ne čini li mu se previše dati 500 kruna oko (100 DM) da bi malo pročavrljao s nepoznatom ženom, optuženik je odlučno rekao »Ne!« I dok tužitelj uzima zdravo za gotovo da je namjera optuženog bila posve jasna, tj. da kupi seksualnu uslugu — obrana drži da tužitelj treba predočiti dokaze za to. Odluka suda u Malmöu očekuje se s velikim zanimanjem jer će vjerojatno odrediti način na koji će se ovakvi slučajevi isljedivati i kažnjavati.

U međuvremenu, nešto od mračnijih predviđanja policajaca već se dogodilo. Naime, prostitutke, uplašene novim zakonom, sve se više povlače s ulica. Već se čini posve jasnim da zakon radi protiv onih kojima je najviše tre-

ba o pomoći, protiv najsiromašnijih odnosno onih koje novac zaraduju na ulici. One će se, predviđaju kriminolozi, sve više staviti pod zaštitu makroa, a posao će premjestiti u disco clubove, barove itd. naime tamo gdje je njihove mušterije teže zateći na djelu. Kako su mnoge od njih narkomanke, tako će sve više ovisiti o makroima i dilerima. Sociolozi dodaju da se već primjećuje fenomen klasnog raslojavanja: one bogatije operiraju preko mobitela i oglasa u novinama, a u novije vrijeme i preko vlastitih stranica na Internetu. A cijene skaču...

Švedske su se feministice rukovodile idejom da, iako ovaj zakon vjerojatno neće dokrajčiti prostituciju, ipak će zadati udarac patrijarhatu, jer se po prvi put kažnjava nešto što se do sada smatralo prirodnim pravom muškarca, da za novac posjeduje žensko tijelo. U tom je smislu »švedski eksperiment« zaista revolucionaran i vjerojatno je moguće da bude izglasan jedino upravo u toj zemlji. Pa iako je država odvojila toliko novca da bi osigurala praćenje i snimanje mušterija kako bi ih se uhvatilo »na djelu«, čini se da to i neće biti baš jednostavno. Ministrica Winberg se ipak ne da. Na sve napade odgovara da policijsko izvješće za prvi mjesec primjene zakona daje dobre rezultate te da zakon odvraća muškarce da se obraćaju prostitutkama, kao i da odvraća djevojke da se odaju prostituciji. I ministrica i švedske feministice i policija — a vjerojatno i prostitutke same — znaju da ni najbolji zakon nije sam po sebi dovoljan za ono najvažnije, za promjenu muške patrijarhalne svijesti. Ali je možda dobar početak.

Slavenka Drakulić

Drugi spol

Za ljubav je potrebno dvoje

U Švedskoj se od 1. siječnja primjenjuje zakon o zabrani primanja seksualnih usluga

rija dođe do njih. Naime, one nisu povjerovala da će se na taj način smanjiti potražnja i državu koja ih na silu pokušava zaštititi nazvale su »policijskom državom« a zakon »tutorskim«. Zatim su i policajci izrazili skepsu. Njima naime nije sasvim jasno kako će se taj zakon provoditi? Kada će nekoga uhapsiti — kako će biti sigurni da je imao namjeru kupiti seksualnu uslugu? Kriminolozi su ipak tvrdili da će se tako prostitucija samo protjerati s ulice i

Slučaj *Napredak*

Vezana trgovina

Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruge — uvjet je samo imovina

Grozdana Cvitan

Slučaj HKD *Napredak* — Glavna podružnica Zagreb počeo se ponovno komplicirati. Ili privoditi kraju. Još će jednom javnost morati sudjelovati u slučaju koji svoju završnicu precizno privodi cilju. A to znači: HKD *Napredak* — Glavnu podružnicu Zagreb skupa s njezinim članstvom oslobodit će se udruge. Oslobodit će se i svih djelatnosti. Oslobodit će se i imovine, što je vjerojatno jasno samo po sebi. To bi u slučaju da treba navoditi, bilo pod brojem jedan. Jer dok neka udruga radi, onda ono što radi jest primarno. Kad je se počne gasiti, uništavati, gušiti i progoniti, onda ono što ima i zbog čega se se gasi postaje primarno. *Napredak* se tu ni po čemu ne razlikuje od uobičajene nove hrvatske prakse. Ima tko će preuzeti udrugu i odglumiti članstvo, a oni što su ljudi za radom neka sebi nađu drugu udrugu i druge prostore. Poruka je to kojom će iz razvoja slučaja trebati biti zadovoljni svi koji su se vezali uz hrvatsko kulturno društvo bosanskohercegovačkih Hrvata, osnovano s namjerom da uz kulturni rad pomaže obrazovanju talentiranih učenika i studenata i svekolikoj opstojnosti bosanskohercegovačkih Hrvata u njihovoj domovini Bosni i Hercegovini. U trenutku kad je to prestalo biti hrvatski politički interes trebalo je uništiti i udrugu koja se svojim ciljevima ne slaže s tim novim političkim interesom. Tim više što je, osim značaja, udruga pretendirala i na imovinu, oduzetu joj poslije Drugog svjetskog rata, a koje je ova država obećala vratiti. Međutim, praksa je u Hrvatskoj vrlo krvava stvar puna onih povijesnih strahota za koje su nam tumačili da su harale Europom prije jednog, dva pa i tri stoljeća. Kako se ovdje hoće biti Europa po svaku cijenu, onda ono što nam se u suvremenosti dnevno udaljuje, približavamo u zaboravljenim stoljećima i njihovim najkrvavijim stranicama. Zato je i feudalno dopustivo da se viši ciljevi u običnom ideološkom smislu proglašavaju komunističkom izmišljotinom, a njihova stvarna dimenzija u hrvatskoj državi mjeri se isključivo metrom: cilj je dakle velik ako je visok, težak, opsegom širok i tomu slično. Velik je cilj i onaj koji svoj poticaj ima u visokim strukturama vlasti — što veći položaj to veći cilj. I stvarniji.

Pokazao je to i bivši ministar uprave koji je, pakirajući se i odlazeći na novu dužnost, morao još riješiti slučaj *Napredak*. Potpisati što je potpisao. Jer mu je tako telefonirano iz Ureda predsjednika. Bilo je to 26. siječnja 1998. godine. Promijenili su se otada i ministar i predstojnik Ureda, a oni koji ostaju privode njihove poslove kraju. Očito je: nalogodavci rješenja nisu se promijenili.

Potpisavši istoga dana (i u našim prilikama iznimno brzo) rješenja kojima se registrira HKD *Napredak* Mirka Valentića, a uskraćuje registracija HKD *Napredak* Sarajevo — Glavna podružnica Zagreb omogućen je put kojim će se različite strane kretati na različite načine. Rezultati su poznati već godinu dana bez obzira na to što neki procesi još traju i neke tužbe se tek podižu. Egzekucija je izvršena, a mrtvac koji se još malo koprca samo je neugodna slika u idiličnoj budućnosti oktroiranog *Napretka*.

Na taj način završena je afera kojom se odlučilo razvlastiti jednu udrugu njezine stare i vrijedne imovine, a njezino članstvo raspustiti. Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruge — uvjet je samo imovina. Oni bez nje nisu zanimljivi. Oni koji je imaju, sada ili slijedom obećanog povrata, zanimljivi su ovisno o veličini i vrsti. Naravno, imovine.

Godinu dana nakon rješenja kojima je ministar uprave, poslušavši glas svevišnjeg, donio rješenja kakva je donio, stigla je još jedna odbijena odvjetnici *Napretkove* Glavne podružnice. Naime, pomoćnik ministra uprave, Antun Palarić 28. je prosinca 1998. potpisao rješenje kojim se odbija žalba protiv rješenja Gradskog ureda za opću upravu Grada Zagreba, a kojim se iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba briše Hrvatsko kulturno društvo *Napredak* — Glavna podružnica Zagreb. Ujedno se predsjednik Glavne podružnice Berislav Topić proglašava

neovlaštenom osobom za podnošenje žalbe, a pravim *Napretkom*, njegovim zastupnikom i uopće persona grata da zna se. Doduše to društvo nije baš istog imena ni istih članova ni iste djelatnosti — ali to nikog ne uznemirava. A protiv rješenja žalba nije dopuštena. Međutim, može se pokrenuti upravni spor tužbom Upravnom sudu Republike Hrvatske.

I dok je ovih dana odvjetnica Zvezdana Znidarić-Begović preuzimala pokretanje spora u prostorijama Glavne podružnice *Napretka* u Zagrebu primljeni su ovogodišnji učenici i stipendisti HKD *Napretka* — Sarajevo o kojima

Glavna podružnica *Napretka* u njegovu vlasništvu, Zagreb, Bogovićevo 1

Egzekucija je izvršena, a mrtvac koji se još malo koprca samo je neugodna slika u idiličnoj budućnosti oktroiranog *Napretka*

Zagrebački je *Napredak* vlasnik četvrtine zgrade u Ilici 130

brine Glavna podružnica u Zagrebu, predstavljena knjiga o bosanskim kristjanima, održano (peto u nizu) predavanje o jeziku Tomislava Ladana... To su ovi koji rade, koji su obnovili rad *Napretka* u Zagrebu 1992. i koje je Ministarstvo uprave svojim rješenjima, a grupa mrtvozornika svojim postupcima razvlastila i ugasila. Sad su odlučili i izbrisati ih iz registra.

Za razliku od tajkunizirane privrede koja se uruši pa se tajkune proziva, traži i identificira, pokušava dokučiti tko čuču iza čijih leđa i tko sve dijeli udjeljena sredstva i imovinu, u slučaju udruga mjerilo je rad. Kako od *Napretka* u Zagrebu radi (a tako je bilo i do sada) samo već godinu dana nepostojeća Glavna podružnica, koja će upravo biti izbrisana iz registra, zanimljivo bi bilo znati gdje se, u čiju kulturu i u čije interese bilježi cjelokupni rad te iste nepostojeće i brišuće Glavne podružnice Zagreb? Primjerice, postoji li objektivno knjiga koju ta podružnica objavi zato što je tiskana ili ne postoji slijedom rješenja bivšeg ministra Mlakara o nepostojanju podružnice? I je li sve to uopće važno?

Ima nešto što je zaista važno: kako što tiše i što brže prisiliti mrtvacu što se koprca da se umiri. U tu svrhu

neobvezno se razni državni uglednici ili oni koji misle da to jesu obrate Berislavu Topiću porukom *Pa dajte se više dogovorite s Valentićem! Zašto to ne sredite?* i tomu slično. Slijedeći čak i takve sugestije prošlog tjedna u uredu ministra uprave Ramučića našao se predsjednik HKD *Napredak* — Sarajevo Franjo Topić. Predsjednik središnjice tom je prigodom suočen s odvjetnikom Valentićeva *Napretka* Krešimirom Musom koji mu je, prema Topićevim riječima »ponudio dva mjesta u središnjem odboru njihova *Napretka* te udruživanje članstva obje udruge«. Vjerojatno je to način da sve ono što čini Glavna podružnica Zagreb postane legalno i prihvatljivo. Možda netko dobije i odličje sa zvijezdom poviše što je tako spretna simbioza napravljena. Jer onaj tko bi se dogovorio oko toga lako bi se dogovorio i oko svega drugoga. Daj dva odličja. Pa što košta da košta. A i tko proizvodi da proizvodi. Treba pomagati hrvatsku privredu. I zbrinuti hrvatska imanja. Udomiti hrvatsku kulturu. Prosvjetliti stipendirane... I — ili, konačno, kako se jednom upitao Berislav Topić »žrtvovati ideju i tradiciju da bi u Zagrebu napravili *Napretkov* dućan?«

Postoji jedna stara video-kaseta o djelatnosti HKD *Napredak* — Sarajevo. Na njoj je, između ostalog priloga HTV-dopisništva iz Sarajeva iz studenog 1996. godine, nastao nakon *Napretkove* godišnje skupštine. Uz fotografije na ekranu Mariofila Ljubića i Franje Topića spiker čita tekst:

»Predsjednik Doma naroda Federacije Bosne i Hercegovine i zastupnik u Domu naroda Bosne i Hercegovine gospodin Mariofil Ljubić jučer je upričio posjet Hrvatskome kulturnom društvu *Napredak*. U srdačnom razgovoru njegov ga je domaćin predsjednik društva profesor doktor Franjo Topić najprije upoznao s aktualnim trenutkom *Napretka* i obavezama koje prističu iz zaključaka skoro održane prve *Napretkove* poratne godišnje skupštine. U daljem razgovoru o restituciji i potrebi za vraćanjem u posjed imovine što ju je ovo društvo stjecalo i brižno čuvalo prvih pedeset godina ovoga stoljeća, sve do 1949. godine, kada je konfiscirana, profesor Topić je upoznao gospodina Ljubića s nesavladivim teškoćama upravo kada je riječ o vraćanju u posjed radnog i poslovnog prostora, poglavito u Sarajevu. U ovom gradu, naime, *Napredak* danas potražuje oko petnaest tisuća četvornih metara vlastitog prostora od čega trenutno koristi tek jedan i po do dva posto. Usprkos najpozitivnijim ocjenama svih relevantnih čimbenika izrečenih i na našoj godišnjoj skupštini o našem radu i djelovanju, došli smo upravo u poziciju da gasimo neke od naših udruga ili da reduciramo strateški važne projekte upravo zbog nedostatnosti prostora za njihov razmah, istaknuo je predsjednik *Napretka*. Otud je bilo prirodno da se u razgovoru traže mogućnosti za ubrzano donošenje takve regulative koja će omogućiti nacionalnim društvima vraćanje u posjed kako imovine tako i dokumentacije koja im je svojedobno tako drsko zaplijenjena rukom komunističkog režima. Pokazujući puno razumijevanje za istaknuti problem, gospodin Ljubić je obećao aktivnu potporu toj inicijativi u tijelima vlasti u kojima zastupa i predstavlja hrvatski narod u Bosni i Hercegovini.«

U međuvremenu stvari su se u Sarajevu promijenile. *Napretku* je vraćeno mnogo više od onih jedan do dva posto imanja, a bit će još vraćanja. Tamo su ipak prošle tri poratne godine. Možda bi tragom ovog iskustva Franjo Topić trebao porazgovarati s nekim od desetaka predstavnika Hrvata iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskom saboru. Da postave pitanje *Napretka* i Glavne podružnice u Zagrebu. Da brane interese Hrvata zbog kojih se navodno u tom Saboru i nalaze. Pa da i to izvjesti neki dopisnic... makar i o samo skromnih jedan do dva posto. Za prvu poratnu i to bi bilo važno. Za Glavnu podružnicu još važnije.

Zgrada u Jurišićevoj 19, također vlasništvo *Napretka*

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO UPRAVE

KLASA: UPII-230-02/98-01/23
URBROJ: 515-02-02/7-98-2
Zagreb, 28. prosinca 1998.

Ministarstvo uprave, temeljem članka 22. stavka 1. Zakona o udrugama ("Narodne novine", broj 70/97 i 106/97), u postupku povodom žalbe Berislava Topića, podnesene u ime Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" Glavna podružnica Zagreb zastupanog po odvjetnici Zvezdani Znidarić-Begović iz Zagreba, Palmotićeva 21 izjavljene protiv rješenja Gradskog ureda za opću upravu Grada Zagreba, u predmetu Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba, donosi

RJEŠENJE

Žalba se odbacuje.

Obrazloženje

Gradski ured za opću upravu Grada Zagreba rješenjem KLASA:UPII-230-02/98-01/1079, URBROJ:251-02-02-98-2 od 16. lipnja 1998. odredio je brisanje Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba.

Protiv toga rješenja, Berislav Topić u ime Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" Glavna podružnica Zagreb zastupan po odvjetnici Zvezdani Znidarić-Begović iz Zagreba, Palmotićeva 21 (u daljem tekstu: Žalitelj) pravovremeno je izjavio žalbu.

U žalbi Žalitelj, u bitnim, navodi da je tijelo prvog stupnja pobijanim rješenjem odredilo brisanje Žalitelja iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba uz obrazloženje da je 26. siječnja 1998. Ministarstvo uprave rješenjem KLASA:UPII-230-02/98-01/827 odobren upis toga Društva s novim nazivom Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" Zagreb u Registar udruga Republike Hrvatske budući da isto dijelje na području Republike Hrvatske.

Žalitelj smatra da je takav stav tijela prvog stupnja pogrešan i neutemeljen jer za to nema nikakvih podataka, a nije niti dostavljena bilo kakova odluka o promjeni naziva. Žalitelj, stoga, predlaže da se pobijano rješenje poništi.

Žalba je izjavljena od neovlaštene osobe.

Prema članku 223. stavka 1. Zakona o općem upravnom postupku ("Narodne novine", broj 53/91) protiv rješenja donesenoga u prvom stupnju stranka ima pravo žalbe. Odborom članka 49. stavka 1. rečenog Zakona propisano je da stranka može biti osoba na čiji je zahtjev pokrenut postupak, protiv koje se vodi postupak ili koja radi zaštite svojih prava ili pravnih interesa ima pravo sudjelovati u postupku.

Po odredbi članka 53. stavka 3. Zakona o općem upravnom postupku pravna osoba obavlja radnje u postupku preko svojeg predstavnika odnosno zastupnika koji se određuje općim aktom, ako nije određen zakonom ili aktom nadležnog državnog tijela donesenim na temelju zakona.

U provedenom postupku, uvidom u spise predmeta utvrđeno je da je Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" bilo je upisano u Registar društvenih organizacija Grada Zagreba pod registarskim brojem 1095, Knjiga XI a podrazjem djelovanja u Gradu Zagrebu pod nazivom Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Glavna podružnica Zagreb. Rečeno Društvo, zastupano po predsjedniku Mirku Valentiću podnijelo je Ministarstvu uprave, zahtjev za upis u Registar udruga Republike Hrvatske temeljem odluka donesenih na sjednici Skupštine održanoj 13. prosinca 1997. godine sukladno odredbi članka 37. stavka 1. Zakona o udrugama. Naime, prema odredbi članka 37. stavka 1. Zakona o udrugama društvene organizacije iz članka 36. toga Zakona bile su dužne uskladiti svoje statute s odredbama toga Zakona u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu Zakona i u tome roku podnijeti prijavu tijelu nadležnom za registraciju radi upisa u registar udruga.

Rješenjem ovoga Ministarstva KLASA:UPII-230-02/98-01/827 od 26. siječnja 1998. odobren je upis Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Registar udruga Republike Hrvatske pod registarskim brojem 09000133 temeljem odluka donesenih na sjednici Skupštine toga Društva održanoj 13. prosinca 1997. godine. Na rečenoj sjednici Skupštine usvojen je novi Statut Društva kojim je područje djelovanja Društva prošireno na područje Grada Zagreba i Republike Hrvatske, promijenjen naziv u Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" - Zagreb te za predsjednika Društva izabran Mirko Valentić.

Slijedom toga, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Glavna podružnica Zagreb, a u ime kojeg je punomoć za zastupanje Zvezdani Znidarić-Begović dao Berislav Topić, nije osoba ovlaštena za zastupanje toga Društva, pa prema tome Žalitelj nema pravo sudjelovanja u ovom žalbenom postupku.

Na temelju rečenog, a sukladno odredbi članka 239. stavka 1. Zakona o općem upravnom postupku, žalbu je trebalo odbaciti jer izjavljena od neovlaštene osobe ne upućujući se u razloge žalbe.

UPUTA O PRAVNOM LIJEKU:

Protiv ovog rješenja nije dopuštena žalba, ali se može pokrenuti upravni spor tužbom Upravnom sudu Republike Hrvatske u roku od 30 dana od dana dostave ovog rješenja.

DOSTAVITI:

1. Grad Zagreb, Gradski ured za opću upravu, Zagreb, dva primjerka radi dostave stranci
2. Arhiva, ovdje.

Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruge — uvjet je samo imovina

Bila nekoć knjiga u Hrvata

Hrvatska je jedina zemlja u Europi koja ne ulaže u knjigu, nego cijedi iz nje zadnju kunu

Davorka Vukov-Colić

Izdavačka tvrtka *Izvori* našla se sredinom siječnja pred blokadom žiro-računa jer je morala uplatiti 20.000 kuna poreza na dodanu vrijednost, ostavši bez lipe za podmirenje ostalih obveza. Krajem prošle godine, naime, Ministarstvo kulture otkupilo je od *Izvora* veći broj knjiga u iznosu od gotovo stotinjak tisuća kuna; potpisan je ugovor i otkupljene su knjige uredno poslane knjižnicama, a račun kupcu, tj. Ministarstvu. Prema Zakonu o porezu na dodanu vrijednost, tvrtka mora u roku od četrnaest (po najnovijem mjesec) dana nakon ispostave računa uplatiti državi 22 posto PDV-a, što su *Izvori* i učinili.

Izdavač je tako na vrijeme podmirio državu, ali država nije na vrijeme podmirila izdavača, jer je rok naplate prema ugovoru o otkupu knjiga davno prošao, a novcu od Ministarstva ni traga! Na ponovljene upite kada će doći, u knjigovodstvu Ministarstva nemoćno su slijegali ramenima, odgovarajući: *Što možemo, niste jedini koji čekate. I mi čekamo da nam ga pošalje Ministarstvo financija.*

Škegro je dakle uredno dobio svoj komad mesa, ali mu ne pada na pamet da isto tako uredno ispuni svoj dio obveza i na vrijeme dostavi novac Ministarstvu kulture namijenjen ublažavanju pogromnog utjecaja novoga sustava poreza na sudbinu knjige.

— Nakon svega što je drakonskim PDV-om učinjeno izdavačima i knjižari, čini se da izdavači još potpomažu državu, a ne ona izdavače — kaže rezignirano Damir Mikuličić, suvlasnik *Izvora* i od kraja prošle godine novoizabrani predsjednik Hrvatske zajednice nakladnika i knjižara pri

Gospodarskoj komori Grada Zagreba, naslijedivši na tom mjestu Nenada Antičevića, direktora *Algoritma*.

To je tek manji dio nevolja s kojima se izdavači susreću posljednjih godinu dana otkako proživljavaju šok zbog povišenja troškova za 22 posto poreza na dodanu vrijednost, budući da je sve do tada knjiga oslobođena poreznih davanja. *Izvori* nisu

usamljen primjer, pa nazovete li bilo kojeg nakladnika u Hrvatskoj, čut ćete sličnu priču o blokadama računa, smanjenju broja naslova i naklada, otpuštanju zaposlenih ili dizanju kratkoročnih kredita da bi se na vrijeme uplatio PDV.

Sjećanje na knjigu

Prema podacima *Nacionalne i sveučilišne knjižnice*, prošle je godine u Hrvatskoj objavljeno 3100 knjiga (trećina su udžbenici), što je 20 posto manje od 1997. kada je izdano 3900 naslova. Stvarni postotak smanjenja, međutim, mnogo je porazniji, jer su u broj naslova tiskanih 1998. ušli i oni koje su nakladnici ubrzano izdavali koncem 1997. da iskoriste još neoporezivanje. Ionako već jadna, slobodna prodaja u već gotovo nepostojećoj distribucijskoj mreži prošle je godine pala za 70 posto, cijena knjige skočila za 15 do 17 posto, pa je individualni kupac knjige u Hrvatskoj izumrla vrsta.

— Najviše brine broj ljudi koji ulaze u knjižaru; gledaju, listaju, a ništa ne kupuju. Sada prestaju i ulaziti, a kad se jednom izgubi navika dolaženja, trebat će vremena da je ponovno oživite — kaže Nenad Bartolčić, suvlasnik *Modernih vremena*.

Sam početak 1998. bio je katastrofičan. Naklada *Zadru* u siječnju je prodala 10 posto od onoga što su tržili u siječnju godinu dana prije, a u prvih šest mjeseci prodaja im je bila smanjena za 50 do 60 posto.

Algoritam je u tom razdoblju smanjio prodaju, i domaćih, i uvoznih naslova za 40 posto, a *Školska knjiga* zabilježila 30 posto slabiji promet. Izdavač *Izvori*, tipična mala izdavačka kuća koja nije specijalizirana, s troje zaposlenih i 112 naslova objavljenih u desetak biblioteka tijekom sedam godina postojanja, u prvoj pedesetogodišnjoj godini nije smanjio broj naslova, zahvaljujući zadnjim unutarnjim rezervama i kojekakvu atipičnu snalaženju, koje Damir Mikuličić drži poslovnom tajnom. No, 25 naslova u 1998. izdao je u 35 posto nižoj nakladi od prethodne godine, a to čine i drugi izdavači, pa ono što je prije išlo u 1500 primjeraka, 1998. se tiskalo u 1000 komada, a naklada od 1000 smanjena su na 500 primjeraka, što smanjuje povrat sredstava i poskupljuje knjigu, a budućnost čini crnom. Sada, nakon prve godine iskustva s PDV-om i Škegrinim obećanjima, Srećko Lipovčan, glavni urednik u *Erasmusu*, male nakladničke kuće koja je prošle godine izdala petnaestak naslova, također razočarano kaže:

— Prošle godine nismo tiskali manje naslova nego 1997, ali sada osjećamo posljedice te činjenice. Naivno smo povjerovali tvrdnjama da će nam se posao na neki način alimentirati.

Nepodnošljiva lakoća laganja

Zbog te naivnosti troje zaposlenih u *Erasmusu* u prosincu je primilo umanjene plaće, mnogo niže od prosjeka ZET-a prije sporazuma s Gradom o povišenju plaća. Pritom valja reći da je *Erasmus* uspješan mali izdavač, dok su oni manje uspješni već dobrano

oglodali osnovnu supstancu. Oni preživjeli, procjenjuju ekonomisti, tek su ove godine na pravoj kušnji.

Prije samo godinu dana ministar financija nepopustljivo je uvjeravao hrvatsku javnost kako je knjiga roba kao svaka druga, ali da će hrvatska država ipak uvažiti činjenicu da je to i kulturno dobro, pa će otkupom i subvencijama stimulirati izdavanje knjiga iz područja kulture, znanosti i obrazovanja.

— Za svaku kunu PDV-a ubraću od knjige, vratit ćemo najmanje dvostruko više ulaganjem u knjigu — šarmantno se razbacivao Škegro izjavama tih dana uoči uvođenja novoga poreznog sustava, najavljujući čak utopijske brojke od tristo novih knjižnica koje će posijati po

za 50 biblioteka u metropoli trebao otkupljivati Grad Zagreb koji to ne radi već četiri godine, što je poseban problem. A tim istim knjižnicama mali su izdavači ratne 1994. prodavali više knjiga nego danas.

Kada je riječ o raspodjeli i trošenju novca iz proračuna, dužnost je javnih institucija izvijestiti porezne obveznike o tome u što troše njihov novac.

— Ako to može u obliku oglasa objaviti Otvoreno društvo, onda to tim prije mora učiniti transparentnim svaka javna institucija u Hrvatskoj, a to na taj način ne čini niti jedno ministarstvo — kaže Srećko Lipovčan. — Tek potom možemo razgovarati

Škegro je dakle uredno dobio svoj komad mesa, ali mu ne pada na pamet da isto tako uredno ispuni svoj dio obveza

Hrvatskoj sljedećih nekoliko godina, pa neka narod posuđuje, kad nema para za kupovanje.

Otkupljivati se trebalo putem ministarstava kulture, prosvjete i znanosti, a na pitanje koliko je u prošloj godini doista i ostvareno veliko obećanje Borislava Škegre o otkupu knjiga iz proračuna, novi predsjednik Zajednice Damir Mikuličić kratko odgovara:

— To bih i ja rado želio znati.

Koga boli javnost

Od triju ministarstava, kažu nakladnici, u otkupu knjiga i dodatnim subvencijama sustavno i redovito radi samo Ministarstvo kulture, čije se povjerenstvo sastaje svakoga mjeseca, no isplate ne ovise o njemu, nego o milosti Ministarstva financija. U Ministarstvu prosvjete povjerenstvo za otkup knjiga sastaje se jednom godišnje, a Ministarstvo znanosti ne radi niti to. Otkupi tek nešto iznimno za lektorate i s velikim zakašnjenjem subvencionira pojedine znanstveno izdanje. Sve u svemu, to su vam kao i Njavrini stambeni krediti — kaže razočarano jedan mali izdavač — rješenje dobijete, a novac kada stigne; što onemogućuje bilo kakvo planiranje.

Ministarstvo kulture otkupljuje knjige samo za 300 javnih knjižnica u Hrvatskoj, dok bi ih

o kriterijima i ostalome, ovako možemo samo naklapati. U Ministarstvu prosvjete ne znate ni imena članova povjerenstva za otkup knjige.

U sveopćem gospodarskom kaosu i slomu hrvatskoga gospodarskog čuda, kome se još žuri sa službenim podacima o stanju knjige u Hrvata nakon prve godine Škegrina harača, pa nije čudo, kažu izdavači, da ih ministar krije kao zmija noge. Službenih brojki nema, nema ni istraživanja o utjecaju PDV-a na pisanu riječ, ali ono što se zna sada već debelo smrdi na izumiranje knjiga u zemlji s tisućljetnom kulturom.

Riječ koja ne obvezuje

U Ministarstvu kulture tek dovršavaju izvješće o broju otkupljenih naslova, a traje i revizija prošle godine, dok Ministarstvo financija tek treba reći koliko je ubralo poreza od nakladnika i knjižara. Među nakladnicima kruži brojka, a u nekoliko je navrata i javno objavljena procjena o uplaćenih 130 milijuna kuna (neki tvrde 150-160 milijuna), pa da živimo u zemlji u kojoj ministarska riječ obvezuje, država je prošle godine pisanoj riječi trebala vratiti povećanim otkupom i subvencijama barem 260.000.000 kuna! Stvarnost je mnogo prize-

mnija, jer se procjenjuje da je vraćeno tek četrdesetak milijuna ili samo trećina. Ako i lažu brojke, ne lažu odnosi. Kao što se očekivalo, Škegrinu obećanju ni traga, pa smo po svojoj prilici umjesto dvije kune povrata za svaku kunu uplate poreza od knjige, dobili obrnuto: na svaku dobivenu kunu od države, knjiga joj vraća tri kune!

Tako to kaže prosjek, a u pojedinih slučajevima, kao u konkretnom slučaju *Algoritma*, stvari su mnogo gore. To uspješno poduzeće s pedesetak zaposlenih ostvarilo je 1998. godine 3 milijuna kuna prometa na vlastitim izdanjima objavivši 32 naslova, od čega 2 milijuna kuna u veleprodaji, na što PDV iznosi 440.000 kuna, a milijun u maloprodaji, što je daljnjih 220.000 kuna poreza. Budući da je rabat 50 posto, za toliko se više u knjižarama krajnjem kupcu obračunava porez na dodanu vrijednost, pa kad se sve zbroji, država sveukupno dobiva 1.100.000 kuna. Slijedi još 25 milijuna prometa od stranih časopisa i udžbenika (8 milijuna udžbenici, 17 časopisi), od čega je u maloprodaju otišlo 14 milijuna, a 11 milijuna u veleprodaju s rabatom od 20 posto. Kada se opet sve zbroji, državi ovaj puta odlazi 6 milijuna kuna PDV-a. Država je pak u 1998. od *Algoritma* otkupila knjiga u vrijednosti od nekih 200.000 kuna, što je trideset puta manje od onoga što je od njega ubrala. *Algoritam*, doduše, nije tipičan nakladnik, ali...

— Priča o tome da država potpomaže izdavače jednostavno ne drži vodu — kaže direktor te tvrtke Neven Antičević. — Potpomaže samo one izdavače koje hoće pomagati, a to ionako može činiti i izravno, mimo natjecanja.

Cinici i prosjaci

Dok je za druge europske zemlje knjiga doista njihov »duhovni, egzistencijalni minimum«, kako bi to rekao predsjednik Hrvatskog sabora akademik Vlatko Pavletić, Hrvatska je jedina zemlja u Europi koja ne ulaže u pisanu riječ, nego iz nje cijedi zadnju kunu. Da su nakladnici i knjižari čak i pretjerali s procjenama o ubranom PDV-u na knjigu, onih 57 milijuna kuna za tiskanje i otkup knjiga koje je Predsjednik Republike ponosno obećao za 1999. u svome govoru o stanju hrvatske države i nacije, tek je neznan dio onoga na što se tako svečano uoči uvođenja PDV-a obvezao ministar financija. Predsjednikova priča o tome da je »za otkup knjige i poticanje izdavaštva izdvojeno čak sedam puta više sredstava no prethodnih godina« (kojih?) stoga nije drugo do cinična, a još je ciničniji općeniti zaključak kako se »ukupnim izdavanjima za kulturu Hrvatska približila visokim europskim standardima«. U državnom proračunu sredstva namijenjena kulturnim djelatnostima u ovoj godini, u usporedbi s proteklom, povećana su za 6,75 posto i čine oko jedan posto proračuna, izvijestio je tom prigodom zadovoljno Predsjednik, zaboravivši spomenuti koliko je ekstra pedesetogodišnjeg novca priteklo u državni proračun od kulture koja u gotovo svim zemljama Europe ima minimalnu ili nultu stopu PDV-a.

U Hrvatskoj je 2000 izdavača previše, neka ih PDV svede na pravu mjeru, izjavljuje Škegro, manipulirajući vješto brojkama,

Tri pitanja glazbenim institucijama

Na koji način hrvatska glazbena scena korespondira s ostalim svjetskim scenama, glazbenim pravcima potkraj stoljeća i s vlatitom publikom?

Odstupa li glazbena repertoarna politika od poznatoga domaće teorije u hrvatskoj kulturnoj politici?

Temu načinjemo anketom provedenom među glavnim i odgovornim institucijama koje oblikuju glazbeni program u Hrvatskoj, a u sljedećem broju riječ dajemo drugoj zainteresiranoj strani, odnosno onima koji program pišu, izvode i slušaju.

Anketiranim sudionicima postavljena su tri pitanja:

1 Kako biste najjednostavnije opisali vlastitu repertoarnu politiku, to jest za kakav se glazbeni program zalažete, a za kakav se ne zalažete?

2 Kako rješavate problem financiranja — tko vas financira i u kojem postotku?

3 Kojem je profilu publike namijenjen vaš program i na koji način taj profil određujete?

Priredile:
Branimira Lazarin,
Dina Puhovski,
Tanja Kovačević

Zagrebačka filharmonija

Mi vodimo veliku bitku

Obično dobijemo samo partituru, ali sami moramo raspisati djelo. Onda se odjednom pojavljuju neki zaštitari kao što je ZAMP, pa vam to naplaćuju

1 Mi smo kuća s golemom tradicijom, mi gajimo tu tradiciju i vjerujemo da će i ljudi poslije nas gajiti tu tradiciju. Potpuno je jasno da repertoar jedne kuće kakva je Zagrebačka filharmonija obuhvaća lepezu svih mogućih događanja — mogućnosti su praktično neizmjerne. Filharmonija je u proteklom razdoblju inicirala, čak i naručivala neka djela domaćih autora, dakle naših skladatelja. To radimo i danas i vjerujem da će se tako raditi i u budućnosti. No valja reći da postoji veliki problem glede izvedbi domaćih autora — nema edicijske kuće koja bi preuzela neka djela, raspisala ga, kako biste ga onda mogli jednostavno posuditi i svirati. Obično dobijemo samo partituru, ali sami moramo raspisati djelo. Onda se odjednom pojavljuju neki zaštitari kao što je ZAMP, pa vam to naplaćuju itd. Mi vodimo veliku bitku — mi apsolutno podržavamo domaću glazbu i gdje god se nademo u svijetu, uvijek imamo barem jednu domaću skladbu.

Repertoarna politika

Glazbene institucije na ispitu

Odstupa li glazbena repertoarna politika od poznatoga domaće mehanizma u kulturi

Međutim, s druge strane ne nailazimo na razumijevanje. Ođstete su enormne; u svijetu ne postoji takva ođšteta kao u nas. Nešto će se morati dogoditi, neki pomak se mora napraviti, jer to više ne možemo plaćati.

Filharmonija je možda od svih postojećih kuća u najnezavidnijem položaju. Sve ostale kuće ne stvaraju program. Filharmonija stvara program i nakon toga ga prezentira, no što se tiče financija, čini se da smo najlošije plaćeni. Ako se radi o Koncertnoj direkciji, Aplauzu i ostalim agencijama, i privatnim, i državnim ili gradskim — svi oni ne stvaraju program. Banalno rečeno, oni su trgovci. Oni kupuju, za razliku od Filharmonije koja apsolutno sve radi sama. Mi iznajmljujemo umjetnike: izvođače, dirigente, soliste, zborove i sve ostalo, dok drugi kupe gotov proizvod i rade program. To je ta golema razlika.

2 Glede financiranja, svi dobijemo približno jednako novca. Po nekim grubim računima čini se kako je Filharmonija najlošije »prošla«. U kulturi u Hrvatskoj imamo sigurno najveći vlastiti prihod. Umjesto da dobijemo još više, da dobijemo poticaja za rad kako bismo imali i zadovoljnu publiku i zadovoljne ljude unutar kuće, čini se da je malo drukčije. Konkretno, Filharmonija financira 80% programa vlastitim novcem, što zahvaljujući sponzorima, što publici koja doslovno kupuje karte. Ostalih 20% dobiva od grada (mi smo, naime, gradska kuća). Od Ministarstva kulture, do sada, nismo dobili ni jedne kune za program, iako mislimo kako apsolutno zadovoljavamo kriterije da nam se Ministarstvo očituje na neki način, odn. da nam pomogne u našoj repertoarnoj politici. Iako nosimo ime Zagrebačka filharmonija, mi smo nacionalna kuća, pojavljujemo se u cijeloj Hrvatskoj.

Kada radimo program, naravno, oslušujemo što publika želi, ali budući da imamo golemu produkciju od šezdeset koncerata na godinu — dakle šezdeset programa, šezdeset premijera, šezdeset dirigentata, solista i više, šezdeset simfonija, — ta golema produkcija, nažalost, ima i svoju cijenu. Za 1998. godinu dobili smo 950 000 kuna za program, dok smo PDV platili 1 100 000 kn — za taj isti program. Od tih 950 000 kn samo je hrvatskim skladateljima, dakle ZAMP-u za potvrdu materijala, za tantijeme itd. plaćeno 250 000 kn. Sada je potpuno jasno da je u takvoj situaciji jednostavno nemoguće zadržati takvu razinu i taj tretman. Prema tome, nešto se mora dogoditi, jer se taj trend ne može dugo izdržati. Izvrstan je primjer Varaždinskog kazališta, odnosno orkestar koji je prije gotovo četrdeset godina ukinut i sada je nemoguće učiniti da ponovno stasa, da ponovno bude okosnica života. Trebalo bi vidjeti koji su to prioriteti i za Zagreb i za hrvatsku kulturu. Glazba zadovoljava 50% kulturnih potreba naših ljudi — ako na godinu imamo 100 000 posjetitelja, a ostale kuće imaju još nekih 50 000, ne mogu vjerovati da

druge kulturne institucije, kao što su muzeji ili galerije, imaju još 150 000 posjetitelja. Glazba je ta koja dominira u kulturnim potrebama.

3 Što se tiče profila publike, o prosječnoj dobi ne bih mogao nešto preciznije odgovoriti, ali zasigurno posljednjih godina imamo sve više mladih na koncertima.

Andelko Ramušćak,
direktor Zagrebačke filharmonije

Koncertna direkcija

Tko daje, teško daje

Često nas u tisku napadaju da smo državna ustanova — kamo sreće da bi to doista bilo tako

1 Kroz cikluse Koncertne direkcije Zagreb nastojimo u koncertnoj sezoni grada Zagreba dovesti poznate svjetske soliste i orkestre te ponajbolje od domaćih glazbenika. U našim ciklusima uvijek postoji neki domaći projekt — ove je godine to, između ostalog, izvedba *Bašćanske ploče* Stjepana Šuleka. Nastojimo i što mogućnosti dati mladima. Tijekom Zagrebačkoga ljetnog festivala, osim koncerata, trudimo se svakoga ljeta načiniti i nekoliko glazbeno-scenskih projekata, kako bi bilo malo živahnije. Prošloga smo ljeta u vlastitoj produkciji praičeli operu *Satiricon* Bruna Maderne. No naša se djelatnost ne odnosi samo na sezonu u gradu Zagrebu. Mi imamo velik broj koncerata izvan Zagreba i izvan Hrvatske. Suradujemo s mnogobrojnim festivalima kao što su *Glazbene večeri* u Sv. Donatu u Zadru, *Večeri* u Eufrazijani u Poreču, s Muzičkim biennalom Zagreb itd.

2 Često nas u tisku napadaju da smo državna ustanova — kamo sreće da bi to doista bilo tako kako oni misle i kad bismo bili bez ikakvih briga. Svake godine gradu Zagrebu predložimo određeni program ciklusa iz Zagrebačkoga ljetnog festivala. Automatizma naravno nema — mi predlažemo, grad odlučuje hoće li to prihvatiti i koliko će novca za to dati. Za pokrivanje razlike koja je uvijek veća od 50% moramo se sami snalaziti — sponzorima, zaradom u agencijskim poslovima, prodajom ulaznica itd. Primjerice, ove smo godine za ljetni festival predvidjeli program koji bi trebao stajati oko 2 000 000 kuna, a grad je do sada odobrio 600 000 kuna. Sumnjam da ćemo ostatak moći sami zaraditi u cijelosti, pa ćemo morati program prilagoditi novcu kojim ćemo raspolagati. Točno je da grad Zagreb daje sredstva za naše plaće i materijalne troškove (struja, telefon i sl.). No i mi dosta radimo; prošle smo godine

imali oko 160 koncerata izvan programa koji je dogovorio i djelomično financirao grad Zagreb, u suradnji s drugim organizatorima u Zagrebu, po Hrvatskoj, u inozemstvu i sl. Snalazimo se, pretpostavljam, kao i svi drugi. Problem je što u nas još uvijek nije razvijen sustav sponzorstva u kulturi kakav bi trebao biti. Tko nešto daje — pod pretpostavkom da i ima — teško daje.

3 Jasno je da se od prodaje ulaznica ne može živjeti, jer publika koja dolazi na naše koncerte teško izdvaja neke veće iznose. To su ljudi koji žele redovito ići na koncerte, to nisu ljudi koji jednom na godinu dođu na Pavarottija pa im je svejedno platili i tisuću kuna. Naša publika uglavnom pripada srednjem građanskom sloju koji je naviknut barem dva puta na mjesec posjećivati koncerte ili kazalište. S veseljem moram reći da posljednjih godina imamo mnogo mlade publike. Naime, dajemo dosta velike popuste za učenike srednjih škola i studente.

Neda Janković,
voditeljica koncertno-kazališnog ureda
Koncertne direkcije Zagreb

Hrvatski glazbeni zavod

Između prosvjetiteljstva i elitizma

Svaki od malobrojnih koncerata što ih uspijevamo organizirati našim mladim i mlađim reproduktivnim umjetnicima obilježen je HGZ-ovskom programskom inicijativom

1 Hrvatski glazbeni zavod nastoji organizirati koncerte koji bi se od standardne ponude u tom području razlikovali svojom većom brigom za određene posebnosti bilo da se radi o hrvatskoj glazbenoj baštini, o ritjetko izvođenim djelima sa svjetskog repertoara, ili pak o izvodiocima, osobito mladima, kojima valja pomoći u njihovoj većoj afirmaciji u javnosti. Jasnijem profiliranju takve repertoarne politike na određen način idu u prilog i neke nedaće. S obzirom na otežane financijske okolnosti unatoč kojima Hrvatski glazbeni zavod posljednjih godina nastoji ostvarivati svoj program, okolnosti zbog kojih tzv. vlastitu koncertnu produkciju mora svesti na

doslovce četiri do pet koncerata u sezoni, potrebno je, dakako, vrlo pažljivo birati i doista se usredotočiti samo na priredbe, mi ih radije zovemo projektima, koji na neki način izviru iz osnovnih sadržaja rada te institucije. Koncertnu sezonu Hrvatskoga glazbenog zavoda oblikuju, u prvome redu, nastupi naših dvaju orkestrara, Društvenog orkestra HGZ-a i Društvenog jazz orkestra, s programima koji su vrlo često povijesnoidaktičnog tipa, te koncertni projekti uglavnom komornih dimenzija — njegovanje komornog glazbenog izvodištva uvijek je bio jedan od prioriteta ciljeva u radu Društva čija se programska ideja usredotočuje na jedan od prijašnjih segmenata. U tom je smislu u protekloj sezoni, primjerice, ostvaren projekt *Hrvatske barokne arije* što ga je osmislio dr. Ennio Stipčević; u ovoj sezoni nadamo se ostvariti projekt *Zvukovi hrvatskog srednjovjekovlja* koji će voditi dr. Katarina Livljanić, a želja nam je predstaviti i opuse našoj javnosti posve nepoznatih hrvatskih skladatelja Slavomira Grančarića i Josipa Mandića. »Projektost« je tih pothvata, među ostalim, i u opremi takvih koncerata koje prati odgovarajuća dokumentacija, primjerice muzikološki koncipirana programska knjižica, kojiput izložbe itd. Dalje, svaki od malobrojnih koncerata što ih uspijevamo organizirati našim mladim i mlađim reproduktivnim umjetnicima obilježen je HGZ-ovskom programskom inicijativom, da tako kažem, dakle djelima Dore Pejačević, Božidara Kunca, Franje Krežme ili nekoga drugog hrvatskog skladatelja čiji se autografi čuvaju u bogatom arhivu HGZ-a ili pak djelima koja su posvemašnje iznimke u standardnom koncertnom repertoaru naše sredine, kao što će to u travnju ove godine biti u nas prvo kompletno izvođenje skladbe *Vizije amena* za dva glasovira Olivera Messiaena. Evo tako, između prosvjetiteljstva i elitizma mogli bismo reći, pokušava se kretati repertoarna politika našega Zavoda.

2 Sveukupna djelatnost Hrvatskoga glazbenog zavoda, ne samo njezin koncertni, priređivački dio, financira se gotovo jedino vlastitim novcem.

Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«

Mjera raznolikosti

Protivnici smo, s jedne strane, kulturnoga elitizma, ali i masovnog kiča kakav se danas u Hrvatskoj sve češće predstavlja kao umjetnost

1 Što se tiče ozbiljnoglasbenih priredaba, Koncertna dvorana »Vatroslava Lisinskog« organizator je pretplatničkoga ciklusa *Lisinski subotom* i tribine *Mladi u Lisinskom* (ostvarene u suradnji s Hrvatskim društvom glazbenih umjetnika).

Lisinski subotom s vremenom je postao jedan od najpopularnijih pretplatničkih ciklusa među zagrebačkim ljubiteljima ozbiljne glazbe. U tom ciklusu, sastavljenom od 13 koncerata u sezoni, nastojimo ostvariti ravnotežu između stranih gostovanja i nastupa domaćih umjetnika te se trudimo da publika što češće čuje i domaća djela. U tekućoj sezoni, primjerice, posvetili smo čitavu glazbeno-poetsko-filmsku večer skladateljici Dori Pejačević; ta se priredba, što nam je posebno važno, održala pred punom dvoranom. Nastojimo da hrvatsku glazbu izvode i strani interpreti: u prošloj je sezoni orkestar Mađarske državne filharmonije izveo *Sunčana polja* Blagoja Berse, a u svibnju će Slovenska filharmonija u svoj program uvrstiti skladbu *Cantilene* Stanka Horvata. Tradicionalna je i naša suradnja s Muzičkim biennalom Zagreb; u godini održavanja Biennala jedan je koncert iz ciklusa *Lisinski subotom* rezerviran za suvremenu glazbu. ove godine bit će to nastup Uralske filharmonije.

Ciklus *Mladi u Lisinskom* zapravo je natjecanje mladih umjetnika za nagradu *Darlo Lučić*, koju je nekad dodjeljivao *Vjesnik*. Ti se koncerti održavaju u Maloj dvorani te predstavljaju jedinstvenu priliku mladima, tek diplomiranim, glazbenicima da se predstave široj javnosti. Prošlogodišnja je Tribina organizirana na tako visokoj izvedbenoj razini da slobodno možemo reći kako se radi o kvalitativno neujednačenijem koncertnom ciklusu u Zagrebu u protekloj sezoni.

Ostale naše glazbene priredbe, osim stalnih manifestacija kojima je u središtu jazz (npr. *Dani jazzu u Lisinskom*), rezultat su jednokratnih suradnji sa stranim kulturnim centrima (npr. prošlogodišnji nastup talijanskog komornog ansambla *Nino Rota* s programom filmske glazbe). Na taj način hrvatsku publiku nastojimo upoznati s manje poznatim inozemnim autorima i izvodačima. Svojom programskom politikom nastojimo izjednačiti zastupljenost domaćih i inozemnih interpretata, što češće dati priliku mladim izvodačima, te, uz standardne okosnice ozbiljnoglasbenog repertoara, publici ponuditi i suvremena te posebice domaća djela. Protivnici smo, s jedne strane, kulturnoga elitizma, ali i masovnog kiča kakav se danas u Hrvatskoj sve češće predstavlja kao umjetnost.

2 Dvorana *Lisinski* financira se iz gradskog proračuna, što iznosi 50% našega ukupnog budžeta. Ostatak novca potrebnog za funkcioniranje, ne samo našeg programa, već i Dvorane kao prostora kojim se služe drugi organizatori, nabavljamo iznajmljivanjem prostora, suradnjom sa sponzorima te eventualnom zaradom na vlastitim programima.

3 Publika kojoj se obraćamo raznolika je po dobi i obrazovnoj strukturi: o klasnoj strukturi u današnje je vrijeme apsurdno govoriti. U početku postojanja ciklusa *Lisinski subotom* obogaćenjem standardnoga glazbenog programa, razgovorom s umjetnicima te zabavnim programom poslije »službenog dijela« koncerta privukli smo u Dvoranu određen krug ljudi kojima ozbiljna glazba nije bila u žarištu interesa, ali su se s vremenom razvili u glazbene sladokusce kojima se mogu ponuditi i teži glazbeni sadržaji.

Alenka Bobinsky,
producentica Koncertne dvorane
»Vatroslava Lisinskog«

To, dakako, objašnjava restriktivni značaj te djelatnosti. Tek jednim malim udjelom u financijskoj konstrukciji Zavoda svojim novcem sudjeluje i Gradski odbor za kulturu. Takvo stanje traje nekoliko posljednjih godina. Prije toga HGZ je za svoju programsku djelatnost primao primjerenija sredstva.

3 Valja razlikovati Hrvatski glazbeni zavod kao *prostor, dvoranu* u kojoj priredbe održavaju različiti organizatori, za, dakako, različitu publiku, od Hrvatskoga glazbenog zavoda kao organizatora (ili poneki put suorganizatora) koncerata s više ili manje dosljedno provedenom ovakvom repertoarnom politikom. Ovim drugim Hrvatski se glazbeni zavod ponajprije obraća svojim članovima kojih ima oko 450. Mislim da mogu slobodno reći kako je to publika višeg i visoko obrazovnog profila, ali i publika nešto starije dobi. Istodobno se, međutim, obraćamo i mladima, pa čak i najmlađoj publici među kojom vidimo ne samo naše buduće članove, nego, općenito, pripadnike buduće obitelji znalaca, sladokusaca i zaljubljenika u kojima počiva kohezija i tradicija jedne sredine na svim planovima kulture, pa tako i glazbene i bez kojih bi naponi stručnjaka i profesionalaca ostajali uzaludni.

Eva Sedak,
tajnica ravnateljstva
Hrvatskoga glazbenog zavoda

Glazbena proizvodnja HRT Domaće u regijama

Glazbena proizvodnja financira se iz TV-pretplate

1 Glazbena proizvodnja HRT-a ima 4 ansambla: Simfonijski orkestar, Zbor, Plesni orkestar i Tamburaški orkestar. Što se tiče stila, ansamblu izvode vrlo različite programe s naglaskom na domaću stvaralaštvu. Koncerti su organizirani u pretplatničkim cikluzima. Veliki ih je broj izvan ciklusa, a namijenjen je potrebama regija koje nemaju organizirani glazbeni život. Ansamblu gostuju i u inozemstvu.

2 Glazbena proizvodnja financira se iz TV-pretplate

3 Obraćamo se svoj publici, posebice mladoj i nedovoljno educiranoj, kojoj u tom smislu prilagođavamo programe. Veći broj koncerata održali smo u mjestima izvan Zagreba.

Stanislav Mlinar,
voditelj Glazbene proizvodnje
Hrvatske radiotelevizije

Simfonijski puhački orkestar Hrvatske vojske

Naručujemo i plaćamo

Suvremena se glazba povukla u komornu glazbu, odnosno prestala je živo pulsirati u orkestralnoj »velikoj« glazbi

1 Ograničit ću se na repertoar Simfonijskog puhačkog orkestra, a neću spominjati repertoar *Big banda* ili *Marching banda* koji se sastavom ili namjerom od njega razlikuju.

Simfonijski puhački orkestar kao koncertni sastav svira repertoar koji je doduše određen činjenicom puhačkih instrumenata, ali je nalik repertoaru ostalih simfonijskih orkestara. Postoji nekoliko glavnih stilskih odrednica.

Prva su odrednica u repertoaru priredbe hrvatskih autora, koji mi naručujemo i mi plaćamo. Ove ćemo sezone

tako imati deset priredbi. Naravno, plaćamo skromno, ali se ipak trudimo da ih platimo jer smo svjesni kako ih drugi uopće ne plaćaju. Također se brijemo oko raspisa materijala, što nikako nije zanemariva stavka u troškovima jedne priredbe.

Trudimo se da svi dirigenti koji s nama rade, a to su često stranci, dođu u priliku da priredbe hrvatsku glazbu. To mi se čini posebno važnim, jer nije samo poanta u prezentaciji hrvatske glazbe u Hrvatskoj nego i izvan nje.

Druga je stilista odrednica suvremena puhačka glazba, koja je danas u Americi i Europi doživjela pravi boom. Piše se velika količina nove glazbe za takav sastav, mnogo više nego prije 20-30 godina, a mi se trudimo ići u korak s tim trendom povezujući se sa strancima.

Mislim da jednostrana komunikacija ovdje nije dobra jer sam se često uvjerio u kolonijalnu situaciju u kojoj nekritično obožavamo samo ono što dolazi iz »zagraničnih područja«. Obratno, naravno da nije dobro autistično ponavljanje »samo svojega«.

Izvodimo i jedan dio hrvatske baštine jer ipak postoji određeni fondus hrvatskih skladbi koje su izvedene nekad davno i samo jedanput, pa ih polako nastojimo obnoviti i otkriti.

Poseban akcent stavljam na program našega Komornog ansambla jer mislim da je on glazbeno najvredniji u cjelokupnom repertoaru koji nudimo.

Tu se prije svega, osim priredbi komornih djela, radi o dijelu repertoara s kompozicijama kojima ne odgovara sastav uobičajenih komornih ansambala niti uobičajenih simfonijskih orkestara. Tako smo u Zagrebu nakon mnogo godina izveli Bergov *Kammerkonzert*, *Egzotične ptice* Oliviera Messiaena, *Priču o vojniku* i *Oktet* Igora Stravinskog; dakle neka od kapitalnih djela suvremene glazbe. Moram reći da se suvremena glazba, iz mnogih razloga koje ovom prilikom neću spominjati, povukla u komornu glazbu, odnosno prestala je živo pulsirati u orkestralnoj »velikoj« glazbi.

A za što se nikako ne zalažem? Ne zalažem se za, rekao bih, primitivizam u glazbi. Odnosno, grozim se primitivizma uobičajene kulture mass-medija kakvu imamo prilike čuti u Hrvatskoj. Grozim se »orijentaliziranju« naše glazbe jer to ne pripada našem kulturnom habitusu; to jest grozim se pomisli kako bi to netko mogao staviti na repertoar mog orkestra. Dosad se to nije dogodilo i nadam se da se ni neće.

2 Budući da smo vojni orkestar, financira nas Ministarstvo obrane, zasada u punom iznosu. Dakle, Ministarstvo pokriva troškove sezone u Velikoj dvorani *Lisinski* i sezone u Hrvatskom glazbenom zavodu. Pri tome moram reći da, za razliku od drugih korisnika, plaćamo visoku cijenu najma dvorane.

3 Naša publika je zasada svakako najmalobrojnija u usporedbi s publikom ostalih orkestara u Zagrebu, jednostavno zato što je naš orkestar najmlađi. Osim toga, neznatna je i to što mi tek otkrivamo svoj repertoar i nemamo »željezni repertoar« kakav ima Opera ili Filharmonija. Mi smo u fazi izgradnje.

Repertoar i publika dvije su zavisne varijable, tako da bih volio dobiti još više mlade publike. Nastupamo u dvorani *Lisinski*, prije zbog zvuka, nego zbog količine publike. Dvorana *Lisinski* postala je prevelika za milijunski Zagreb.

Na kraju, moja ideja jest mlada i obrazovana publika. Mlade publike u Zagrebu ima, a je li obrazovana, to je pitanje koje treba postaviti negdje bliže Ministarstvu prosvjete.

Mladen Tarbuk,
voditelj Simfonijskoga puhačkog
orkestra Hrvatske vojske

Koncertna direkcija *Aplauz*

Prema interesu sponzora i publike

Zagrebačka banka većim dijelom pokriva naš financijski plan u ovoj godini

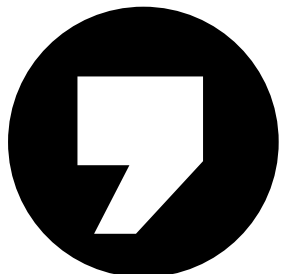
1 Koncertna agencija *Aplauz* privatna je agencija za organiziranje koncerata ozbiljne glazbe kao i pružanja usluge reklamiranja tj. marketinga i promocije. Ima zaposlena tri djelatnika, njezin osnovni cilj jest organizacija vrhunskih glazbenih događaja na kojima nastupaju najveća imena iz svijeta ozbiljne glazbe. Razlog takve poslovne politike jednostavan je: konkurencija isključivo vrhunskim »proizvodom« koji će podjednako zaintrigirati i poslovne partnere (sponzore), vrlo zahtjevnu publiku i medije. Program koncerata odabire se u dogovoru i prema interesu sponzora i publike. Priređujemo događanja počevši od solističkih recitala do velikih ljetnih koncerata na otvorenim pozornicama. Nastojimo pratiti aktualne zvijezde u ostalim glazbenim središtima nastojeći od solista odabrati najveće i najkvalitetnije ime, a od orkestrara dovesti samo vrhunske. Stilski smo neograničeni. Obično moramo prihvatiti ponudeni program od strane umjetnika, ali pratimo obilježnice i nastojimo se vezati kad god je to moguće uz obljetnicu rođenja ili smrti skladatelja.

2 Problem financija rješavamo višeslojno. Priliv prihoda podijeljen je u tri segmenta: poslovni partneri (sponzori): 70% budžeta, prihod od prodaje ulaznica: 20% budžeta i sufinanciranje od strane gradskih i državnih resornih institucija: 10%. Poslovni kontakti realizirani su nastojanjem za povezivanjem vrhunskog imena iz svijeta umjetnosti i ugledne tvrtke koja suradnjom na ovakvim projektima ostvaruje mnogo više od obične reklame — određuje svoju poziciju u društvu, izgrađuje poslovni imidž kao tvrdka koja ulijeva povjerenje (primjer ovoga jest ugovor između Zagrebačke banke i *Aplauza* koja većim dijelom pokriva financijski plan naše tvrtke za 1999. godinu na principu generalnog sponzorstva koncerata Orkestra Kraljevske Opere Covent Garden iz Londona i Božićnog koncerta, te zlatnog sponzorstva ostalih koncerata u 1999). Rashodi su veliki, problem nelikvidnosti hrvatske privrede uistinu jest velik, ali nije nesaqladiv. Mjere Vlade RH za istinskim poreznim olakšicama tvrtkama koje ulažu u kulturu nisu dovoljno precizirane i mnogo poslovnih partnera koji bi htjeli surađivati ne znaju da li je to za njih povoljno ili ne (u poreznom smislu riječi).

3 Publika koja je pretplatnik naše koncerte zahtjevnija je koncertna publika koja zna u što ulaze svoje novce. Naša pretplata jest najskuplja, ali i najviše pruža. Naravno, ne kvantitetom (naš ciklus obuhvaća 6 koncerata) već kvalitetom. Početkom prvog ciklusa učinili smo presedan, jer smo tri velika svjetska orkestra koji nastupaju u ovoj sezoni ponudili u obliku pretplatničkog ciklusa što ni jedan drugi organizator u Europi gotovo nikada ne čini. I sve to zbog naše publike koju čine istinski zaljubljenici u umjetnost tj. zagrebačke gospođe i gospođa treće životne dobi, studenata glazbe i publike koja voli nazočiti velikim društvenim događajima koje *Aplauz* vrlo često upriličuje.

Želimir Čabrava,
direktor koncertne direkcije *Aplauz*

RATI PITANJE NAŠE KRIVNJE

Branko Matan

Uvodno sam rekao da je povod ovom razgovoru objavljivanje moje knjige. Sada bih povod htio definirati nešto preciznije. On je, za mene, veoma ograničen, svodi se na slučaj zabranjene slike. Tiskanje je zastavljeno potkraj srpnja, odluka o neobjavljivanju donijeta je početkom listopada. Jedna velika hrvatska kulturna institucija više od dva mjeseca odlučivala je što da napravi sa slikom logoraša iz Dretelja. Na kraju je, nakon što je slučaj došao u javnost, imala hrabrosti odlučiti da slika ne može biti objavljena, ali nije, na žalost, imala hrabrosti argumentirati svoju odluku.

Rekao bih da je pretpostavka razgovora o krivnji pitanje koje glasi: jesu li u ratu počinjani zločini s naše strane? Za mene o tome nema sumnje, za mene je slika dreteljskih logoraša slika zločina.

Ako zločini postoje, tada je pitanje: kako se odnositi prema njima? Kako odrediti krivnju za zločine, kamo je adresirati? Na koji način se suočiti sa žrtvama zločina? Što treba učiniti da bi se otvorila mogućnost kakvog-takvog izlaska iz sadašnje situacije, mogućnost za život u kojem bi šansa za ponavljanje zločina bila umanjena? Volio bih da to bude tema ovog razgovora.

To ne može biti lak i jednostavan razgovor. Ako je doista domovina teško pitanje, tada je pitanje krivnje u ratu koji domovina vodi teško pitanje teškog pitanja. Kako se snaći pred tim pitanjem, kako o njemu razgovarati?

Namjera inicijatora ovoga razgovora nije izazivanje neke bučne polemike, poticanje žučljivih optuživanja, namjera nije bilo koga osuditi. Željeli smo ispitati ili iskušati mogućnost javnog razgovora na temu krivnje, koliko znamo prvog takvog razgovora. Željeli bismo da se govori bez ogorčenja i nezdravih strasti, da se o ozbiljnom i teškom pitanju govori na razini njegove ozbiljnosti i težine.

Arendt, Jaspers i Blücher

U određenju teme razgovora uz »krivnju« stoji riječ »naša«. U pozivu koji je upućen sudionicima naznačeno je kako se ta riječ rabi višeznačno, kako se odnosi na barem tri krivnje pred zločinom: našu ljudsku krivnju, našu građansku krivnju, napokon i našu nacionalnu krivnju.

Moja znanja o tome kako su se drugi ljudi odnosili prema pitanju krivnje veoma su skromna. Stekao sam ih čitajući autore koji su mi inače bliski. Htio bih ovdje spomenuti Karla Jaspersa i Hannahu Arendt. Jaspers je autor jedne od najpoznatijih knjiga na

Str. 21-28.

Pišu i govore

Matan, Jaspers,
Mihanović,
Lasić, Zlatar,
Rihtman-Auguštin,
Žanić, Šimac,
Lovrenović, Prpić,
Čorak, Padjen

Što možemo učiniti?

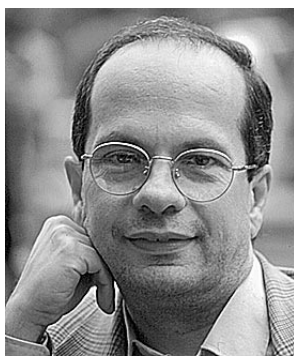
Dok je u Hrvatskoj na vlasti sadašnja garnitura, iskazivanje žaljenja u ime cijele zemlje teško je ostvarivo

U povodu objavljivanja knjige Branka Matana *Domovina je teško pitanje* u Velikoj dvorani Hrvatskoga novinarskog društva 21. prosinca 1998. održan je javni razgovor na temu *Rat i pitanje naše krivnje*. Do održavanja razgovora došlo je na prijedlog autora, a organizirao ga je izdavač knjige (*Press Data*, medijska agencija Hrvatskoga novinarskog društva). U razgovoru su sudjelovali: Andrea Zlatar, Željka Čorak, Dunja Rihtman-Auguštin, Ivan Prpić, Neven Šimac, Ivo Žanić, Ivan Lovrenović, Ivan Padjen, te Mario Bošnjak i Branko Matan. Zbog spriječenosti sudjelovanje su otkazali: Mirjana Kasapović, Zvonimir Berković, Mirko Filipović, Miljenko Jergović, Jakša Kušan, Slobodan Lang, Vjeran Zuppa, Ozren Žunec.

Na temelju razgovora novinarka Zinka Bardić priredila je polsatnu radijsku emisiju koja je emitirana na nizu lokalnih stanica u Hrvatskoj i Bosni.

Zarez objavljuje dijelove toga razgovora. Tekstovi su autorizirani, a pojedini autori značajnije su ih mijenjali. Branko Matan svoj je uvodni prilog pročitao te se on objavljuje u identičnom obliku u kojem je izgovoren (ispuštene su jedino početne zahvale).

Uz poziv na razgovor potencijalnim sudionicima bili su poslani i tekstovi Karla Jaspersa, Nedjeljka Mihanovića i Stanka Lasića. Te tekstove ovdje također objavljujemo. Izabrao ih je i naslovio Branko Matan. Tekstove je transkribirala Iva Pleše.

tu temu, knjige *Pitanje krivnje* iz godine 1946. knjige o krivnji kako ju je postavilo doba nacizma. Mislim da neću pogriješiti ako kažem da su Hannah Arendt i njezin suprug Heinrich Blücher intelektualno bili Jaspersu srodni, gotovo poput njegove intelektualne obitelji. Jednako kao i on njima.

Međutim, kada je Blücher ljeti 1946. pročitao *Pitanje krivnje*, njegova je reakcija bila potpuno negativna. Sve je odbacivao, počevši od samoga pojma krivnje. Tvrdio je, u pismu supruzi, kako je smisao korištenja pojma

krivnje u izbjegavanju pojma odgovornosti.

Drugi primjer: kada je, nešto poslije, Arendtova pisala Jaspersu, radikalno je dovela u pitanje njegovu ocjenu krivnje za holokaust. Ne može se, prema njoj, ta krivnja odrediti kao »kriminalna«, jer da zločin holokausta pravno nije dohvatljiv. Jednako kao što ljudi ne mogu biti tako nevinni kao što su bili pred plinskim komorama, niti krivnja ne može biti onakva kakvu smo dosad poznavali, napisala je otprilike. Jaspers je, nakon dosta otezanja s odgovorom, ovako komentirao prigovor: Ako kaže-

mo da krivnja za holokaust nadmašuje kriminalnu krivnju, tada smo joj pripisali neku veličinu, neke demonske crte, koje nacistima ne mogu pripadati, stvari treba uzeti kakve su doista bile, u svojoj svojoj banalnosti. Petnaestak godina nakon tog Jaspersova odgovora, Hannah Arendt izazvala je, kao što je poznato, veliku kontroverzu stavljajući riječ »banalnost« u podnaslov svoje knjige o suđenju Eichmannu. Podnaslov je bio: *Izvišće o banalnosti zla*.

Naveo sam ove primjere iz jednog jedinog razloga: htio sam pokazati kako su i neke od najmudrijih glava našega stoljeća bile nesigurne, kako su se lomile kada su govorile o temi o kojoj bismo danas trebali govoriti.

Dati riječ žrtvama

Ipak, neke su stvari očite: ljude koji su počinili zločine treba osuditi i kazniti. Dok je u Hrvatskoj na vlasti sadašnja garnitura, to je teško ostvarivo. Isto će tako biti teško ostvariv niz drugih stvari koje bi trebalo napraviti: iskazati žaljenje zbog počinjenoga, pokloniti se mrtvima, nevinim žrtvama. Pružiti ruku, i simbolično, i stvarno, u ime cijele zemlje. Ponuditi pomoć.

Međutim, u međuvremenu, oni koji ne pripadaju vlasti mogu učiniti mnogo. I u vlastito ime, i u ime onog dijela Hrvatske koji vlasti ne pripada.

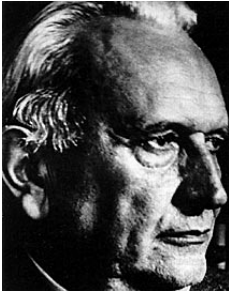
Primjerice: riječ Dretelj posljednjih nekoliko mjeseci često je bila u javnosti, mnogi članci govorili su o slučaju zabrane dreteljske slike. Ali hrvatska javnost danas o logoru Dretelj ne zna ni mrvicu više nego što je znala prije skandala. U ovoj dvorani nalaze se mnogi ljudi koji imaju utjecaja u novinskim redakcijama, u raznim udrugama. Pozivam ih da potaknu objavljivanje članaka o Dretelju, da objave razgovore s logorašima, da daju riječ žrtvama. Ljude iz udruga pozivam da potaknu nekog mladog povjesničara na pisanje knjige o hercegovačkim logorima, na znanstveno istraživanje tih logora.

O slučaju zabranjene slike pisalo se i u Bosni, te se tako dogodilo da mi se telefonom javio jedan od dreteljskih logoraša. Razgovarali smo dva puta, posljednji put prije nekoliko dana, gotovo pola sata, nakon što je pročitao knjigu. Možda griješim, ali činilo mi se da mi taj čovjek ne pripisuje nikakvu krivnju. Dogovorili smo se da ćemo se susresti u Sarajevu, kada dođem na predstavljanje knjige. Ništa nisam učinio što je pridonijelo stvaranju logora Dretelj, ali znam da mi neće biti jednostavno tog čovjeka pogledati u oči. Znam da nisam nedužan.

Četiri pojma krivnje

Riječ je o nečemu poput kolektivne moralne krivnje u načinu života stanovništva u kojemu kao pojedinac sudjelujem i iz kojega izrastaju političke realnosti

Karl Jaspers

Valja razlikovati:

1. *Kriminalnu krivnju*: Zločini se sastoje u objektivno dokazivim radnjama koje krše jednoznačne zakone. *Instancija je sud*, koji u formalnom postupku pouzdano utvrđuje stanje stvari i na njega primjenjuje zakone.

2. *Političku krivnju*: Ona se sastoji u radnjama državnika i u državljanstvu neke države zbog kojega moram snositi posljedice radnji te države čijoj sili podliježem i u čijem poretku živim (politička odgovornost). Svaki je čovjek suodgovoran za to kako se njime vlada. *Instancija je sila i volja pobjednika*, i u unutarnjoj i u vanjskoj politici. Odlučuje uspjeh. Proizvoljnost i sila smanjuju se političkom pameću koja misli na daljnje posljedice te priznavanjem normi koje važe pod nazivom prirodnog i međunarodnog prava.

3. *Moralnu krivnju*: Za radnje, koje ipak uvijek počinjam kao ovaj pojedinac, imam moralnu odgovornost, i to za sve svoje radnje, pa tako i za političke i vojne što ih sam izvršavam. Nikada naprosto ne vrijedi izreka »zapovijed je zapovijed«.

Razlikovanja između pojmova krivnje trebaju nas sačuvati od površnog brbljanja o krivnji

Naprotiv, kao što zločini ostaju zločinima i kada su zapovijedeni (premda već u skladu s opasnošću, pritiskom i strahom vrijede ublažavajuće okolnosti), tako svaka radnja podliježe i moralnoj prosudbi. *Instancija je vlastita savjest* i komunikacija s prijateljem i bližnjim, s čovjekom koji voli i kojega zanima moja duša.

4. *Metafizičku krivnju*: Postoji *solidarnost* među ljudima kao ljudima koja svakoga čini suodgovornim za sve nepravo i za svu nepravdu na svijetu, a osobito za zločine koji se događaju u njegovoj prisutnosti ili s njegovim znanjem. Ako ne činim ono što mogu da bih ih spriječio, onda sam sukrivac. Ako nisam založio svoj život da bih spriječio umorstvo drugih, nego sam to trpio, osjećam se krivim na način koji se ne može primjereno shvatiti u pravnom, političkom i moralnom smislu. Činjenica da još živim nakon što se dogodilo tako nešto pritišće me kao neizbrisiva krivnja. Ako nas sreća ne poštedi te situacije, mi kao ljudi dolazimo do granice na kojoj moramo birati: ili bezuvjetno založiti svoj život bez svrhe, jer nema izgleda na uspjeh, ili zbog nemogućnosti da uspijemo radije ostati na životu. Da negdje među ljudima bezuvjetno vrijedi da mogu živjeti samo zajedno i da uopće ne mogu živjeti ako ovaj ili onaj trpe zločine ili nepravdu pri raspodjeli fizičkih životnih uvjeta, to tvori supstanciju njihova bića. Ali u tome što ta bezuvjetnost ne iskazuje u solidarnosti svih ljudi, državljana, pa ni manjih grupa, već ostaje ograničenom na čovjekovu

najužu zajednicu, sastoji se ta krivnja svih nas. *Instancija je samo bog*.

To razlikovanje četiriju pojmova krivnje pojašnjava smisao prigovora. Tako, na primjer, politička krivnja znači doduše odgovornost svih državljana za posljedice radnji njihove države, ali ne i kriminalnu i moralnu krivnju svakog pojedinog državljanina s obzirom na zločine koji su počinjeni u ime države. O zločinima može odlučivati sudac, a o političkoj odgovornosti pobjednik; o moralnoj krivnji doista se može govoriti samo u borbi ljubavi između uzajamno solidarnih ljudi. O metafizičkoj krivnji možda je moguće izraziti se u konkretnoj situaciji, u književnom ili filozofskom djelu, ali teško da ju je moguće osobno saopćiti. Nje su najdublje svjesni oni koji su jednom dospjeli do one bezuvjetnosti, ali su upravo time iskusili kako zakazuju u tome što tu bezuvjetnost ne iskazuju spram svih ljudi. Ostaje stid zbog nečega što je stalno prisutno, što se ne može konkretno razotkriti i o čemu se može samo još općenito raspravljati.

Razlikovanja između pojmova krivnje trebaju nas sačuvati od površnog brbljanja o krivnji u kojemu se sve bez stupnjevanja promatra na istoj razini kako bi se donio neprecizan sud u stilu lošeg suca. No razlikovanja nas na kraju trebaju vratiti jednom izvoru o kojemu nije moguće jednoznačno govoriti kao o našoj krivnji.

Zato sva takva razlikovanja postaju zabludom ako nismo svjesni koliko je to što se razlikuje ujedno i povezano. Svaki pojam krivnje ima posljedice u sferama drugih pojmova krivnje.

Kada bismo se mi ljudi mogli osloboditi one metafizičke krivnje, bili bismo anđeli i sva bi tri druga pojma krivnje postala bespredmetna.

Moralni propusti osnova su stanja u kojima tek nastaju politička krivnja i zločin. Počinjanje bezbrojnih malih radnji iz nemara, udobno prilagodavanje, olako opravdavanje neprava, sudjelovanje u stvaranju javne atmosfere koja zamućuje pogled i kao takva tek omogućava ono zlo, sve to ima posljedice koje također uvjetuju političku krivnju za stanja i događaje.

Sferi moralnoga pripada i nedostatak svijesti o značenju moći u ljudskom suživotu. Zastiranje te osnovne činjenice jednaka je krivnja kao i lažna apsulutizacija moći kao jedinog određenog faktora zbivanja. Sudbina je svakog pojedinca da bude upleten u odnose moći u kojima živi. To je neizbježna krivnja svih, krivnja čovjeka kao takvoga. Protiv te krivnje može se djelovati tako da se zauzima za onu moć koja ozbiljuje pravo, ljudska prava. Propuštanje sudjelovanja u strukturiranju odnosa moći, u borbi za moć u smislu služenja pravu, osnovna je politička krivnja, a ujedno i moralna. Politička krivnja postaje moralnom krivnjom ondje gdje se pomoću moći razara smisao moći — ozbiljenje prava, ethos i čistoća vlastitog naroda. Jer ondje gdje moć ne ograničava samu sebe vladaju nasilje i teror, a kraj je propast života i duše.

Politička odgovornost i kolektivna krivnja

Najprije se još jednom sjetimo činjenice: čovjekov sud i osjećaj u cijelom se svijetu pretežno vode kolektivnim predodžbama. Nijemac — ma tko taj Nijemac bio — danas se u svijetu smatra nečime s čime se nerado ima posla. Njemački Židovi u inozemstvu su nepoželjni kao Nijemci te u bitnome slove za Nijemce, a ne za Židove. Zbog tog kolektivnog mišljenja politička se odgovornost ujedno obrazlaže i kao kazna zbog moralne krivnje. U povijesti je to kolektivno mišljenje bilo česta pojava. U barbarstvu rata stanovništvo se shvaćalo kao cjelina, bilo je izloženo pljački, silovanju i prodaji u ropstvo. Uz to je nesretnike stizala i moralna propast u pobjednikovu sudu. Poraženi se ne trebaju samo podvrgavati, već i priznavati i okajavati. Tko je Nijemac, bio kršćanin ili Židov, zao je u duši.

S obzirom na rasprostranjenost, premda ne i općenitost takvog shvaćanja

uvijek se iznova osjećamo ponukanima da svoje jednostavno razlikovanje između političke odgovornosti i moralne krivnje ne upotrebljavamo samo za obranu, već i da ispitamo moguću istinitost tog kolektivnog mišljenja. Ne odustajemo od razlikovanja, ali ga moramo ograničiti stavom da se ponašanje koje je dovelo do odgovornosti temelji na ukupnom političkom stanju koje takoreći ima moralan karakter jer suodređuje moral pojedinca. Pojedinac se ne može potpuno odvojiti od tog stanja, jer on — svjesno ili nesvjesno — živi kao njegov dio i uopće ne može izbjeći njegov utjecaj, pa i kad je u opoziciji. Riječ je o nečemu poput kolektivne moralne krivnje u načinu života stanovništva u kojemu kao pojedinac sudjelujem i iz kojega izrastaju političke realnosti.

Jer ne mogu se odvojiti političko stanje i cjelokupan način života ljudi. Nema apsolutnog razlikovanja između politike i čovjekove biti, sve dok čovjek kao pustinja ne propada u osami.

Političko stanje određuje Švicarca, Nizozemca, a svi smo mi u Njemačkoj

Jesu li narodi krivi za vođe koje trpe?

dugo bili odgajani za poslušnost, dinastička uvjerenja, ravnodušnost i neodgovornost u pitanjima političke realnosti — i nešto od toga je u nama, pa i kada se suprotstavljamo tim stavovima. Da cjelokupno stanovništvo doista snosi posljedice svih radnji države — *quidquid delirant reges plectuntur Achivi* — samo je empirijska činjenica. Da ono zna za svoju odgovornost, to je prvi znak buđenja njegove političke slobode. Samo ukoliko to znanje postoji i priznaje se, sloboda doista postoji i nije samo vanjski zahtjev neslobodnih ljudi.

Unutarnja politička nesloboda sluša, a s druge se strane ne osjeća krivom. Znati za svoju odgovornost znači početak unutarnjeg prevrata koji želi ozbiljiti političku slobodu.

Suprotnost slobodnog i neslobodnog uvjerenja pokazuje se, na primjer, u shvaćanju državnog vođe. Pitalo se: jesu li narodi krivi za vođe koje trpe? Na primjer, je li Francuska kriva za Napoleona? Smatra se da je velika većina bila uz njega, da je htjela moć i slavu što ih je Napoleon donosio. Napoleon je bio moguć samo zato što su ga Francuzi htjeli. Njegova veličina je u sigurnosti s kojom je shvatio što su očekivale narodne mase, što su htjele čuti, koji su privid željele, koje materijalne realnosti. Je li Lenz možda s pravom rekao: »Država je stupila u život koji je odgovarao geniju Francuske?« Da, jednom dijelu, jednoj situaciji — ali ipak ne geniju jednog naroda uopće! Tko može na taj način odrediti genij nekog naroda? Iz istog su genija izrasle i posve drukčije realnosti.

Možda bi se moglo pomisliti da onako, kao što je muškarac odgovoran za izbor ljubljene s kojom, povezan brakom, u sudbinskoj zajednici prolazi kroz svoj život, i narod odgovara za onoga kojemu se poslušno predaje. Zabluda je krivnja. Njezine posljedice moraju se nemilosrdno snositi. Ali baš bi to bilo pogrešno. Ono što je moguće u braku i što mu je primjereno, to je u državi već u načelu propast: bezuvjetno vezivanje uz jednog čovjeka. Vjernost sljedbeništva nepolitički je odnos u uskim krugovima i u primitivnim uvjetima. U slobodnoj državi vrijede načela kontrole i smjenjivosti svih ljudi.

Stoga postoji dvostruka krivnja: prva je bezuvjetno političko predavanje nekom vodi uopće, a druga je narav vođe kojemu se podvrgava. Atmosfera podvrgavanja je takoreći kolektivna krivnja.

Preveo Kiril Miladinov

Iz: Karl Jaspers, *Die Schuldfrage. Zur Politischen Haftung Deutschlands (Pitanje krivnje. O političkoj odgovornosti Njemačke)*. Knjiga je izvorno objavljena godine 1946. Odlomke donosimo prema Piperovu izdanju iz 1987.

Nitko nije kriv

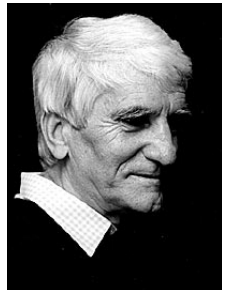
Nedjeljko Mihanović

Moje je temeljno stajalište, koje je stvoreno na temelju cjelokupnoga povijesnog ponašanja pa i nedavnog ponašanja u Drugome svjetskome ratu, da narod koji se brani ne može imati nikakve ratne zločince. Vidite u pitanju Japana, tj. Hirošime ili pak Drezdena i kompletnog rušenja njemačkih gradova gdje su živjeli civili i djeca i starci, nikad nitko nije postavljao pitanje ratnih zločina. Prema tome, iako se američki narod nije branio na svojem vlastitom području nego se branio u jednoj drugoj, čak preokooceanskoj zemlji, nitko ništa nije istraživao. Prema tome, način na koji se branimo na vlastitome pragu je legalan, jer smo napadnuti i to je po svim moralnim načelima čin samoobrane. Dakle, zemlja i narod koji se brane, isključivo brane i koji uopće nemaju ni u kakvoj slutnji da bi išli na tuđe područje, dakle oni nemaju ratnih zločinaca. Ni u Hrvatskoj, ni na području Herceg-Bosne koja je najprije branila sebe, a potom i muslimane od srpskog agresora, nema ratnih zločinaca. Do sukoba s muslimanima došlo je zbog nekih dezinformacija, zbog rada nekih stranih obavještajnih službi, kao i zbog nerasčišćenoga muslimanskog odnosa prema jugoslavstvu. Naprosto se zgražam nad nekim našim imenima iz pravne znanosti kako uopće dolaze na pomisao da o tome raspravljaju. To znači ili biti u svojoj struci potpuno nesposoban, ili biti zao, zapravo deformiran u svojem moralnom intelektualnom stavu. Da se optužuje ljude koji su se branili i borili za golu egzistenciju, za goli život, da ih se sada naziva ratnim zločincima, to mi je neshvatljivo.

(u intervjuu *Ja sam za unitarnu Hrvatsku*, razgovarali Vesna Kostelić i Zlatko Stubić, *Državnost*, 1. prosinca 1995)

Ja sam kriv

Stanko Lasić

Reći ću nešto drugo što nitko do sada nije rekao u Hrvatskoj. Prema analizama koje su do mene došle, prema informacijama koje sam dobivao (te su informacije iz medija kojemu se može vjerovati; to su, recimo, novinski mediji kao što je *Herald Tribune International*, *Times*, francuski *Le Monde*, nizozemski *Fondshrand*), ako vjerujem tim medijima i analitičarima, Hrvati su, hrvatska vojska u Bosni i Hercegovini, vlast Herceg-Bosne počinili vrlo ozbiljne pogreške spram Muslimana. Ne samo pogreške, nego su tu učinjene i, kako da kažem, neću upotrijebiti zle riječi, ne bih nekoga htio uvrijediti, takva djela koja su u totalnom raskoraku sa svim principima koje smo proklamirali. Nisu se poštovala ljudska prava, bilo je čišćenja i ubijanja kod tog čišćenja. Mostar nije hrvatski grad, Mostar je multikulturalan grad, Mostar je multinacionalan grad. Nisam uvjeren da je to prijestolnica Hrvata u Bosni. Tamo živi svega 34 posto Hrvata, živi isto toliko Muslimana, živio je veliki broj Srba. Kako to da smo mi to proglasili glavnim gradom? Što se događalo, u kojoj su mjeri Englezi krivi u Ahmićima, što se u Stupnom Dolu događalo, kako je došlo do rušenja mosta u Mostaru, kako Mostar pomalo postaje Vukovar? To su sve pitanja koja mene strahovito muče. Za razliku od brojnih mojih kolega, ne mislim da su to samo grijesi hrvatske vlasti, samo ekipe koja danas vlada Hrvatskom (jer smatram ekipu koja vlada u Herceg-Bosni, ne baš marionetom, ali produženom rukom hrvatske vlasti). Ne mislim da je za to kriva samo hrvatska vlast. Za to sam kriv ja. To je moj grijeh, to je grijeh svih Hrvata i nećemo se izvući time što ćemo baciti krivnju na današnju hrvatsku vlast. Kada su se dogodili Ahmići koliko je ljudi u Hrvatskoj izašlo na ulice da pretestiraju? Kada se dogodio Stupni Dol, gdje su te stotine hiljada ljudi koje će protestirati protiv takvih činova? Njih nema, kao što ih nije bilo u Srbiji. Prema tome, mi stojimo iza onoga što je počinjeno. I to je moj grijeh!

(u televizijskoj emisiji *Slika na slicu* 5. prosinca 1993, razgovarao Dubravko Merlić; navedeno prema knjizi — Dubravko Merlić: *Slika na slicu*, Dual, Zagreb 1994)

Ne osjećam otpor prema razgovoru o pitanjima krivnje i odgovornosti, o mogućnosti isprike i mogućnosti oprosta, na način na koji ih postavlja Matanova knjiga i Jaspersov tekst kao, za diskusiju predložen, teorijski okvir tih pitanja. Ta su pitanja istovremeno vrlo konkretna i vrlo općenita, ona, naime označuju konkretne zločine iz kojih stoje pojedinačni zločinci, ali ujedno postavljaju pitanja nadosobne, kolektivne odgovornosti. U rasponu između tih dvaju polova — identifikacije individualne faktične krivnje i osjećaja zajedničke krivnje za počinjeno — pisana je cijela Matanova knjiga *Domovina je teško pitanje*. To je tekst u čijoj je osnovi povezivanje osobne i opće, privatne i javne razine, tekst čija bi se temeljna svrha možda mogla odrediti kao pokušaj da se opći problemi predstave kao osobni, da se teme društvene stvarnosti ne samo iščitaju iz individualnoga očista, nego da se sagledaju kao teme koje nas se tiču osobno.

Nije stoga uopće čudno što je Matan za formu svojega pisanja izabrao upravo dnevnik, literarnu vrstu koja se tijekom cijele povijesti svojega postojanja zapravo bavi odnosom općeg i pojedinačnog, načinima na koje se privatno i individualno otvara prema javnosti. Od početka Matanova pisanja dnevnika, dakle, od 1991, činilo mi se da su dva pitanja presudna za njegovo razumijevanje: iz kojih razloga i s kojom svrhom, za koga, za koje čitatelje on piše? Mislim da je Branko Matan vodio dnevnik ponajprije iz svoje potrebe za angažmanom, jer je pisanje o ratu za njega bio jedini mogući način da se intelektualno, ali punom svojom osobnošću angažira u ratu. Naravno da je pisanje o ratu, u dnevničkoj formi, vrlo posredan način suočavanja s ratom i ratnom stvarnošću, i ta je činjenica Matana neprestano opterećivala. Osjećaj krivnje koji sam prepoznala u knjizi nije samo, a možda ni u prvom redu, osjećaj

Pisanje kao angažman

Odgovornost i krivnja koju dijelimo, i onda i danas, zapravo su odgovornost za javnu riječ i krivnja za šutnju

Andrea Zlatar

krivnje za ono što se događalo u Hercegovini, zbog hrvatskomuslimanskog rata, već je to osjećaj vlastite nemoći koji se pretvara u osjećaj krivnje zbog nemogućnosti da se pređu granice samoga sebe i da se djelatno sudjeluje u ratu. To je osjećaj krivnje koji su dijelili mnogi od nas u Zagrebu, zaštićeni kontinuitetom građanskog »normalnog« života, osjećaj krivnje zbog toga što se u trenucima granatiranja ne nalazimo u nekome podrumu u Vukovaru, Zadru, Dubrovniku. Za Branka Matana pisanje je postalo jedinom mogućim načinom opstanka, intelektualni napor pisanja razriješio je negativni teret jer se pojavila mogućnost da se radi nešto što je korisno, i to korisno za sve, ne samo za njega osobno. Smatram, naime, da je Matan — i to je jedan od paradoksa njegova »intimnog diskursa« — pisao dnevnik »za van«, za druge, za javnost, za sutra, odnosno, za budućnost. Taj je dnevnik namijenjen čitanju iz povijesne perspektive, namijenjen ne samo post-ratnim generacijama koje ništa nisu

mogle upamtiti, nego ponajprije nama koji smo živjeli u tim događajima i koji smo s Matanom dijelili isti osjećaj, osjećaj da nas rat nadmašuje, da je jači od nas, da događaji jednostavno izmiču našoj moći da ih pratimo. Iz tih razloga smatram Matanov tekst posebno dragocjenim, njegovu svijest da događaji izmiču pisanju, da se trud imaginarnog što ga »apsolutni dnevničar« koji na različitim papirićima, na kutijama od cigareta bilježi ključne riječi pojedinog razgovora i trenutka, navečer, kad treba pisati, često rasipa, gubi u nedostatnim formulacijama. Bitan izvor Matanovih zapisa predstavljaju različiti mediji: radio-postaje, televizijske emisije, novine — čije se informacije sučeljavaju, uspoređuju i iz kojih se, naposljetku, konstruira događaj. U svakome trenutku, naime, postaje jasno kako je događaj, sam po sebi, već nedostupan, i kako ga priče drugih ljudi, novinski tekstovi, televizijska izvješća prikazuju na različite načine, izostavljajući jedne dijelove a druge hiperbolizirajući, manipulirajući činjenicama. Danas više znamo o događajima nego onda kada su mediji »prenosili istinu« o njima.

Preuzimanje krivnje ili odgovornosti za rat, u ovom je slučaju preuzimanje odgovornosti zbog toga što je postojalo znanje o tom ratu, zato što se znalo što se zbiva. Proces »delegiranja krivnje« od izvršne vlasti do svih građana države koja je bila uključena u rat nije naravno pravno pitanje. To je pitanje o odnosu znanja i preučavanja, i tiče se onih koji imaju udjela u prostoru javnosti i koji nisu lišeni prava govora u toj javnosti. Odgovornost i krivnja koju dijelimo, i onda i danas, zapravo su odgovornost za javnu riječ i krivnja za šutnju. Pitanje naše odgovornosti bit će riješeno onoga dana kada u udžbenicima povijesti za osnovne škole hrvatskosrpski i hrvatskomuslimanski rat neće biti ideologizirane ni tabuizirane teme.

djela, sve do njihove pohrane u zaboravu.

Službeni govor o našem identitetu u ovom trenutku uključuje, primjerice, svečan ispraćaj »naših junaka« u Haag. A oni su zapravo optuženici. Ako nisu krivi dok se ne dokaže krivnja, nije, bogme, još dokazano ni da su svi odreda nedužni, kad je već Međunarodni sud podignuo optužbu protiv njih. Iz nadmetanja o tome koji je narod više kriv, iz koje se nacije više potencijalnih zločinaca progoni, izvire i obnavlja se govor mržnje koji ulazi u naš identitet.

Čini mi se kako bi bilo jako dobro da svaki hrvatski građanin shvati kako su u njegovo ime, u ime njegove vjere u ideju ili utopiju demokratske budućnosti nacije, njegovi dečki i njegove bitange, radi navodne obrane te iste ideje, počinili strašna djela. I da im je to bilo naloženo pa su u tim radnjama bili zaštićeni. Mnogi su zaštićeni i do dana današnjega, dapače, nagrađeni su.

Razgovor — ozbiljan, dokumentiran o svemu tome nam je dakle potreban, jer još uvijek svi građani ne znaju, a neki ne žele znati, da su postojali Dretelji, pa ih vrijeda kad se objavi slika koja, na žalost, ne laže.

O Matanovoj knjizi možemo imati različita mišljenja; s njom i s njim se ne moramo slagati. Ali ne možemo osporiti da je Matan »uznemirio« naša znanja, rekla bih patetično — našu savjest. Ponovit ću, intenzivirao je razgovor o krivnji, ali i o zločinu. A taj razgovor moramo obaviti mi sadašnji i on mora ići do vrha, do mjesta odakle je potekla naredba. Jer ako to ne učinimo, opteretit ćemo naraštaje koji dolaze, kao što nepostojanje razgovora ili bolje reći jednostranost razgovora o zločinima Drugoga svjetskog rata još uvijek i ponovno opterećuje sve nas i omogućuje svakojake ideološke i političke manipulacije.

Ministri i gvardijani

Ivo Žanić

Evo jedne informacije, a izgovaram je u zločestoj namjeri da nekome, eventualno, uskratim mogućnost da za koju godinu kaže kako nije znao.

Jedan ministar naše vlade nema, očito, u ovakvom stanju u kakvome mu je zemlja, pametnijega posla nego da ozbiljno i službeno nudi gvardijanu Kraljeve Sutjeske neka po volji izabere lokaciju u Lici na koju će povesti još onih nekoliko tisuća Hrvata koji su ostali u tom području, a samostan da će o državnom trošku biti kamen po kamen rastavljen, prevezen i sastavljen u »autentičnom obliku«. Gvardijan odbija, ministar je uporan i u nagovaranju i u odbijanju da njemu i njegovim župljanima pomogne ondje gdje žive i žele ostati živjeti, a ljudi odlaze, samo ne u Lapac, nego u Ameriku i Australiju. Još malo strpljenja i vidjet će se vrlo konkretan rezultat: Lika će ostati pusta, Bosna će ostati bez Hrvata (i za to neće biti krivi samo bošnjački ekstremisti), a prekomorske zemlje dobit će, istina, nešto izgubljenih i neadaptabilnih, premda radišnih, ljudi u zrelim godinama, ali će s njima dobiti i drugu, pogotovo treću generaciju koja će lako izrasti u prave Amerikance i Australce. To se zove rad u nacionalnom interesu i obavlja se u naše ime. Nije, naravno, moguće znati sve takve pojedinosti i sve lokalne »fabule«, ali princip se mora znati i iz principa se mora reagirati. Na toj razini nema isprike.

Uvažavajući sve ono što su govorili Branko Matan i Andrea Zlatar, rekla bih: ja nisam kriva. Ne prihvaćam krivnju, ali želim o njoj govoriti. Želim utvrditi tko jest kriv, tko je naredio zločin, tko ga je izvršio. Ne prihvaćam da svi preuzmemo krivnju, jer to znači da oslobađamo prave krivce, prave nalogodavce. Pomažemo da se cijeli problem ratnoga zločina strpa pod tepih. Ako smo svi krivi, onda nitko nije kriv. To jest, onda omogućujemo nalogodavcu, onome tko je imao moć i tko je zapovijedio da se cijela priča raspline, sa sebe skine odgovornost i »omogućiti« cijeloj naciji, reći ću radije — cijelom budućem civilnom društvu koje ćemo nekad valjda ipak imati, da na sebe ponovno navuče stigmatu zločina.

Vjerujem da sada, na kraju milenija, ovoj bijednoj Hrvatskoj, koja je srednjoeuropska, mediteranska, a sve više balkanska, nije potrebna nova stigma krivnje. Šutjeli smo o stigmati ustaške krivnje koja nam je bila nametnuta; sada nam se nudi nova stigma — nemojmo šutjeti. Također, pod sedam su pečata bila zlodjela učinjena u ime ideje bratstva i socijalne pravde. Sada se pak ta vrsta šutnje pretvara u politički kapital obratnoga predznaka.

U Matanovoj knjizi, kao i u ovome skupu danas, važno jest to što se potiče razgovor ne samo o krivnji, nego o zločinu. A taj razgovor mora biti jasan i nedvosmislen, jer ne želimo budućnosti prepustiti nejasnoće. Nemojmo čekati pedeset godina kao što su, na primjer, čekali Nijemci.

Nedavno mi je pričao Per Djuizingas, kolega antropolog iz Nizozemske, kako se tamošnja javnost uzburkala kada je shvatila što su njezini dečki radili u Srebrenici, ali još više i zato što je vlast u početku cijelu stvar pokušavala minimalizirati i prikriti. Rješenje su našli tako da je nizozemska vlada povjerala jednoj nezavisnoj znanstvenoj

Stigma zločina

Iz nadmetanja o tome koji je narod više kriv, iz koje se nacije više potencijalnih zločinaca progoni, izvire i obnavlja se govor mržnje koji ulazi u naš identitet

Dunja Rihtman-Auguštin

istraživačkoj instituciji temeljitu istragu o ponašanju nizozemske jedinice u sklopu snaga Ujedinjenih naroda u kritičnim danima Srebrenice.

Ne znam je li u nas to pitanje za znanstvenu instituciju. Svakako, nije samo za nju. Ono je pred svima nama. Crnu i sramnu stranu rata treba istraživati, dokumentirati, objelodaniti kako bi otpala isprika da nismo znali. Premda, uvažavam da svi odjednom nisu znali, ili nisu mogli znati, nego je proces saznavanja bio postupan.

Zašto odbijam krivnju, odnosno kako na to gledam? Kad se danas pitam tko sam ja, otvaram pitanje mog individualnog identiteta, identiteta moje djece, unuka i svih onih naraštaja koji će doći. Ponuda iz središta moći i u sklopu nacionalne ideologije *podastire* identitet iskićen drevnom i davnom prošlosti, biranim junacima i njihovim slavnim djelima. U toj ponudi u isto je vrijeme sadržan zaborav nekih drugih junaka... Tako svaka nova konstrukcija povijesti nameće brisanje »nepoćudnih« ljudi i

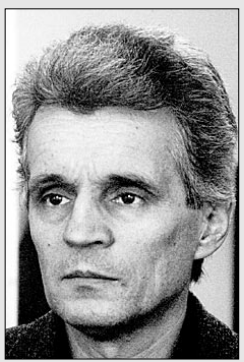
Zločin poslije zločina

Neven Šimac

Vjerujem u prenosivost iskustava pa mislim da bi bilo dobro da bi bilo dobro u Hrvatskoj prevesti knjižicu koja je izišla lani, a to je prepiska osam pisama, između njemačkog filozofa i povjesničara Ernsta

Noltea i francuskog povjesničara François Fureta. Nolte se pojavio s tezom pokušaja racionaliziranja njemačkog nacizma i zločina toga nacizma s ovakvim argumentima: ti su se zločini dogodili poslije zločina istoga tipa boljševičkog režima, to je bila reakcija na univerzalizam toga vremena, i liberalni i komunistički, to je bila reakcija protiv izoliranosti Njemačke i to treba razumjeti. On je htio upozoriti na to da odgovornost i generacijska solidarnost ne postoje u odnosu na te događaje. Mnogi su, dakle, već počeli ozbiljnu raspravu o onom o čemu mi još nismo ni počeli razmišljati. Treba samo zapaziti jednu sitnicu: da se taj razgovor vodio pedeset i dvije godine nakon Drugoga svjetskog rata — trebalo je vremena!

Čarobni štapić

Dretelj je simbol, ali taj simbol svoju zlu vitalnost pokazuje i danas

Ivan Lovrenović

U veljači '93. godine sjedio sam u ovoj istoj dvorani. Na skupu se govorilo o Bosni i Hrvatskoj, o Hrvatima i Bošnjacima. To je bilo prije Ahmića, prije kobnoga devetog svibnja kada je Bobanov HVO započeo onaj pakleni napad na istočnu stranu Mostara, to je bilo i prije Dretelja. Ali već tada se imalo, tko je htio znati i tko je htio čuti, mnogo toga govoriti o stvarima koje pripadaju temi večerašnjega razgovora o pitanju krivnje. I tada sam bio potpuno uvjeren i znam da sam bio u pravu: svi sve znaju. Tako sam i govorio te večeri. Pokazalo se: gluho i nekorisno.

Nedavno sam imao u rukama rukopis (uskoro bi trebao biti objavljen) koji je pedeset i više godina ležao u ladici, a napisao ga je veoma zanimljiv i markantan, a potpuno zaboravljen hrvatski pisac i intelektualac Ilija Jakovljević. Riječ je o knjizi žanrovski sličnoj Matanovoj, o dnevniku koji je Jakovljević vodio na osnovi vrlo svježih iskustava iz logora Stara Gradiška u kojemu je bio '42, '43, '44, kako bi poslije toga otišao u partizane, a onda opet zaglavio u crvenom zatvoru iz kojega nikada nije izašao. Službeno je umro u njemu negdje 49-50, a zapravo se ni danas ne zna ništa točno o njegovoj smrti. Pola stoljeća Hrvatska nema pojma o tome tko je bio Jakovljević, sasvim sigurno ne zato što bi on bio nevažan pisac...

Kada Branko Matan emfatično govori u prvome licu »ja sam kriv«, ja to ne prihvaćam kao adekvatan diskurs. Tu se savršeno slažem s profesoricom Rihtman-Auguštin. Taj diskurs ne svjedoči neku supstancijalnu istinu već predstavlja samo moralno-stilsku figuru. Kada ispod takva diskursa stoji potpis Stanka Lasića ili Branka Matana ili Nevena Šimca, ili bilo koga od nas, on jednostavno nije točan. Ali nije ni to toliko važno. Bunim se protiv toga diskursa zato što on na moralno i politički neproduktivan način pokušava artikulirati nešto što bi se moglo nazvati kolektivnim *cas de conscience*, i što onda treba kao čarobnim štapićem riješiti cijelu stvar.

Hrvatski problem jest sama stvarnost. Ako je riječ o krivnji Hrvatske u Bosni, Dretelj i sve ono što on simbolizira jest paklena stvar, i ni na kraj pameti nije mi to relativizirati, ali želim naglasiti nešto drugo: Bosna je upropaštena zemlja, Bosna je zemlja bez budućnosti, ona je strukturno razorena zemlja. Hrvatska je krivnja u tomu golema ona se ne završava Dreteljem, ona se ne završava nekakvim potpisom u Washingtonu ili Daytonu ili u Parizu, ta krivnja traje i danas, u nekim je elementima i teža nego ondašnja. To govorim ne samo zbog Bosne nego i zbog Hrvatske jer je takav način političkoga djelovanja u Bosni za Hrvatsku izravno samodestruktivna. Zbog toga plediram da promijenimo perspektivu, i da nam Matanova knjiga posluži kao povod za drukčije postavljanje teme. Dretelj je simbol, ali taj simbol svoju zlu vitalnost pokazuje i danas. Na primjer i tako da jedan od glavnih arhitekata, ili barem ovlaštenih potpisnika dreteljskoga izuma, čarolijom i »zaslugom« hrvatske politike, sjedi danas kao vrlo umiven gospodin u fotelji ministra države koja se zove Bosna i Hercegovina. To je jedan isto toliko đavolski aspekt kakav je i sam Dretelj. Ovu ljupku sličicu valja, naravno, shvatiti tek kao parabolu.

Autentični osjećaj ili ritualizirani govor

Ulomci iz diskusije: dijalog Matan-Lovrenović i intervencije Andreje Zlatar, Dunje Rihtman-Auguštin

Zinka Bardić, Branko Matan, Mario Bošnjak i Ivo Žanić na tribini u Hrvatskom novinarskom društvu, 21. prosinca 1998.

Branko Matan DOMOVINA JE TEŠKO PITANJE

Fragmenti dnevnika 1991-1993

Ne samo da je neproduktivan diskurs s pozicije »ja sam kriv/a« nego je i kontraproduktivan. To je diskurs poniznoga hrvatskoga građanina i hrvatske inteligencije koja skrušeno kaže »mea culpa«, smatra etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin.

Branko Matan (Ivanu Lovrenoviću): Ni danas, a ni u knjizi, nisam rekao da sam *kriv*, nego da *nisam nedužan*. Ali hajde da sam i rekao da sam kriv za Dretelj. Rekli ste da je to *figura*. Prilično sam siguran da sam toga dana kada sam vidio sliku Dretelja sasvim *nefigurativno* mislio: pusti ovu pisaniju, javi se Langu ili Čičku, ako pomogneš jednom jedinom čovjeku, nešto si učinio. Mislio sam to *nefigurativno*. Druga stvar koja mi pada na pamet širi je kontekst toga trenutka za mene. Četiri mjeseca prije toga bilo je priličnih odjeka zbog moje knjige o PEN-u; ja sam se vrlo neugodno osjećao tih ljetnih dana kako su te grozne vijesti iz Bosne dolazile osjećajući se krivim da sam tamo

napravio skandal na nekoj osnovi koja nije moja, koja je pravednička, koja je pogrešna. Osjećao sam se nefigurativno kriv zbog možda lošeg, deplasiranog teksta koji sam tamo napisao. Napokon, čini mi se da me i opisi koje sam te dvije večeri, 31. kolovoza i 1. rujna, zapisao možda ipak pošteđuju ove brutalnosti, te ocjene o figurativnosti. Kažem da je netko, čije je ime iz pravnih razloga ispušteno, zločinac i da nas je sve uvalio u zločin, govorim kako sam kriv onoliko koliko je bilo koji muškarac kriv u trenutku kada drugi muškarac siluje ženu. Riječ je, dakle, o puno širem spektru.

Ivan Lovrenović: Mislim da se radi o nesporazumu. Matan sada govori, i ja to poštujem, o iskrenosti svoga doživljaja vlastite krivnje. Nijednoga trenutka nisam htio osporiti iskrenost vašega subjektivnog osjećaja krivnje; pred njim se klanjam. Ja sam govorio da sam protiv uspostavljanja takva javna diskursa, bez obzira na to tko ga potpisuje. Svi iskazi takve vrste, pogotovo izgovoreni s tom fatalnom zamjenicom »ja«, kada se ubace u orbitu javnosti, u tren oka postaju ritualizirani govor uz koji se kači svatko, a funkcija tako stvorena običaja — to je paradoks! — dolazi na mlin onima koji bi htjeli da se stvari relativiziraju.

Matan: Nisam nastojao braniti samo svoj subjektivni osjećaj, nego sam nastojao braniti i elaboraciju svoje pozicije u tekstu. Inače, nisam u hrvatskoj javnosti opazio da je postao običaj svaljivati krivnju na sebe.

Lovrenović: Ni ja, ali može vrlo lako postati, s ovom posljedicom o kojoj govorim.

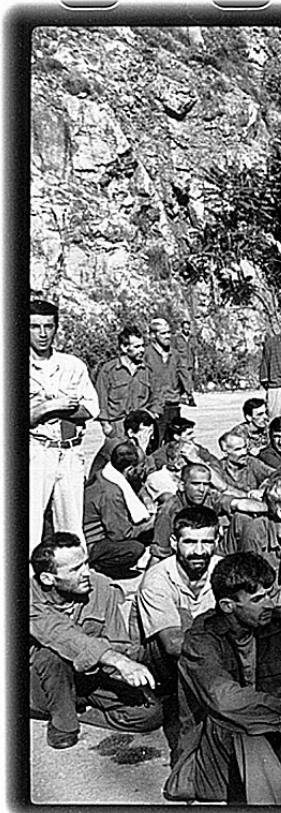
Andrea Zlatar: U posljednjih deset, petnaest godina, posebno nakon pada Berlinskoga zida, imali smo često priliku vidjeti kako je figura ispričke »ja sam kriv« i traženje oprostalo postalo jednom od dominantnih figura suvremene politike; Nijemci su se ispričavali Židovima, Francuzi su se ispričavali zbog Vichyja. Figura »tražim oprost« pojavljivala se naročito često nakon raspada totalitarnih sistema. Ono što je u takvim situacijama bilo vidljivo jest da je figura pokajanja bila jedan od načina pokazivanja dominacije. Onaj koji kaže »ja sam kriv i molim za oprost«, postavlja se ponovno u odnosu moći prema žrtvi. Opasnost uporabe te figure jest upravo u njezinoj formi dominacije.

U temi hrvatskomuslimanskog rata hrvatski su mediji preuzeli model srpskih medija, matricu sa-

moviktimizacije, proglašenjem. Ta teza po prilici može griješiti; u obrambenom čin.

Dunja Rihtman-Auguštin: Produktivan diskurs s njim nego je i kontraproduktivan zbog hrvatskoga građanina koji je koja skrušeno kaže »mea culpa« kao da je sve riješeno. A analogovci sa strmoglavim i neke dobre prijatelje koji su stigmu, ako to već ne učine.

Lovrenović: Pokušajmo promijeniti način na koji se govori mnogih govornica, ne samo nego i duhovničkih, crkvenih i raju ljudi koji su poslani na ratni zločin, i ne samo o

Početkom rujna 1993, neposredno nakon početka rata, Bašić dobivaju dopuštenje za posjet

1998.

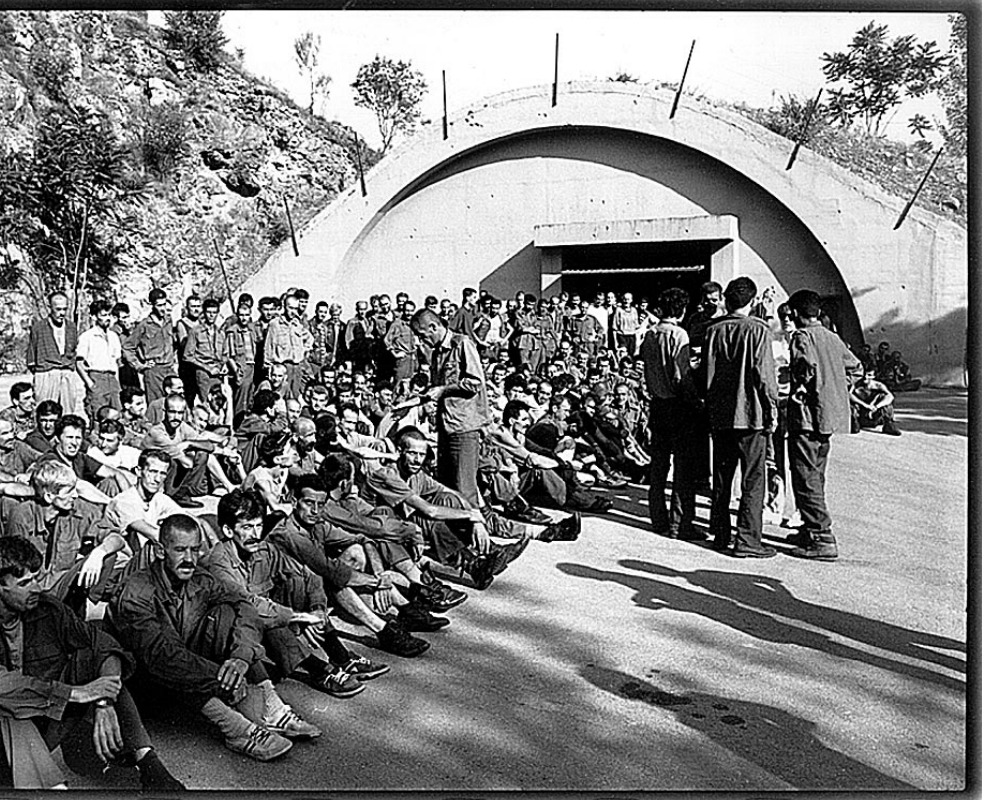
oglašavanje samoga sebe žrtvici glasi: onaj tko je žrtva, ne rambenom ratu ništa nije zlo-

Augustin: Ne samo da je ne- s pozicije »ja sam kriv/a«, duktivan. To je diskurs poni- adanina i hrvatske inteligenci- e »mea culpa«. Kaje se, i time o. A baš se na taj način štite oga Pantovčeka i stvara baza za e koji će nam opet nametnuti e učinimo sami.

šajmo stvar pogledati s obzi- ni se službeno i neslužbeno, s ne samo partijsko-političkih, crkvenih, unaprijed amnesti- lani u Haag pod optužbom za no da se amnestiraju, nego se

dapače proglašavaju svecima. U danima kada je bio aktualan Dretelj, o njegovu postojanju, kako rekoh, svi su znali, ali to znanje bilo je moralno potpuno umrtvljeno zbog istog onog uspravljaju- ćega mehanizma koji čini da se danas tako tretira- ju ljudi optuženi za zločin. Pojednostavnjeno: moji ne mogu biti zločinci! To je taj moralni ane- stetik koji je fantastično funkcionirao i što je i oni- ma koji su znali sugerirao da ne znaju. To se doga- da i danas.

Zlatar: Zamislimo koliki bi bio put od ovoga razgovora večeras do nekoga teksta u udžbeniku povijesti za treći ili četvrti razred gimnazije. Nije pitanje to da svi znamo, ali o tome razgovaramo privatno ili na marginaliziranim javnim skupovi- ma, nego da to postane dio naše javne povijesti. To sada sigurno nije dio naše javne povijesti. Jav- na je povijest ono što se prikazuje danas na televi- ziji.

edno nakon puštanja na slobodu skupine dreteljskih logoraša 31. kolovoza, novinari tjednika *Globus* Željko Rogošić i Vojko posjet logoru. Snimak zatvorenika ispred ulaza u tunel

Zla misao

Treba se upitati sada vrlo jasno: neće li ostati teret toga katastrofalnog naslijeđa, »istočnog grijeha« hrvatske politike u odnosu na BiH, koji je bio širen velikim koncentracijama medijskog otrova prema BiH, i posebno prema Bošnjacima-muslimanima?

Neven Šimac

Kao štitioc i građanin držim da je ova knjiga pred vama odvažna, jer je ljudski brižna i jer je građanski odgovorna. Zašto? Zato što zadire u »istočni grijeh« i kamen oko vrata politike Zagreba, a to je odnos prema susjednoj državi Bosni i Hercegovini. Čini mi se da ta knjiga nameće tri teme razgovora: naš odnos prema povijesti, zatim prema vlastitoj savjesti, i kao treće prema *rei publicae*. Što se tiče našeg odnosa prema prošlosti — i ovoj upravo neposrednoj prošlosti — rekao bih da je u nas gotovo nepoznat pojam povijesnog revizionizma. U nas pogotovo nije poznat niti pojam potrebe revizije prošlosti u takozvanim tranzicijskim zemljama kao imperativ našega vremena. Ali u nas se ne zna niti što znači *revision en temps réel*, što kažu Francuzi — to znači htjeti deformirati, falsificirati činjenice dok se one još događaju. U nas nije poznat ni pojam negacionizma, to će reći nijekanje očiglednih, dokazanih zločina, »naših« i takozvanih »državnih«, ili još gorih, »uredskih«. Mi kao da želimo zaboraviti što je Primo Levi napisao izlazeći iz logora kad je opisao scenu gdje jedan nacistički časnik — *nečasnik* — govori jednom logorašu: »mi ćemo uništiti vas i s vama sve tragove zločina, nitko o tome neće znati ništa, vas neće biti da o tome svjedočite, pa ako i bude koga, neće mu se vjerovati, jer će premonstruozno izgledati zločin.« Može li se to ovdje prihvatiti? I hoće li se?

Drugo je pitanje zaborava na koji upozorava Ernest Renan. On je prije sto i šesnaest godina na jednom glasovitom predavanju na Sorbonni rekao: »Da bi nacija nastala treba puno toga htjeti zajednički, ali i puno toga zaboraviti.« Želimo li neke od »ovih stvari« zaboraviti, a da ih ni ne saznamo? I čini mi se da je sporedan argument protiv *libra* gospara Branka Matana ona slika na posljednjoj stranici. Zašto? Zato jer je to bilo prikazano 31. kolovoza 1993. u najgledanijoj televizijskoj emisiji *Slikom na sliku*. To je bilo *déjà vu*, već viđeno. Ali znate što nije bilo viđeno? To su mnogi od tih ljudi, koji izlaze iz logora, bili bivši dobrovoljci iz HVO-a, bivši dobrovoljci u obrani Republike Hrvatske. To na slici niste vidjeli i to možda nitko nije ni kazao. I sad je pitanje treba li s tom slikom pod tepih povijesti ili možda čak pod tepih savjesti? Meni se čini kako je možda važniji razlog zbog kojega nekome smeta ovaj *libar* gospara Branka Matana volja da se javno, glasno ne proturječi, ne prosvjeduje, ne budi savjest, ne pobunjuje savjest protiv jedne tragične i katastrofalne politike koja donosi silnu i trajnu štetu, najprije Hrvatskoj, ali i Bosni i Hercegovini.

To me dovodi do druge teme, a to je tema savjesti. Politika Hrvatske ili Zagreba, ili, ako hoćete, Pantovčeka prema Bosni i Hercegovini reaktivna je u odnosu na politiku Bosne i Hercegovine, ili ono što je od nje ostalo, prema Republici Hrvatskoj. Ta politika gledana izvana veoma je netransparentna, to je najmanje što se može reći, ali za Hrvatsku je ona evidentno štetna. To je politika koja ne ostavlja dojam da je zasnovana na bilo kakvu poznavanju Bosne i Hercegovine, niti na poštivanju njezina državnoga naslijeđa, ali posebno ta politika ne vodi nimalo računa o jednom rijetkom povijesnom iskustvu, onom »alteriteta«, koji postoji u Bosni i od kojeg bismo mogli veleprofitirati da u nas ima imalo kolektivne pameti. Konačno, to je ona politika koja je vođena, po mom sudu, jednom »banovinskom opsesijom« čerečenja živog tkiva susjedne zemlje, razaranja Bosne, u

kojoj je potrebno zadovoljiti agresivne i okupacijske apetite Beograda i to u Bosni pod svaku cijenu, a i u Hrvatskoj ako treba po neku cijenu. Na što mislim konkretno? Pa, na 9000 hektara hrvatskoga državnog teritorija preko Dunava, koje ovog časa Hrvatska ne nadzire i o tome nitko ne govori; to je već pod tepihom povijesti, ali ne smije biti pod tepihom savjesti. Mislim tu isto tako na Prevlaku koja se »Invincibleskim« pregovorima itekako davala, nudila, zamjenjivala za ne znam što i za ne znam čije, ali svakako ne hrvatsko. To je politika koja glavinja ovisno o snazi i orijentaciji trenutačnih vanjskih pritisaka, s dvostrukom štetom za Hrvatsku i za Hrvate općenito. S jedne strane dolazi najprije do odbijanja stranih inicijativa i/ili pritisaka, onda dolazi do prijetnja, do kazni, i nakon tih kazni dolazi do pristajanja, a da ne govorimo kako je šteta još teža za Hrvate u BiH i za BiH u cjelini, jer se njima manipulira, njih se obezglavljuje, odlučuje se umjesto njih, svodi ih se na predmet i na ono što je »najdraži gost« nazivao monetom za potkusurivanje. I napokon, tu postoji vrlo jasna volja da ih se izbaci, iseli iz domovine u kojoj bivaju već četrnaesto stoljeće, i iz svih njihovih zavičajja. I zato mislim da možda nije dobro poistovjećivati ovdje krivnju i odgovornost. Krivnja je nešto vrlo snažnije. Krivnja je krivnja egzekutora, to je krivnja onih koji su davali narednja, to je krivnja političara koji su direktno ili indirektno takva narednja izdavali na svim stranama. I, konačno, zaboravljamo intelektualnu krivnju onih nazovi intelektualaca koji su počinili zločin protiv mira. Netko je krenuo sa »zlom krvi« i zlom misli. Mislim da se krivnja delegirati ne može. Ona se ni pravno delegirati ne može. Ali odgovornost ostaje, jer nemoguće je reći: »ja s tim nemam veze«. Ne samo za ovo što se događa u mom naraštaju, nego za ono što se dogodilo jučer.

I tu se slažem s Ivanom Lovrenovićem — trebat će usporediti te dvije odgovornosti, možda će se ova sadašnja pokazati težom i tragičnijom. Ne samo za susjednu državu, nego možda i za nas same. Dakle, u svezi s tim bismo trebali sebi postaviti pitanje: gdje su naše solidarnosti, gdje su naši prosvjedi, tko se od nas sjetio Ruande, tko se od nas sjetio Tibeta, tko se od nas sjetio Matana? Tko se od nas sjetio naših umirovljenika, naših Posavaca, koji su tu demonstrirali prije dvije godine sami, napušteni? To je bio seljački puk, Zagrepčana nije bilo ni za lijek.

To je možda jedno od pitanja koje knjiga postavlja, ali ona postavlja i pitanje budućnosti *rei publicae*. Treba se upitati sada vrlo jasno: neće li ostati teret toga katastrofalnog naslijeđa, »istočnog grijeha« hrvatske politike u odnosu na BiH, koji je bio širen velikim koncentracijama medijskog otrova prema BiH, i posebno prema Bošnjacima-muslimanima? I stvoren je pritom još jedan ružan fenomen, a to je protuhercegovački refleks, do kojega je došlo u međuvremenu. Neće li to u budućnosti, neposrednoj — sad, ove ili sljedeće godine — dovesti do toga da ćemo biti nekako priviknuti na normalnost sadašnje politike u odnosu na BiH, i prihvatiti je i možda nastaviti? Ili će pak dovesti do jačanja i stabilizacije onih snaga u BiH kojima zaleđivanje rezultata toga genocida, etničkog čišćenja, odgovara i koji ne žele ni BiH, ni demokraciju ni Europu? I konačno, neće li to dati »argument« protiv demokracije, protiv Europe općenito, i u Hrvatskoj i u BiH? Neće li to dati argument onim neopoganskim huntingtonovskim teorijama sukoba i »kulture mržnje« kao neizbježne sudbine, i to ondje, u BiH, gdje se znalo stoljećima živjeti upravo suprotno, drugačije, u duhu komšiluka? Neće li to dovesti do gangrenozne nestabilnosti i Hrvatske i BiH, odnosno onog što od nje ostaje, i mira u ovom dijelu svijeta?

I na koncu, dopustite jedan *post locutum* o pitanju časti. Čast je zacijelo pitanje stalnog truda i nekakva brižnog nastojanja pojedinca, osobe, ali ako je to i pitanje zajednice, onda po mom skromnom osjećaju pravednosti i časti ova knjiga gradi taj osjećaj koji je vjerojatno potreban i zajednicama.

Odgovornost za šutnju

Iz povijesti je političkih ideja poznato: ako nije pravo oblik reguliranja odnosa među ljudima unutar jednoga vladavinskog poretka, onda je to sila

Ivan Prpić

Pročitavši poziv da sudjelujem u raspravi osjetio sam nelagodu. Povod za razgovor jedno je književno djelo. Osobno uživam čitajući pojedina književna djela. Uživao sam, primjerice, čitajući Matanov prikaz zbivanja 1971. godine u *Vijencu*. Ne bih se, ipak, nikada usudio o tim djelima javno govoriti. Ne smatram se dovoljno kompetentnim. Stoga sam u prvi mah odlučio ne prihvatiti poziv. Pročitavši pažljivije razumio sam da nas uredništvo *Vijenca* ne poziva na razgovor o Matanovoj knjizi, nego njegovu knjigu uzima kao povod za raspravu o ratu i našoj krivnji. Tako zadana tema rasprave, dakako, nipošto nije samo književna. Dapače, ona čak nije primarno književna. O njoj mogu i moraju raspravljati i gotovo sve društvene i duhovne znanosti. Utoliko sam i mogu biti pozvan raspravljati o pitanju što ga je postavilo uredništvo. Ipak, je li nečiji dnevnik pogodan za ovakvu raspravu? Može li se o našoj krivnji i ratu raspravljati na temelju literarnoga predloška koji je u bitnome intimni razgovor autora sa samim sobom? Nisam li ipak prisiljen čeprkati po tuđoj intimi ili iznositi u javnost svoju intimu? Ta i mnoga druga pitanja samo su povećavala nelagodu. Odlučio sam ipak sudjelovati u razgovoru kad sam sâm shvatio osnovni razlog zbog kojega je upriličena. Knjiga je, prije svega njezina likovna oprema, izazvala skandal prije nego što je objavljena i raspravljena. Ona očito u javnosti potiče temu koju bi neki za oblikovanje našega mišljenja relevantni činitelji željeli potisnuti: temu koju je uredništvo formuliralo kao pitanje o ratu i našoj krivnji. Držim da to pitanje mora biti postavljeno i odgovoreno. Mora ga postaviti svaki od nas sebi i moramo ga postaviti javno. Zbog sebe samih, ali još više budućih generacija. Dok to pitanje ne postavimo i dok ne nađemo odgovor koji ne ostavlja sumnje ne možemo se u sebi smiriti. To znači da na ovim prostorima ne može biti mira. A to nije osobita perspektiva. Odlučio sam stoga, unatoč nelagodi, sudjelovati u razgovoru a kako bih pokazao da ovu raspravu držim važnom i podržao ljude poput Matana i uredništva *Vijenca* koji je nameću kao predmet javne rasprave.

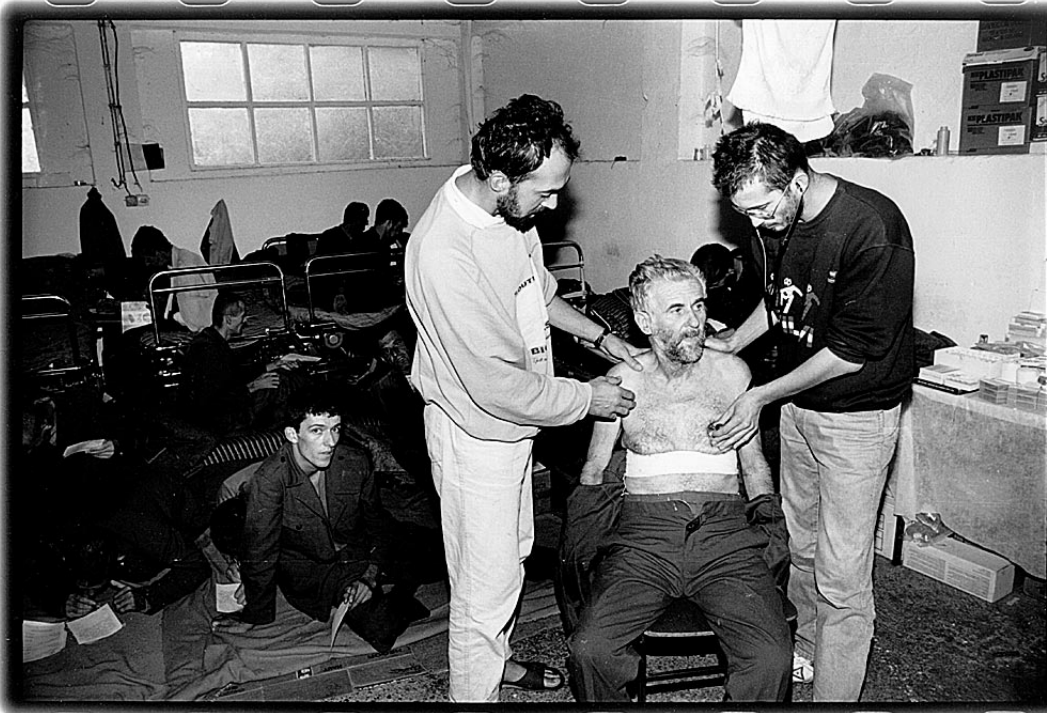
Odluku da sudjelujem u raspravi olakšalo mi je čitanje knjige. Na jednom mjestu Matan se ljuti na sebe što zbog događaja koji ga toga trenutka okupljaju ne može na uobičajeni način čitati neki tekst. On obično, kako kaže, čita tekst s obzirom na ono što pojedini autor u tekstu nije napisao, a ne s obzirom na ono što jest napisano. I ja sam pročitao Matanovu knjigu na taj način. Istaknuo bih za ovu priliku tri teme koje, mislim, nisu u knjizi raspravljene ili bar ne na primjeren način. Učinit ću to u obliku pitanja. Znam, naime, da ne mogu odgovoriti na pitanja koje se nameću. Nadam se, međutim, da mogu postaviti pitanja koja mogu unaprijediti raspravu.

Uvodničari su, prvo, ponovili u pozivu istaknuto upozorenje da je riječ »naš« u prijedlogu teme za raspravu upotrebljena višeznačno. Spominje se nacionalna, građanska, ljudska krivnja. Pitanje o krivnji ne može se odvojiti od pitanja o ratu i krivnje za rat. Matan to pitanje, to je moj dojam, ne postavlja. Pitanje o ratu, njegovim uzrocima, njegovu značenju mora se postaviti prije pitanja krivnje. Izrazom »rat« obično se označava sukob između država. Rat koji se ovdje dogodio uglavnom se tako tumači. Ima mnogo elemenata koji opravdavaju takvo tumačenje. Njega je uglavnom prihvatila i Međunarodna zajednica. To nije dvojbeno. Ipak se nameće niz pitanja koje Matan, to je moj dojam, ne postavlja, a moraju se postaviti: je li ovaj rat bio samo to? Kako je moguć rat između država ako Hrvatska kao država još nije bila uspostavljena? Nije li ovo zapravo bio rat za uspostavljanje hrvatske države? Ako jest, tko su suprotstavljene strane? Nije li, zapravo, riječ o ratu između naroda? Postoji li razlika između rata među državama i rata među narodima?

Ovaj rat nije nikada bio objavljen. Svojedobno je gosp. Šeks to objasnio uglavnom vanjskopolitičkim razlozima. Jesu li oni jedini? Na ta se pitanja ovdje, dakako, ne može odgovoriti. Jedno se ipak može reći. Rat između država vode

iskazanoj u ustavu i zakonima. Kad se ovo ističe zaboravlja se da ustav i zakon vrijede za naciju, odnosno, demos. To jest, postajući subjekt vlasti nacija kao demos sama sebe ograničava u obnašanju vlasti podvrgavajući se ustavu i zakonima. Tako nastaje država kao vrhovni moralni i pravni autoritet koji ima monopol legitimne primjene sile, te su mu podvrgnuti i oni koji obnašaju funkcije vlasti i oni koji tu vlast trenutačno ne obnašaju. Uvjet da se to može uspostaviti jest razoružanje pojedinih pripadnika nacije. Time suveren postaje država mišljena kao ustav i zakon. Pravo naroda na samoodređenje iskazuje odnos prema drugim nacijama. Ozbiljenje toga prava također znači ograničenje u odnosu prema drugim nacijama. Ograničenje se odnosi na osobe koje pripadaju »našoj« naciji i na zemlju koju nacija drži kao svoju. Nastanak nacionalne države povijesno se očitovao kao sukob oko zemlje.

Drugo iskustvo svojevrstan je paradoks. Uspostavljajući državu kao suverenu, nacionalizam mora odustati od svoga programa. Ustav i zakoni koje država donosi jesu i moraju biti općenite pravne norme što jednako vrijede za svakoga tko živi pod njezinim vrhovništvom bez obzira na naciju, vjeru, spol itd.

Tipična logorska predstava za posjetitelje »izvana«: liječnička brigada za zatvorenike, Dretelj, početak rujna 1993.

vojnici. Neprijatelj je samo naoružani i uniformirani čovjek. U ratu između naroda neprijatelji su svi pripadnici drugoga naroda — od naoružanih vojnika do male djece. Otuda u ratu između država ne može biti nacionalne krivnje za rat i ratne zločine. U ratu između naroda ona je načelno moguća.

Skandal je u javnosti izbio, čini se, zato što je Matan u knjizi i knjigom ustvrdio kako su i Hrvati prema Muslimanima činili zločine. Čini se da Matan drži da je to bila pogreška koju valja priznati. Matan se ne pita jesu li Hrvati u tom ratu činili zločine samo prema Muslimanima ili i prema Srbima i Hrvatima? Jesu li zločini samo koncentracijski logori ili su zločini i opustošene i opljačkane kuće (bez obzira na nacionalnu pripadnost vlasnika) na područjima na kojima nije bilo ni JNA ni četnika? Tko je učinio te zločine i zašto?

Brojne činjenice upućuju na to da sukob s Muslimanima i počinjeni zločini nisu bili pogreška. Oni su imanentni procesu koji se na ovim prostorima zbivao i zbiva. U tom procesu nacionalistički pokreti, pozivajući se na demokratske ideale i pravo nacija na samoodređenje uspostavljaju nacionalnu državu. Pritom se najčešće zaboravljaju dvije činjenice iz iskustva nacija koje su prije nas napravili nacionalnu državu. Pravo naroda na samoodređenje jest izvorno dvoznačno. Ono je, prije svega, istaknuto protiv prava vlastitoga monarha da određuje uvjete života »svome« narodu. Taj je pokret izvorno demokratski i ozbiljuje podvrgavanje monarha volji naroda

Imamo mnogo pokazatelja koji upućuju na to da se treba upitati događaju li se u nas ovi procesi. Odgovori na ta pitanja sigurno neće biti jednoznačni. Može se navesti mnogo primjera koji pokazuju kako se doista zbiva proces uspostavljanja države. Ali ima i suprotnih. Dopustite samo jedan. Predsjednik Republike Hrvatske ujedno je i Vrhovnik. Ta se titula obično rabi kad se hoće istaknuti da je Predsjednik ujedno i vrhovni vojni zapovjednik. Međutim, riječ »vrhovništvo« u hrvatskoj je tradiciji značilo suverenost. Je li sada promijenilo značenje ili se ipak htjelo očuvati i nešto tradicije? Prije odgovora na to pitanje podsjetit ću vas da je, mislim 1990, obrazlažući pravo dr. Tuđmana na otvorenje Europskoga prvenstva u atletici jedan tada ugledni dužnosnik HDZ-a to pravo temeljio tvrdeći kako je dr. Tuđman suveren u jednoj demokratskoj državi. Mislio sam tada da on ne zna što govori. Danas više nisam tako siguran.

Što međutim proizlazi iz toga ako se pokaže da imamo, doduše, ustav i zakone, ali da oni ne vrijede, da ne obvezuju ni one koji obnašaju vlast ni one koji ne obnašaju vlast? Iz povijesti je političkih ideja poznato: ako nije pravo oblik reguliranja odnosa među ljudima unutar jednoga vladavinskog poretka, ona je to sila. Imate »državu sile« kakvu je opisivao Machiavelli, a uspostavljali mnogi vladari. Dvadeseto nas je stoljeće naučilo kako bi možda bilo uputnije takvu državu nazivati siledžijskom državom.

Sila nije samo temeljno načelo komunikacije prema unutra. Ona to jest i prema vani. Nužnost razgraničenja prema drugima u procesu konstituiranja nacionalne države (s obzirom na teritorij, i obzirom na ljude) nužno nosi sa sobom zahtjev za jedinstvom sličnih, ali i označavanjem i izbacivanjem onih drugih. Ona isto tako nužno traži sukob oko proširenja teritorija. Već na temelju čitanja naših novina i gledanja HTV-a može se zaključiti da ima mnogo razloga pomisliti kako je i ovaj proces bio na djelu. Ako jest, proizlazilo bi da rat i zločini prema Muslimanima nisu bili greška, nego proizlaze iz logike stvari. I ne samo prema Muslimanima, nego i prema drugim narodima. Dovoljno je pratiti sliku o Slovincima što nude naši »državotvorni« mediji pa se može zaključiti kako po logici našega vladavinskog poretka sukob sa Slovincima nije isključen.

Ne bi li trebalo, to je još jedno pitanje koje valja postaviti, nešto naučiti iz povijesti drugih naroda? Naši vlastodršci vole isticati bliskost s Nijemcima. Nijemci su počeli stvarati svoju nacionalnu državu 1870. Silom, kao što je poznato. Ali tada je nisu stvorili. Stvorili su »Reich« izvan čijih je granica ostao dio Nijemaca koji je živio u Habsburškoj monarhiji. Nisu je stvorili ni nakon Prvoga svjetskog rata iako je srušena i Habsburška monarhija i monarhija u Njemačkoj, te su stvorene republike. Pokušali su sve Nijemce ujediniti u jednu državu u Drugomu svjetskom ratu, ali je uspostavljena Republika Austrija kao posebna država, a Njemačka je podijeljena. Više od četrdeset godina trebalo je da Nijemci pristanu na granice na Odri i Nisi, ali i granice prema Austriji. Isto je toliko trebalo da većina Austrijanaca prihvati činjenicu da nisu Nijemci, nego Austrijanci. I tada je 1990. Njemačka bez sile postala nacionalnom državom. A tijekom zbivanja nametnula im je Međunarodna zajednica. Teško bi se moglo reći da je to učinila zato što nije razumjela Nijemce. Prije bih rekao da je to bilo zato što ih jest dobro razumjela. Vjerojatno je to slučaj i u nas. Međunarodna zajednica razumjela je kako nije riječ samo o tomu da su u Bosni i Hercegovini vodili međusobni rat, nego da je to bio i rat za Bosnu i Hercegovinu. Na takav rat Hrvatska ne može imati pravo, traži li da za nju vrijede granice Socijalističke Republike Hrvatske prema Sloveniji i Srbiji, ali i Mađarskoj.

U pozivu se sugerira da se mora raspraviti o eventualnoj krivnji nas kao ljudi, građana, Hrvata. Osobno bih uveo bar još jednu diferencijaciju: krivnja visokoobrazovanih ljudi. Namjerno ne rabim izraz »krivnja intelektualaca«. Pojam »intelektualac« prijeporan je i upitno je je li u ratu pozicija intelektualca moguća.

Podsjetit ću vas da je u jednom javnom istupu Dražen Budiša izjavio kako je vjerovao da će rasplet krize Jugoslavije, i ako bude nasilan, trajati kratko, možda tek nekoliko sedmica. Jednog drugog visokoobrazovanog sugrađanina i visokoga političkog dužnosnika u vlasti sam prije otprilike dvije godine upitao: sad je uglavnom gotovo, je li se isplatilo? Odgovorio je: drugačije se nije moglo. Ta se pitanja moraju raspraviti. Je li se znalo i je li se moglo znati? I, je li bilo neizbježno? Ako se znalo, kao što tvrdi jedan izborni slogan, odgovori nisu ugodni ni za nas kao građane, ni za vlast. Moramo li se složiti s odgovorima kako se nije znalo i kako je bilo neizbježno? Mislim da je velika većina pristala šutke na to da se zna što se zbiva i što valja raditi. Mislim da je za to odgovorna. Visokoobrazovani ljudi, osobito intelektualci, morali bi znati kako to znači odustajanje; pristanak znači odustajanje od želje za spoznajom. Pogotovo sada nitko nema pravo tvrditi da nismo znali. Pristali smo šutke na jedan tip diskursa i djelovanja kao na jedini mogući i zato smo odgovorni.

Kazalište

Primitivnost u
domaćem teatru

Dno kao hrvatska svakodnevnica

Temu vrlo raširene i
zarazne
primitivnosti
domaćeg glumišta
otvaramo
povodom premijere
Garaža Jakoba
Arjounija u
DK Gavella

Nataša Govedić

bogatoj kolekciji društvenih
autsajdera. Po treći put *dno*, kao
metafora svijeta, predstavlja
mjesto iz kojega nema izlaza;
doživotni pakao protagonista. Po
treći nam je put demonstrirana i
Gavellina varijanta uprizorenja
bijede — redatelj Bobo Jelčić
ponavlja režijske dosjetke
Krešimira Dolenčića (*Ospice*) i
Krzysztofa Warlikowskog
(*Zapadno pristanište*); što znači da

Jelčić ne navode na terapeutsko
proživljavanje »kolektivne
traume«, za što je potreban *odmak*
od *doslovnosti*, već nas (kroz
pretenziju na glumački
dokumentarizam) pretvaraju u
očevice *krajnje*, apsolutne, pa
samim time i *neinteligentne*
bezizlaznosti. Zaštitni znak svih
triju predstava doista bi mogla
biti razbijena pivska boca
(pogotovo sjetimo li se naslova

sebičnosti lika kad su u pitanju
slabiji, do licemjernog i
dodvornog stava prema jačima.
Ako nesmiljeno prikazan lik
bogatog beskičmenjaka u izvedbi
Božidara Alića dominira
Koltesovim komadom, zaštitni je
znak *Garaža* fenomenalni Slavko
Brankov: ovaj put bez tragova
njegova inače standardno vještog
ekstemporiranja i humoriziranja,
s golemom koncentracijom tijela
i glasa na dosljednu
sirovost uloge, potpuno
predan izvedbi iznimno
složene dinamike
hladnokrvnoga sadizma.
Zbog Brankova
predstavu valja
obvezatno pogledati.
Druga iskusna
umjetnica glume,
Helena Buljan,
izvanredno igra suprugu
Muškarca; njegovu
zrcalno mazohističnu
Ženu. Vukući noge,
hodajući pogrbnjeno iza
svog »gospodara«,
gotovo zaboravivši
artikulaciju ljudskoga
govora, Buljanova je po
ne znam koji put oborila
glumačke rekorde ove
sredine, izbila je u prvi
plan izvedbe praktički
glumeći *nepostojanje*
jedne osobe — njezinu
iskompleksiranost,
beznade, usamljenost i
nevidljivost.

Nezaboravnu ulogu
ostvario je i Ivica
Vidović kao Pijanac:
nametljivo susretljiv kad
želi da ga se ugosti,
najnježniji prema
samome sebi, patetično
i deklamativno
romantičan dok sanjari
o mladoj Djevojci.
Vidovićeva oportuna
»krhkost« i mekoća (od
boje glasa do nesigurnih
drhtaja koljena) odlično

se nadopunjuje s tvrdim
oportunizmom stameno
stabilnog Slavka Brankova u
ulozi Muškarca. Mlada ekipa —
od Nenada Cvetka koji je
izbrusio gestiku invalida, ali mu
glas još uvijek odveć školski
recitativno, pomalo operno i
posve nepotrebno zapjevava
(dokle?), do Marinka Prge koji
agresivno karikira svoje uloge
premda sa svakom ponešto
dobiva na opuštenosti i
uvjerljivosti izvedbe — igrala je
korektno, ali *slampavo* i ne do
kraja uvježbano. Nina Viočić kao
Djevojka napokon je izašla iz
manirizama mladog urbanog
komada s plitko-ironičnim ili
sarkastičnim gestualnim
podtekstom — u *Garažama* je
vidimo vrlo goruko, nestrpljivu,
izazivačku, grubu i prestarjelu za
godine koje utjelovljuje. Mogu
joj samo poželjeti slično
zahtjevne uloge; uz posebno
važan dodatak uloga gdje ženski
lik povremeno čak upotrebljava i
složene rečenice ili je čak obilježen
tim mračnim predmetom
načitanosti: kulturom.

Garaže, zaključimo, nipošto
nisu subverzivna predstava.
Primitivizam je ondje pokazan
kao alfa i omega svakidašnjice,
dakle kao načelo opće
impotencije društva. Brecht bi to
drugačije riješio: *Jednog dana neki*
se čovjek popeo na neosvojivo brdo /
a neki je brod došao do kraja
beskrajnog oceana. S dna prema
izlazu ipak vode uske i nesigurne,
ali osvojive stube; iste one po
kojima smo, avaj, i sišli.

Jedna od radnih definicija
primitivizma, ona
antropološka, vezuje ga za
magijsko mišljenje. Preslikano na
današnjicu, prosječni stanovnik
magijskoga svijeta muškog je
roda, slabog obrazovanja i jake
ritualne orijentacije. Voli
nadačati slabije od sebe (jer
»veliki ratnik« podrazumijeva
fizičku, a ne intelektualnu
snagu), ulančan je u stalne horde
pajdaša iz birtije ili nogometnih
navijača, svijet percipira u
mitskim opozicijama onih koji su
»za našu stvar« (npr. Hrvatsku) i
one koje su *protiv* nas (ovčad,
vragovi, svekoliki stranci, žene
itd.). Njegov ženski ekvivalent
također je magijski podijeljen
popola — od glave do struka:
»poslušna« svetica, Madona s
bezgrešno začetom dječicom na
rukama, odozdo naniže:
»izazovna«, neobuzdana *kurva*.
Ambivalencije i više nego
dovoljno za agresivnost, zar ne?
Primitivizam je osim toga vezan i
za društveno dno, za nagon
preživljavanja u oskudnim
uvjetima, zbog čega njegovo
estetiziranje iliti umjetničko
prikazivanje načelno uvijek
sadrži socijalnokritički naboj. No
je li tome doista tako?

Arjounijeva *Garaže* — nakon
Vidićevih *Ospica* i Koltesova
Zapadnog pristaništa — još se
jednom *Gavellinom* pozornicom
koriste za ispitivanje krajnje
točke degradacije tzv.
marginalaca. Ponovno je riječ o
lualicama, zgubidanima,
invalidima, prostitutkama,
siromasima, nezreloj mladeži i

je pozornica, izuzmemo li
»jednosobne« garaže nalik
krupnim kutijama uz lijevi i
desni rub scene, uglavnom
prazna; zatim da, kao i u
prijašnjim režijama, pomalo
psihodeličan rokerski zvuk
povezuje međuprizore te da
predstavu u cjelini nosi
osamostaljena *glumačka igra*, a ne
razgranata režijska tehnika
inovativnih povezivanja prizora.
Sve zajedno, čini se da *Gavellini*
posjetitelji već neko vrijeme
gledaju isključivo mutacije i
reprize *jedne te iste* predstave;
antiintelektualističke i psihološki
maksimalno *destimulirajuće*,
budući da se u njoj *ni jedan* lik ne
afirmira kroz učenje, kreativni
rad ili znanje, pa se nema na
osnovi čega ni razvijati ili
mijenjati ili jednostavno ukloniti
nutarnjoj ili vanjskoj učmalosti
egzistencije. Arjounijev bismo
pesimizam, doduše, mogli
opravdati pozicijom autorova
iskustva druge generacije turskih
doseljenika u Njemačku (odatle
teme teškog rada u nehumanim
okolnostima, predrasuda prema
strancima, nasilja, života »između
svjetova«, viktimizacije,
nedostatka bilo kakvih političkih
prava, kršenja snova o Vrlom
Novom Svijetu), ali u hrvatskom
gledatelju priča o *četvorici*
muškaraca koji planiraju i
uspjehavaju silovati jednu trudnu
ženu budi neke sasvim druge
asocijacije, vezane, primjerice, za
nedavna ratna silovanja i uopće
jeftinost ljudskoga života u
ekstremnoj situaciji vojne
agresije. Pritom nas Arjouni i

Arjounijeva romana *More beer*),
jer dalje od banalne deskripcije
uništavanja ne odlaze ni pisac ni
redatelj. *Garaže* čak nisu ni
suvremena tragedija, stoga što
tragičnost podrazumijeva
uzvišenost ili transcendenciju
zločinstva (vidljivo i u *Poniženih i*
uvrijeđenih F. M. Dostojevskog i
u Beckettovu *Svršetku igre*), a ne
nezainteresiranost policijskog
izvještaja o zločinu. Jelčićeva
ljubav za žanr kazališne reportaže
i tobožnje glumačke
autobiografije te predstava
nastalih iz glumačkih
improvizacija (mislim na
Promatranja i Usporavanja) s
vremenom postaje redateljski
kliše. A baš smo se poveselili
kako nam je *konačno* stigao
autentični redatelj devedesetih.
Prebrzi uspjeh, status »velike
nade« kakav uživa Jelčić, u
premaloj Hrvatskoj korumpira
čak i ozbiljnije talente, odnosno
navodi ih da recikliraju *sami sebe*,
pa i čitave svoje ranije predstave
(*Garaže* u Jelčićevoj — ne bitno
promijenjenoj — režiji gledamo
po drugi put).

Glumci, opet posve u skladu s
provjerenim pravilom o
održavanju visoke razine
Tespisove umjetnosti pod
krovom *DK Gavella*, Arjounijevu
su dramu povukli prema
zanimljivu scenskom ostvarenju.
Posebice mislim na Slavka
Brankova u ulozi Muškarca:
dosad nismo vidjeli točnije, ali ni
više zastrašujuće glumačko
»skidanje« prototipa najgorega
primitivizma — od bahatosti,
podrugljivosti, nasilnosti i

Između nemoralna i autentičnosti

Poigravamo se razlikom između
primitivizma kao društvene kate-
gorije moralne neurednosti koja
vlada hrvatskim teatrom i primitivizma kao
estetskog znaka autentičnosti. Herman
Broch je, govoreći o Kafki i slikaru
Rousseauu, istaknuo njihovu iznimnost jer
im je »pošlo za rukom da takoreći u
središtu europske umjetničke tradicije...
ostanu gotovo potpuno neovisni od svake
tradicije.« Isto tako, *moderni primitivci* (II.
Eurokaz), kao autentične pojave, oblik
različitosti, obilježili su umjetničku scenu u
Americi. Tako shvaćeni primitivizam
možemo odrediti kao odbijanje govorenja
naučenom formom, kao istinu čuvanu u
dubokom ponoru vlastitosti. U hrvatskom
teatru, Branko Gavella naučio nas je učiti i
prepoznati kazalište; u tom se smislu borio
protiv primitivizma egoističnih namjera, a
zatim se, nakon njeove smrti, tim *naučenim*
počelo *prijetiti*. Danas, kad se pokušavamo
približiti kakvom-takvom konfeksioniranju
moderniteta, sjetimo se primitivnih poticaja
Kugle i Coccolemoda, pa i onih najnovijih
Bobe Jelčića koji hrvatskom teatru nude
prizore autentičnog prepoznavanja.

Gordana Vnuk,
teatrologinja i selektorica *Eurokaza*

Cjepivo protiv egoizma

Primitivnost shvaćam kao bahato
samozadovoljstvo, kao nepostav-
ljanje pitanja samom sebi, kao
netraženje (pa samim time i neotvaranje)
novih prostora, kao apriornu sigurnost u
vlastita rješenja, kao manjkavost ili čak
lištenost *duhovnog*, pa samim time i
kreativnog. Među mnogim poznatim i
priznatim ima takvih. Srećom, rijetko sam
ovisila o njima. Ali kada jesam, uvijek sam
izvlačila kraći kraj. Moje »oružje« oni ne
priznaju (ili ne poznaju). Poimence ih
navoditi ne bi mi činilo zadovoljstvo, ali
iako ih ima podosta, vjerujem da su oni
drugi ipak jači. Jer u našem poslu, srećom,
tako je lako prepoznati *tko je tko*.

Ana Karić,
glumica

Primitivnost kao »uguzivanje« vlasti

Slika koju pruža hrvatsko kazalište
mutna je i duboko frustrirajuća, a
hrvatski teatar kao potencijalno
najopasniji javni društveni čin ne samo da
ne posjeduje kritiku vlasti i odgovornost
prema aktualnome *sada*, već nema ni na-
znaka kritičnih samorefleksija kojima bi se
spriječilo jednoumlje podobnih repertoara
(redatelja, autora i glumaca); također i
pasivna konzumacija neukusa s gledateljske
strane. Otkako nam je neovisne države,
teatar se uspeo na mnoge pozornice,
zaposjeo razne govornice, samo ne one
kazališne. Kada se i postavi predstava nekog
u nas prešutno zabranjenog pisca, npr.
Brechta (da se zadržim samo na strancima),
on se servira na pomno upakirani način,
tako da se ni jedna glava u gledalištu ne
uspjeje trznuti, kamoli preznajiti. Ne daj
Bože da tko detektira nacionalnu epidemiju
kiča. Blago vlasti koja ima takav teatar!

Vlatka Kolarević,
kazališna kritičarka

Plesu nema mjesta u Hrvatskoj

Zagrebu je neophodan plesni centar, mjesto s polivalentnom kazališnom scenom s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta

Sergej Goran Pristaš

Kad sam prije tri godine bio pozvan od strane Mađarske plesne fondacije na Savjetovanje o potencijalu mađarske suvremene plesne scene i promociji plesa u zemlji i inozemstvu, ostao sam zapanjen činjenicom da je suvremeni ples u toj zemlji bio zabranjen sve do pada komunizma. Tom sam prilikom sudjelovao u radnoj grupi okupljenoj oko mladog producenta, Györgya Szaboa, čiji je cilj bio istražiti mogućnost otvaranja plesnog centra u Budimpešti i okupiti mlade plesne entuzijaste, koji su obijali vrata kazališta u potrazi za radnim prostorom.

György Szabo, star kojih trideset i pet godina, jedan je od prvih mađarskih producenata, koji su se kroz organizacije poput Informal European Theatre Meetinga (IETM) vinuli u zapadne vode u potrazi za fondovima koji bi priskrbili pomoć novoj plesnoj sceni. Već '93. godine u Budimpešti je Szabo bio jedan od nositelja organizacije velikog IETM skupa, gdje je pokušao ponuditi stranom tržištu neke od najzanimljivijih mađarskih plesnih predstava. Tada još mađarski ples nije Europi bio zanimljiv, a ulaganja u razvoj scene odbijena su klasičnim (i nama dobro poznatim) obrazloženjem: »Vaša zemlja mora pokazati interes za ples, uložiti u njega, a mi se možemo priključiti.« Szabo je nedugo potom osnovao Mađarsku plesnu fondaciju u kojoj je zaposlio samo mlade i ambiciozne producente i poznavatelje plesa te krenuo u prikupljanje novca iz državnog proračuna i privatnih sponzorstava. Ciljevi su bili poboljšanje ulaganja u plesnu scenu i osnivanje jedinstvenog centra za ples.

Kad sam, dakle, po njegovom pozivu sudjelovao u raspravi o osnivanju zamišljenog centra, bio sam opet iznenađen činjenicom da su ministarstvo za kulturu i grad Budimpešta zajednički naručili od Szaboa da napravi platformu za rad tog centra, ali pod uvjetom da konzultira stručnjake iz inozemstva. Među njima su bili neki od najznačajnijih i najutjecajnijih plesnih producenata i umjetničkih ravnatelja iz Europe: Hugo De Greef iz Kaaitheatera (koji je lansirao belgijsku plesnu scenu), Andrej Drapal iz Cankarjevog doma, Bruno Verbergt iz Klapstuka, Yvona Kreuzmanova iz Tanec Praha te Priit Raud iz Estonskog plesnog centra. U tri

Studio Mare: *Ispod duge*

dana rada analiziran je projekt koji nije imao nikakve veće ambicije osim tri bitna uvjeta: da ima polivalentnu kazališnu scenu s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta, prostor za vježbanje za barem 20 ljudi i dvije uredske prostorije. Samom projektu teško se moglo što zamjeriti i razgovor koji se vodio više je služio provjeravanju financijske i upravne sposobnosti centra da plesnoj sceni pruži garanciju otvorenosti.

Prije godinu dana Szabo je otvorio planirani centar u bivšoj visokonaponskoj trafostanici i dao mu jednostavan naziv — TRAFO. Danas je TRAFO jedan od najzanimljivijih plesnih centara u Europi, a mađarski ples je iz nule izrastao u visoko profesionalnu i kreativnu kulturnu činjenicu, koja je prisutna na svim značajnijim plesnim festivalima u Europi.

Gore spomenuti Priit Raud, također tridesetogodišnjak, svoj je centar u Tallinu osnovao još prije pet godina i uz dobru podršku estonskog ministarstva i stranih fondacija uspio proizvesti ne samo zanimljive estonske plesne predstave nego i ruske mlade koreografe, poput nove zvijezde europskih festivala, Saše Pepeljajeva. Slično je i s projektima znatno mlade producentice Yvone Kreuzmanove, čiji su projekti preporučili češku scenu, kao i Šleskim plesnim centrom koji vodi dramaturg, Jacek Tuminski.

Nedostatak infrastrukture

Okrenemo li se doma, shvatit ćemo da je hrvatska

plesna scena danas pred kolapsom i to u najparadoksalnijem momentu. Zahvaljujući naporu nekoliko pojedinaca iza kojih stoji slaba organizacijska struktura, u Hrvatskoj se pojavila nova generacija izvrsnih (uglavnom) plesača, koje su, uz srednjoškolsko plesno ili baletno obrazovanje, stasale na satovima Kiline Cremona, u Zagrebačkom plesnom

ansamblu ili radionicama koje su posjećivale u zemlji i inozemstvu. Riječ je o mladim ili izuzetno mladim izvođačicama kakve bi poželjela svaka scena, ali koje svake godine, u sve većem broju napuštaju zemlju, priključujući se poznatim skupinama ili koreografima poput Ph. Decoufleta, Lanonima Imperial ili J. Nadja. Razlog je jednostavan: plesu nema mjesta u Hrvatskoj.

Nedavno sam u poljskom časopisu Krasnogruda čitao razgovor sa slovenskim koreografom Matjažom Faričem u kojem, analizirajući stanje u plesu na području bivše Jugoslavije, žali zbog propasti hrvatskog plesa »nastalaj usljed nepostojanja organizacijskih struktura, unatoč njegovoj avangardnoj ulozi i utjecaju koji je izvršio na europski ples u sedamdesetima«. Danas je hrvatski ples, nažalost, gotovo nepoznanica u Europi i uz par izuzetaka koji su nastali zahvaljujući suradnji sa stranim koproducentima (ZPA, MAPAZ, Athena ili Montažstroj), ne možemo se pohvaliti plesnom produkcijom *našeg koreografa s našim plesačima* koja bi imala ikakav značaj izvan Hrvatske (pa i u njoj samoj). Stoga ne čudi da svaki projekt koji se uopće realizira i dobije kakvu takvu priliku da bude prikazan, hipertrofira u značaju, pa na površinu isplivavaju nemušt i jalovi projekti poput »Rock'nRolla«, dok tehnički i stručno obučeni izvođači provode dane držeći tečaje za trudnice ili djecu u vrtićima. Pri tome ne želim umanjivati značaj ulaganja u ples u prenatalnoj ili kindergarden fazi, ali previsoka je cijena školovanja i usavršavanja jedne plesačice, da bi se na vrhuncu svoje plesne sposobnosti posvetila odgojnom radu.

Činjenica je, dakle, da danas imamo nešto stariju generaciju neisplesanih plesača i izvrsnu novu generaciju čija se vrijednost da i financijski izračunati. Školovanje jednog odličnog plesača znatno je skuplje od školovanja glumca. Kako u Hrvatskoj nema adekvatnih visokoškolskih plesnih ustanova, svako ozbiljnije školovanje znači odlazak van ili na škole ili na seminare. Plesači, za razliku od glumaca, svakodnevno prolaze kroz naporne fizičke treninge koje moraju

voditi stručni pedagozi. Isto tako, plesači moraju ulagati i u druge oblike stjecanja kondicije, vještina i relaksacije te neophodnu radnu opremu. Riječ je, znači, o skupim igračkama, čiji rok upotrebe nije dug. Takav kapital danas, u Hrvatskoj, nema nikakvu cijenu. Producenti, plesači i koreografi osuđeni su na kamćenje prostora u repertoarnim kazalištima poput Zekaema, Kerempuha i Gavelle, koja za takvu djelatnost niti su dotirana, niti imaju previše prostora unutar vlastitog dramskog programa. To znači da skupine koje uspiju nekako isproducirati predstavu moraju najmiti dvoranu, da bi svoj riskantni poduhvat mogle i prikazati. Kako bi se financijski pokrila (uspješna) predstava koja svaka tri mjeseca dobije termin dvorane pa producent svaki put ponovno mora ulagati u njenu javnu promociju, da bi se publika sjetila o kojoj je predstavi riječ? U što se onda ulaže taj novac, zašto se onda školuju generacije plesača i zašto Hrvatskoj plesači cure kroz prste? Zašto je ples jedina umjetnost u našoj zemlji za koju nema mjesta? Takvo srozavanje plesa na marginalnu pojavu proizvelo je i manjkavu recepciju ove umjetnosti pa kritike plesnih predstava mogu pisati i učiteljice fitnessa, a zahvaljujući ekscesima jednog slabo financiranog festivala, naša publika misli da je ples isključivo uvozna roba.

Potreba za plesnom pozornicom

Takva je situacija dovela i do toga, da je jedna od najzanimljivijih europskih plesnih scena, danas potpuno razjedinjena, da svatko grabi čim više od malog financijskog i prostornog kolača, da se interesi sukobljavaju na potpuno osobnom nivou i da niti jedna od postojećih plesnih organizacija nije u stanju okupiti glavnu plesne scene.

Sve to vodi samo do jednog zaključka: Zagrebu je neophodan plesni centar, mjesto s polivalentnom kazališnom scenom s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta, prostorom za vježbanje za barem 20 ljudi i dvije uredske prostorije. Taj prostor ne bi smio imati nikakvu stalnu kompaniju. U najboljem slučaju može nekoj od postojećih dati *residence* na godinu dana s uvjetom realizacije projekta. Ne bi smio biti proširenje niti jedne postojeće plesne organizacije, upravo zbog spomenutih animoziteta, a kako se oni znaju ispoljiti pokazuje sadašnji sukob kazališnih grupacija oko tvornice »Jedinstvo«. Taj centar ne bi smio biti samostalnim producentom niti jedne velike produkcije, nego raditi ih u koprodukciji, a istovremeno ulagati u manje, kraće projekte mladih koreografa i među njima tražiti priliku za obnavljanje hrvatskog plesa. On bi morao pružiti stalnu mogućnost plesnog usavršavanja za profesionalne plesače sa isključivo visokostručnim pedagogima, i biti centrom za kreativne radionice naših i stranih autora. Tamo ne bi bio dokumentacijski, ali bi postojao informacijski centar. Njegova namjera ne bi bila da institucionalizira nego da producira, da otvori mogućnost istraživanja i, što je možda najneophodnije, da okupi mlade koreografe i ukaže na ozbiljnost razmišljanja o plesu u samom pokretu, a ne samo u lijepoj književnosti. U njemu bi gostovale strane predstave i odvijao se plesni festival. Taj prostor vodili bi jedan umjetnički ravnatelj, jedan producent i tri tehničara.

Taj prostor je danas utopija u Hrvatskoj.

Pismo isprike

U znaku »Idiota«

Sredinom veljače, ulogom Lokasa u Brešanovu komadu *Nihilist iz Vele Mlake*, Špiro Guberina obilježava 40 godina umjetničkoga rada

Dragi Špiro, obećao sam ti da ću pokušati napisati »par riječi« o tebi kao glumcu za monografiju u povodu proslave 40-te obljetnice tvoga umjetničkoga rada. Onda su prošla dva tjedna, rok za predaju teksta je istekao, a ja nisam napisao ni retka. Pokušavao sam u nekoliko navrata, svaki sam put tražio drukčiji pristup, ali ni jedan me nije zadovoljavao. Da budem precizniji: svaki me je dovodio do onoga prvotnoga, spontanoga viđenja tvoje glumačke osobnosti na koje nisam htio pristati jer mi se činilo odviše subjektivnim, proizvoljnim i nedovoljno točnim. Odbijao sam ga od sebe i stoga što sam se pribojavao da nije intonirano u dovoljno jasnoj hvaliteljskoj namjeri te bi moglo biti shvaćeno čak i kao superiorna blagonaklonost što simpatijom prikriva podrugljivu distancu. Dodatna otežavajuća okolnost pri proslavi ovakvih životnih obljetnica jest u tome što one sugeriraju sumiraju sveukupna slavjenikova djela iz kojega se po ustaljenim formulama izdvajaju zvjezdani trenuci obilno ukrašeni superlativima ili se uopćenom ocjenom ističe njegova zbirna vrijednost i iznimno značenje. I jedno i drugo jednako otužno podsjeća na stereotipne pohvalne kritike ili preuranjene nekrologe.

Najteži izazov, međutim, koji se uz obljetnicu umirovljenoga glumca veže kao stvarno mjerilo vrijednosti njegova rada, predstavlja saldo živih svjedoka koji ga se još sjećaju i pamte ga po njegovim ulogama. Posebno mjesto među njima zauzima uži krug starijih ili jednako starih njegovih partnera, gledatelja i redatelja što ga kao suputnici prate od prvih početaka. U tom krugu pripadam ovim posljednjima, kojih po prirodi posla ima najmanje, ali u glumčevoj karijeri nisu i najmanje važni. Neugodno mi je stoga priznati da o tebi kao glumcu u ovom trenutku ne znam reći ništa više od onoga

Zagrljaju i 1989. u *Davolovu učeniku* G. B. Shawa. Između njih, u razdoblju od trideset godina, surađivali smo u još pet projekata (kako se danas kaže): *Idiot* Dostojevskoga (adaptacija i surežija s G. Parom) 1961, Šenoina *Ljubica* 1963, Brešanov *Hamlet u Mrduši Donjoj* 1971, Brešanova *Svečana večera u pogrebnom poduzeću* 1982. i Ljermontovljeva *Maskarada* 1989. Ukupno, dakle, sedam. Da sam to znao, ne bih ti obećao da ću pisati o tebi. Ne znam zašto sam mislio da ih je bilo više. Između Šenoe i prvoga Brešana zjapi prekid od osam godina, između dvaju Brešana jedanaest, između drugoga Brešana i Shawa devet. Bože, koliko rupetina vremena.

Kad sam pažljivije razmotrio taj oskudni popis od sedam uloga učinilo mi se da sam pronašao, možda tek za utjehu obojici, kako su u njemu kao u umanjenom uzorku prepoznatljive sve tvoje bitne glumačke značajke. Omjer između jedne velike, glavne uloge naspram četiriju epizodnih te dviju većih, važnijih sporednih, po statističkoj te logici objektivno svrstava u glumce koji nisu predodređeni za protagoniste. Iz godine u godinu taj je omjer progredirao tako da su tijekom četiriju desetljeća u njemu gotovo potpuno prevladale što manje što veće »neglavne« uloge. U ukupnom zbroju one su, međutim, po dosegnutoj umjetničkoj razini bile rijetko sporedne, kao što ti one rijetke, iako velike i naslovne, po uspješnosti nisu bile glavne. Ni u slikarstvu vrijednost slike ne ovisi o temi ni o veličini formata. U našem malom uzorku najslabije ti je, prema općem sudu, uspio »idiot«, knez Miškin, prva tvoja velika i glavna i naslovna uloga, dok se »sporedni« Mačak, mrduški Polonije, za kojega si na Sterijinu Pozorju dvostruko nagrađen — od kritike i od publike — smatra tvojom najuspješnijom ulogom. Ali ti si ih uspio napraviti još dosta jednako »sporednih« i vrijednih. (Sad znaš zašto sam mislio da je onih sedam bilo više).

Nisam zaboravio s koliko si pomnje pripremao ulogu u našem početničkom *Zagrljaju*. Ne vjerujem da ima sitnije epizode od onoga švercera duhanom kojega si igrao. Provjeravao si svaki detalj na odjeći i obući, napudrao kosu da bude sijeda, nalijepio brkove, nabio na glavu ofucani »frontin«, u krajičku iskrivljenih usta srkao čik i danima tražio promukli, pušački glas kojim ćeš, praveći se blesav, na zahtjev Financa da kažeš što je u vreći reći: trava. Otac ti je doputovao iz Šibenika da vidi kako mu sin glumi. Kad si ga upitao jesi li bio dobar, pohvalio te rekavši: nisam te prepoznao. Iduća je epizoda bila nešto veća. U Šenoinoj *Ljubici* igrao si mladog činovnika Vujića, koji je okružen zagrebačkim gospodicama imao

Idiotom. Potom su u dugačkom nizu, u različitim komadima i s raznim režiserima uslijedile brojne uloge, među kojima kao iznimno značajnu treba izdvojiti Strikana iz Smojina *Veloga mista*. Ta je televizijska uloga bila jednako vrijedna i za kazalište, jer pripada vrsti mediteranskih likova koje si osobenom glumačkom interpretacijom pripojio svojoj velikoj komedijantskoj obitelji. Popularnost »Njegove visosti« koristila je i njezinim manje poznatim članovima.

tako da te publika što slabije razumije i čuje — priznajes svoj glavni profesionalni grijeh: glumački idiotizam. Ma koliko smo se već tada razlikovali kao redatelji i ljudi, Žorž i ja smo se jednodušno složili da tebi damo ulogu Miškina. Bili smo uvjereni da za nju imaš sve potrebne predispozicije, nismo slutili koliko su one za tebe kao glumca duboko intimne. Ne znam što Žorž danas o tome misli, ali meni je trebalo mnogo vremena da shvatim po čemu je ta, u osnovi točna procjena, bila u biti izokrenuta.

Špiro Guberina kao knez Miškin

Igranje jasnika, siromaha, redikula, protuha, skitnica, debila i nježnih glupana, sitnih lupeža i neopasnih pokvarenjaka pretpostavlja skromnost i prihvaća definiciju glume kao pravljenja budale od sebe

Većinu tvojih uloga nazvao sam *neglavnima* misleći pri tom ponajprije na njihovu izokrenutost u odnosu na kneza Miškina koji je *idiot* po svom *glavnom umu*. Jer dva su uma, kaže Dostojevski, *glavni* i *neglavni*. (Podsjećam te, ako si zaboravio). Tu sam podjelu ironično primijenio na razliku između glavnih i neglavnih uloga, koja se glumačkoj taštini čini tako sudbinski važnom. Za mene je, međutim, puno važnije da pomoću nje objasnim paradoks o glumcu Špiri Guberini, koji je u svoje neglavne (k tome još i komične!) uloge unosi idiotizam glavnoga uma. Po toj izrazito osobnoj glumačkoj dimenziji one su posebne i neobične te, bez obzira na *veličinu*, izmiču standardnoj pripadnosti žanru »karakternih komičnih uloga«.

Najveća vrijednost tvojih neglavnih uloga po mom je mišljenju u tome što se njihova komičnost ostvaruje unutarnjim izražajnim sredstvima koja traže maksimalnu glumačku koncentraciju. Poetsku čistoću *idiotizma* moguće je u tim ulogama postići potpunim i samozatajnim potiskivanjem vlastite inteligencije; niti na trenutak ona ne smije popustiti taštini i odati svoju superiornost nad duhovnim siromaštvom lika kojemu je osigurano kraljevstvo nebesko. Igranje jasnika, siromaha, redikula, protuha, skitnica, debila i nježnih glupana, sitnih lupeža i neopasnih pokvarenjaka pretpostavlja skromnost i prihvaća definiciju glume kao pravljenja budale od sebe. Takve likove u stanju je dobro igrati jedino glumac izoštrene inteligencije i samoironičnog humora. Kad se nadu u njegovoj koži likovi idiota i bijednika podnose poniženja smijeha s kneževskim dostojanstvom. Lajati na žarulju može samo Krele s glavnim umom. Nadam se da ovu moju pohvalu glumačkog idiotizma nećeš doživjeti kao uvredu.

Dragi Špiro, ovo pismo koje sam ti s velikim zakašnjenjem napisao kao prilog 40-toj obljetnici tvoga umjetničkoga rada zaključujem općenitom isprikom da je sve što se govori o glumcu izmišljotina kao što su to i njegove uloge.

Čestitam ti i srdačno te pozdravljam!

Boško Viočić
(pola bivšega režisera *Idiota*)

Adem Čejvan kao Rogožin, Ivka Dabetić kao Nastasja Filipovna i Špiro Guberina kao knez Miškin

što bih znao da slaviš 30-tu obljetnicu. Ustanovio sam, naime, pregledom mojega mršava redateljskog vremeplova da smo prvi i posljednji put radili zajedno u predstavama dviju mojih adaptacija: daleke 1958. godine u Marinkovićevu

nekoliko skupnih prizora. Za njega si pronašao neki meketavi, infantilni ton i skakutavi korak. Naš je dragi profesor Jakov Bratanić uživao: onaj Guberina je sjajan, pravi agramerski kreten. Između tih dviju epizoda neslavno smo propali s

Radeći s tobom sedam predstava nisam uspio shvatiti kako napraviš ulogu. Djeluješ izgubljeno i nespreno, bespomoćan poput rasklimane vjetrenjače koja traži vjetar. Pritom se zbunjeno muvaš, izmišljaš karakteristične detalje kojima kao da probaš iznuditi rješenje za ulogu. Kad ga pronađeš ili, točnije, ako ti ono »dode«, većinu odbacuješ kao suviše. Ponekad ulogu »nabodeš« na prvim pokusima, ali u prostoru, nikad za stolom gdje beznažno mucaš. Mačka si, pamtim, ulovio otrpve: sve je u toj ulozi bilo riješeno kad si neočekivano progovorio bespolnim, krajnje piskutavim, prodornim falsetom. Ali češće si zaostajao do zadnjega časa. Tada bih na tebe nemoćno vikao, a ti ošamućen kolutao očima. Na kraju bi ti ipak, u panici ili od muke, »sinulo« nekakvo rješenje, makar i šepavo ili čak lucidno, pitaj Boga o čemu je to ovisilo, što se mene tiče tješim se da o režiji nije.

Pitam se u završnici ovoga pisma, u kojemu ti se od početka upravo zbog toga želim ispričati, zašto ti ništa nije došlo ni sinulo kad smo radili *Idiota*. Spreman sam priznati da je moja polovica režije bila loša, ali ti si zastao na pola puta i zatvorio se kao glumac koji od sebe skriva svoju najosobniju tajnu. Cijelu si ulogu »idiota« izmucio kao ispovijed u kojoj šapćući —

Hrvatska kinematografija

Nema nas u svijetu (i kad nas ima)

Sve u svemu, Hrvatska uglavnom ne postoji u predodžbama niti elitne publicističke i filmske javnosti, a pogotovo ne u široj javnosti

Hrvoje Turković

Postoji li hrvatska kinematografija u svijetu — kao pojam i konkretna predodžba? Realističan je odgovor poražavajući: Ne. Praktički ne postojimo.

Dakako, ne znači da tu i tamo ne postoji poneki stranac u svijetu koji zna za hrvatsku kinematografiju, ali to su rijetke osobe s osobnim i vrlo ezoterijskim znanjem, koje će vrlo rijetko dobiti povod da ga iskaže, bilo privatno, bilo javno.

Isto tako, ne znači da hrvatskih filmova nema po festivalima, i u sklopu različitih predstavljajkih programa po Evropi i u SAD. Ali činjenica da su ti filmovi i programi *hrvatski* pretežito izaziva ravnodušnu registraciju ispunjenu nezainteresiranim nerazumijevanjem (*«Ob, really»*, s podtekstom: koja mu je sad to zemlja, koja mu je sad to nova kinematografija). I, ponovno, spoznaju koju poneki posjetilac tih filmova i priredaba stekne o hrvatskoj kinematografiji ostaje ponajviše njegova osobna — bizarno znanje s kojim, kao s bizarnom ezoterijom, možeš tu i tamo zabljesnuti u nekom

društvcetu, recimo pri igri pogađanja filmova.

Slično, ne znači da nismo imali i da nema naših poznatih ljudi u svijetu, i da oni nisu cijenjeni. Naš trenutačno svjetski najpoznatiji i doista najhvaljeniji filmaš, Rajko Grlić, čija je interaktivna filmska škola na CDROMU svjetski pedagoški hit, u svojem Internet *curriculumu* ima jasnu oznaku da je iz Hrvatske, ali ako mislite da će to što koristiti stvaranju predodžbi o Hrvatskoj i potencijalima hrvatske kinematografije — varate se. Bit će to, za većinu, asemantički podatak, podatak koji nema nikakva sadržaja i kojeg će smjestiti zanemariti: ono što će uzeti u obzir jest osobna stvaralačka ingenioznost Grlića (njega će zapamtiti kao važnu osobu) i mjesto koje je proizvelo ovaj ugledni CDROM — a to je sveučilište u Ohiju. Slično je s mnogim našim filmašima koji se kreću inozemstvom, a neki i žive tamo, koji u biografijama imaju jasnu naznaku da su Hrvati, ali koji vuku iskustvo da to malo kome što znači, i da to malo tko uopće uoči, a kamoli pamti.

Sve u svemu, Hrvatska uglavnom ne postoji u predodžbama niti elitne publicističke i filmske javnosti, a pogotovo ne u široj javnosti.

Razlog svemu tome jednostavan je, ali vrlo teško uklonjiv.

Naime, otkad se uopće govori o filmu u ovoj našoj južnoslavenskoj ili sjeverozapadnobalkanskoj »regiji«, govori se o *jugoslavenskom filmu*, a ne o hrvatskome. Osim kratkog provincijskog razdoblja za vrijeme Austro-Ugarske, kad je kinematografska proizvodnja u Hrvatskoj ionako bila zanemarive veličine i za inozemca praktički nepostojeća, sve što se proizvodno i šire kinematografski zbivalo u Hrvatskoj, zbivalo se u sklopu ove ili one varijante *Jugoslavije*.

Posljedica je toga bila da su svi pregledi svjetskih povijesti, pa i pregledi »istočnoevropskih kinematografija« bili uvijek pregledi *jugoslavenske kinematografije* bez razlikovanja i izlučivanja *hrvatske* (ili koje druge republičke) *kinematografije*. *Hrvatska kinematografija*, ili *hrvatski film*, u inozemstvu

naprosto nije prepoznavan niti tretiran kao neki poseban entitet.

Tako je ostalo i dan danas. Pregledate li novije povijesti svjetskog filma, ili novije enciklopedije, uočit ćete predvidivu, ali poražavajuću ignoranciju činjenica. Primjerice, jedna od najcjelovitijih i najtemeljitijih suvremenih povijesti svjetskog filma, *Film History, An Introduction* koju su napisali i objavili vrlo savjesni svjetski filmološki stručnjaci Kristin Thompson i David Bordwell 1994, u indeksu niti

Goranka Vrus i Ivo Škrabalo u filmu *Opsada* (1956) Branka Marjanovića

nemaju naznake *Croatia* nego samo *Yugoslavia*. A to je povijest koja nastoji biti vrlo *politički korektna*: tj. savjesno obavještavati ne samo o velikim svjetski odlučujućim kinematografijama i pokretima, nego i o što više »malih kinematografija«. Autorski par govori o jugoslavenskom filmu prilično adekvatno i upućeno, na više mjesta, već prema razdoblju koje proučavaju. Ali u najnovijem razdoblju, razdoblju raspada Jugoslavije, možete naći samo jednu rečenicu u koju se Hrvatska nije čak uspjela niti uvući (*«U Jugoslaviji je ekonomskim kolapsom sredinom 1980-ih prekinut rast neovisnog filmskog pokreta, strogo decentralizirane proizvodnje potpomognute televizijskom potporom, koja je zakoračila prema privatizaciji. Nakon pada komunizma, započeo je etnički rat 1991. i razorio civilno društvo ove države. Jugoslavenski je film došao do svoga kraja, ostavljajući otvorenim pitanje kako će sad filmaši prolaziti u*

Srbiji, Bosni i Hercegovini i u drugim novim državama», str 745). U opsežnom zborniku *The Oxford History of World Cinema — The definitive history of cinema worldwide*, kojeg je uredio Geoffrey Nowell-Smith (Oxford U. P., 1996) o filmu »istočne srednje Europe« izvještava poljska povjesničarka filma M. Hendrykowska. Iako u vrlo površnoj natuknici o Jugoslaviji nakon drugog svjetskog rata spominje »novostvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca« i dva važna filmska

informaciji dobivenoj od Borisa Vidovića, u *Encyclopedia of European Cinema* koju je uredio G. Vincendeau (Cassell & BFI, London, 1995) »natuknica 'Croatia' upućuje na 'Yugoslavia (former)', gdje je Stojan Pelko uglavnom korektno prepričao povijest od Noworytinskih snimaka u Šibeniku (Croatia) 1903. do 1994-5. Posebne natuknice (od značaja za Hrvatsku) imaju Jadran film, Zagreb School of Animation, Zoran Tadić, Pula«. Također u knjizi koju je uredio B.

Frankfurter *Offene Bilder: Film, Staat und Gesellschaft — Europa nach der Wende* (Romedica, Wien, 1995), uz brojne tekstove kraćih pregleda istočnoevropskih kinematografija (Rusija, Bugarska, Estonija, Kazahstan, Gruzija, Slovenija, Slovačka. Toliko o podacima i o hrvatskoj kinematografiji. Češka, Mađarska, Poljska, DDR), tu je tekst i o Jugoslaviji. »Tekst je napisao Aleksandar Petrović i otprilike se radi o vrlo kratkom pregledu od prvih projekcija do raspada Jugoslavije, s par riječi o stanju/stanjima u novonastalim državama«. Toliko o podacima i o hrvatskoj kinematografiji prije i danas.

Naravno, kad bi danas i Srbi pokušavali izaći sa sintagmom *srpski film* u svjetsku javnost, našli bi se u slično nepovoljnom položaju kao i mi. Ali oni to ne čine, već nastavljaju biti prisutni i prepoznavani u svijetu kao *jugoslavenski film*, automatski »prisvajajući« onu poznatost koju je do sada ta sintagma imala.

A mi? U predodžbama svijeta nismo nikada odvojeno i vlastito postojali, pa niti danas ne prestajemo *nepostojati*. I to je neka tradicija.

Te bi se tradicije bilo dobro odreći. A što u tom pogledu činimo? Virnite u web stranice na Internetu, i uvjerite se koje spoznaje o hrvatskom filmu tamo može neki stranac dobiti. Obratite se Ministarstvu kulture s pitanjem što Ministarstvo čini da bi na najdostupnijem informativnom mjestu — Internetu — predstavilo hrvatsku kinematografiju i kulturu. Pritom obratite pažnju na pogled koji ćete dobiti kao odgovor, prije nego što se vaš sugovornik verbalno snade.

Samodestruktivni Harry

Deconstructing Harry, SAD, 1997, 95 minuta.

Igor Tomljanović

r: Woody Allen, gl: Woody Allen, Judy Davis, Kirstie Alley, Demi Moore, Billy Crystal, Elizabeth Shue, Robin Williams

Počnimo s naslovom, odnosno njegovim hrvatskim pogrešnim prijevodom. Nije ovdje, naime, riječ ni o kakvom novom super-heroju, već o novom filmu Woodyja Allena, a Woody je, ne po prvi put, prilično samodestruktivan. Dakle točan bi prijevod trebao glasiti *Razarajući Harryja*. Istini za volju, glavni lik Allenovog filma, Harry Block, pisac u kreativnoj krizi, razara i sve oko sebe, brakove, žene, ljubavnice,

rodake, prijatelje, psihijatre, sina i druge, no ponajviše uništava sam sebe. U nedostatku ideja za novi roman, Harry se prisjeća svojih ranijih priča najčešće inspiriranih vlastitim privatnim životom, a kroz njih mu se pričinjaju njegovi likovi koji se čak upuštaju i u rasprave sa svojim autorom. Allen je od svog velikog uzora Ingmara Bergmana posudio okvirnu priču iz *Divlji jagoda* o profesoru koji, dolazeći na Univerzitet primiti počasni doktorat, rezimira život i shvaća kako ga je potratio uzalud. I Allenov Harry Block vraća se primiti počasti od fakulteta koji ga je u mladosti nogirao, no razmišljajući o svom minulom

životu shvaća kako njegovi problemi i promašaji proizlaze iz nevjerojatne seksualne energije. Allen se u svojim filmovima već predstavio kao preplašeni intelektualac frustriran djetinjstvom, roditeljima, ženama, vlastitim Židovstvom i, dakako, seksom, no još ga nismo upoznali u ovako bijednom izdanju nezasićenog seksualnog manijaka koji, kako sam kaže,

uvijek sa sobom nosi spreman novac za prostitutke, a svaku ženu koju vidi na ulici zamišlja голу i u vlastitom krevetu. Njegovi rezultati uistinu su tragični, tri bivše žene, šest bivših psihijatarata i nebrojene bivše ljubavnice bijesne što su se prepoznale u njegovim knjigama. Od svih velikih i još uvijek aktivnih američkih redatelja, serija filmova koje je Allen potpisao u devedesetima čini se najkonstantnijim i autorski najupečatljivijim. Nakon kreativne krize iz druge polovice osamdesetih i prve polovice devedesetih, Allen je u posljednjih nekoliko godina sastavio uistinu impresivan niz koji sačinjavaju *Meci iznad Broadwaya*, *Moćna Afroditu*, *Svi kažu 'Volim te'* i aktualni *Razarajući Harry*. Vjerojatno rađen pod pritiskom osobnih intimnih krahova, ovaj potonji je jedan od najgorčih filmova koje je Allen ikada snimio, no iz te gorčine nastao je njegov zasigurno najduhovitiji film u posljednjoj dekadi. »Nihilizam,

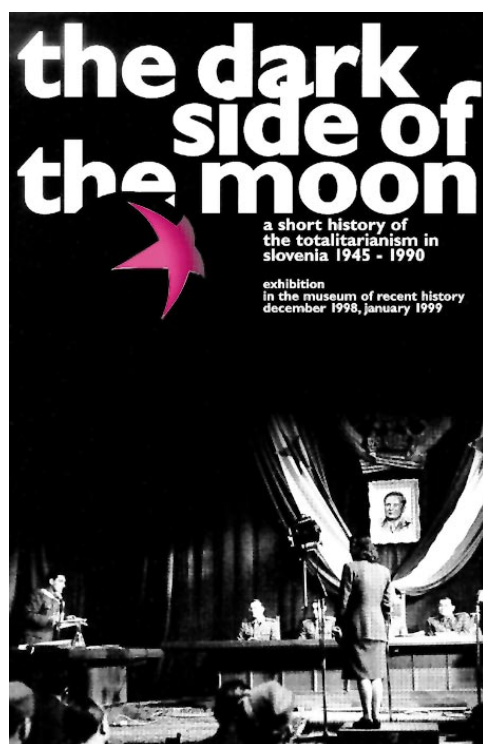
cinizam, sarkizam, orgazam« — na te je četiri riječi svela svjetonazor glavnog junaka njegova ljuta sestra, a spomenuta velika četvorka sasvim je adekvatna za opis čitavog filma. Allenovi brzi i lucidni dijalozni frazaju sarkazmima i neočekivanim poantama, a vlastita dekonstrukcija ostvarena je, sloj po sloj, kroz iznenađujuće skladno miješanje zahodskog humora s intelektualističkim parabolama ili pak bizarnim ostvarenim metaforama. Vrhunski elaborirana fotografija Allenovog stalnog snimatelja Carla Di Palme, te efektna stilizirana montaža prepuna grubih rezova Susan E. Morse doprinosi su na koje smo već navikli u Allenovim radovima, no životnost njegovoj filmskoj konstrukciji osigurava duhovit casting u kojem Judy Davis i Robin Williams parodiraju vlastite glumačke backgrounde, a Demi Moore dokazuje da i ona može biti smiješna, naravno, samo ako ju režira Woody Allen.

Govori:
Drago Jančar

Stvar se nije promijenila u glavama

Sabina Sabolović

Možemo se baviti totalitarizmom koji je naš, a ne nekim hipotetičkim

Kao što povijest pišu pobjednici, tako je — unatoč akademskim i humanističkim teorijskim suprotstavljanjima — stvarni obračun s totalitarizmom moguć uglavnom tek kada je taj nasilni i netolerantni sustav promijenjen. Dok je u snazi i s diktatorom na vlasti, s njim se obračunava uglavnom iz daljine, a protivnici vlastitoga domačeg totalitarizma redovito postaju njegovim žrtvama. Strah od gubljenja bilo kakva oblika slobode i normalnih uvjeta života nužno stišava glasne glasove savjesti. Tako šutnja i strah zapravo pothranjuju različite oblike totalitarizma, kao što se u njima prepoznaju zaludeni dogmatski sljedbenici nedemokratskih režima raznih vrsta i boja, često sličnih iako tobože suprotnih predznaka. Nacizam i komunizam, izrodili su se u dijametralne ali po metodama srodne pojave oblike totalitarizma, s bezbroj posebnosti u mračnim zastranjenjima. No, u promišljanju sustava, uloge države i režima u provedbi totalitarne represije nad ljudskim slobodama ne bi trebalo zapostaviti ni onaj niski nagon koji drijema u mnogoj ljudskoj naravi. Inferiorna kultura i manjkavo obrazovanje nisu dovoljan razlog, jer iako totalitarni sustav organizirano provodi zaborav, on kreće i od pojedinca.

U labirint totalitarizma hrabro je ušao slovenski pisac Drago Jančar i umjetnički dokumentirao, ilustrirao i obradio jedno karakteristično razdoblje totalitarizma u Sloveniji. Tako je krajem prošle godine u ljubljanskom Muzeju novije povijesti održana izložba *Tamna strana mjeseca*, kojom je Jančar sa suradnicima pokazao neke od događaja koje bi se eufemistički moglo nazvati nedemokratskim. Podnaslov izložbe glasi *Povijest totalitarizma u Sloveniji*, a obuhvatila je, kroz multimedijalni materijal, mnoštvo zaboravljenih događaja od 1945. do 1990. godine. Izložba je naslovljena po noveli Edvarda Kocbeka iz koje je i preuzet njezin motto: *Strah rada nesreću za nesrećom. Onaj tko se boji postaje slijep i opasan, a njegova ugroženost rađa novi strah*. Izložbom se željelo izbjeći strah od sučeljavanja s tamnom stranom prošlosti, ali i od recentnih prepoznavanja nekih totalitarističkih tendencija.

Svako sprečavanje zaborava, prva je brana povratku totalitarizma. U Hrvatskoj još uvijek čekamo umjetnika spremnog na takav izazov. Dovoljno smjelog da započne razobličavanje tendencija totalitarizma bez vremenske distance. Hrvatska svakodnevica devedesetih nudi dovoljno građe za takav pothvat. Neki ne vide totalitarizam, drugi ga opravdavaju životnim potrebama vremena i podneblja, pričama o državi i slobodi, ali može se pretpostaviti da će se jednog dana smoći dovoljno snage i građanske svijesti kako bismo izvukli pouku iz vlastitoga iskustva.

S Dragom Jančarom razgovarali smo o koncepciji i razlozima izložbe, kao i o temeljnim značajkama totalitarizma.

*** Što Vas je potaknulo na priređivanje izložbe *Tamna strana mjeseca* i kako ste je koncipirali?**

— Počelo je vrlo neozbiljno. Prije godinu i pol kritizirao sam izložbu *Slovinci u 20. stoljeću*, otvorenu u *Muzeju novije povijesti*. Muzejski vrlo moderna, multimedijalna itd. izložba je poslijeratno razdoblje obradivala na ugodno nostalgican način, no i dalje su ostale prešućene crne mrlje, ne samo Goli otok, nego i, recimo, koncentracijski logori za žene, političke zatvorenice, UDBA koja je zagorčavala život ljudima, teror, strah... kazao sam tada: lijepo je vidjeti bombone s crtom i stare radioprijamnike, međutim, čovjek bi rado vidio i mikrofone iz Kocbekova stana, zaplijenjene novine i časopise, spaljene crkve, ideološke čistke u školstvu i kulturi i mnogo drugoga što je uništavalo ljudske živote i slobodno mišljenje. Na izložbi su, ukratko, nedostajali neki drugi Slovenci, i, dakako, ne samo Slovenci u dvadesetom stoljeću, oni, koji su bili u zatvorima, izbačeni s posla, onemogućeni u javnome životu,

izložba je bila ugodna lakirovka totalitarnoga sustava. Iz Muzeja su mi javno odgovorili: neka taj pisac sam pripremi alternativnu izložbu ako misli da ova nije dobra. To je kao kad bi pijanist, kojemu kritičar ili slušatelj kaže da ne svira dobro, ustao, ponudio mu klavir i kazao: onda sviraj ti, ako misliš da ja ne sviram dobro. Ja sam na iznenađenje mnogih tu bačenu rukavicu pokupio. Okupio sam skupinu mladih publicista i povjesničara, od kojih su konačnu verziju zajedno sa mnom pripremali još i dr. Vasko Simoniti,

Budućnost ćemo imati budemo li znali zašto se prošlost ni u kojem obliku ne smije ponoviti

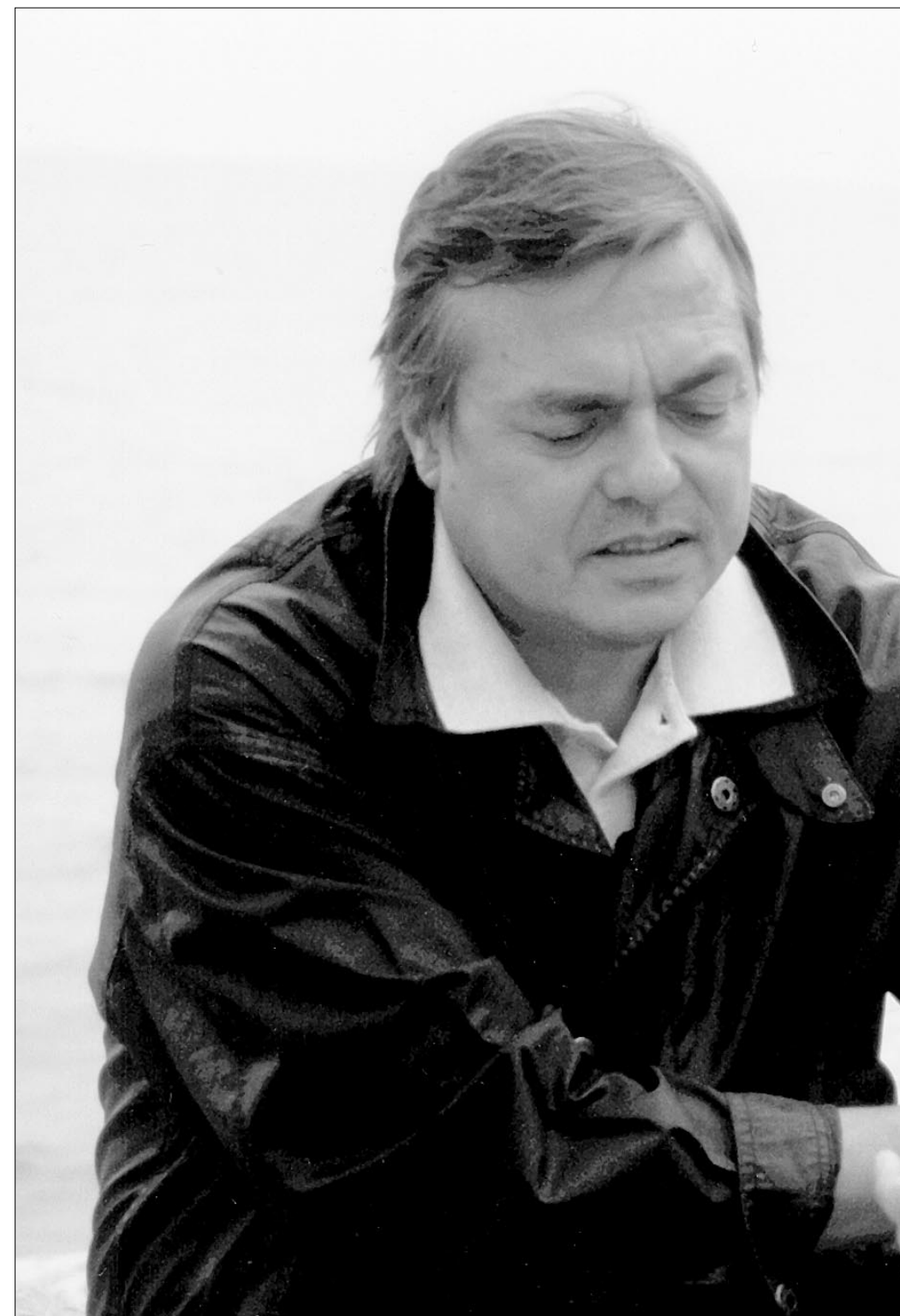
povjesničar i profesor na Filozofskom fakultetu, te arhitekt Janez Suhadolc. *Tamna strana mjeseca* naslov je i jedne od novela Edvarda Kocbeka, kojega su nakon rata proganjali i u stopu pratili, premda je u Jajcu sjedio pokraj Tita. Odlučili smo da izložba obuhvaća jedino razdoblje poslije 8. svibnja 1945. dakle od preuzimanja vlasti, do prvih

demokratskih izbora 1990. Skupljeno je brdo materijala koji smo morali jako reducirati, jer nismo htjeli napraviti

suradnika *Crna knjiga komunizma* i postat će nam jasno da je posvuda riječ o istoj pojavi, od Rusije do Kube, od Češke do Vijetnama. *Britanska enciklopedija* pojavu, koju smo imali u Jugoslaviji označuje, slično kao u vijetnamskom ili kubanskom slučaju kao *nacionalni komunizam*. Što se mene tiče, s idejom komunizma nije ništa naopako, međutim, komunizam na vlasti uvijek se pokazao kao diktatura, nasilje, ograničavanje, pa i totalitarizam.

*** Što mislite o činjenici da se dogmatizam i totalitarizam Slovenije i šire razvijao u vrijeme kada su i Amerikanci svoje građane japanskoga podrijetla zatvarali u logore te kada se proganjalo intelektualce prema tzv. makartizmu; kada su fašiste u Italiji vješali naglavce, u Francuskoj i drugdje obračunavali s »prijateljima« njemačkih okupatora. Tada se u svim zemljama pod utjecajem Sovjetskog saveza montiralo monstruozne staljinističke procese i uvodilo Gulage prema mogućnostima? Možemo li to promatrati na nekoj fenomenološkoj razini?**

— Da, možemo. Ali moramo biti precizni. Poslijeratni makartizam ili pak zatočeni Japanci za vrijeme Drugoga svjetskog rata, bili su deformirane

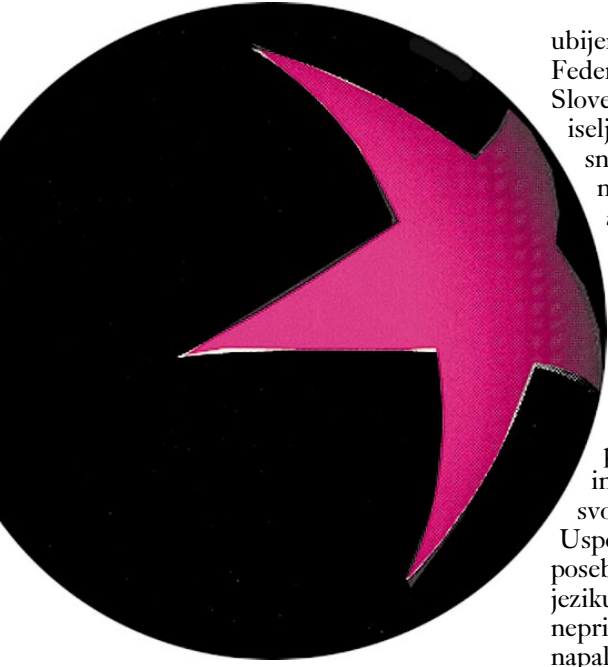

potpuno istraživanje, nego kulturnu provokaciju koja će otvoriti raspravu. Tu su zatim filmovi, zvučna svjedočenja i tako dalje. U svezi s tim nastao je i *Zbornik*, opsežna knjiga tekstova i dokumenata — 850 stranica, što ga je izdala *Nova revija*, bez ikakve subvencije.

*** Kako tumačite postojanje i razvitak tako jakog utjecaja staljinističkog mentaliteta i masovni fanatizam u maloj zemlji koja je nakon Drugog svjetskog rata htjela pokazati da je dosljednija na putu socijalizma, marksizma i lenjinizma od samog Sovjetskog saveza?**

— Valja pročitati knjigu Francois Fureta *Minule iluzije* ili Stephena Curtoisa i

društvene pojave unutar demokracije. No, poslijeratna ubojstva u nas, politički procesi sve do osamdesetih, totalna ideološka indoktrinacija na svim područjima — nešto su što je moguće uspoređivati samo s drugim totalitarizmima, s fašizmom i nacizmom. Žena na fotografiji, koja je motiv cijele izložbe, jest Hildegard Hahn, Židovka. Na Dachauskim procesima bila je osuđena na smrt pod monstruoznom optužbom da je pomagala uništavati austrijske Židove, poslije je bila pomilovana. U tako zvanu Nagodetovu procesu protiv intelektualaca bila je osuđena Angela Vode, predratna ljevičarka

i feministica. Totalitarizam je totalitarizam, crn, smeđ ili crven.

* *Koliko je povijest totalitarizma u Sloveniji obilježena upravo komunističkim utjecajem? Postoje li relevantni izvori totalitarizma drugih vrsta i oblika, vezanih npr. uz utjecaje talijanskih i njemačkih ratnih pristaša?*

Izložba dokazuje upravo to da stanovnike Slovenije nisu uništavali nikakvi Srbi, niti »Srbi« to znači »južnjaci«, nego da su s velikom revnošću uništavali jedan drugoga

— Kako bi se stvar razvijala da su nakon rata došli na vlast oni koji su surađivali s okupatorom ne mogu reći, jer to ne znam. Činjenica jest da je partizanski pokret, koji inače visoko cijenim, upao u klopku istoga zla protiv kojega se borio. Na izložbi imamo dokumente iz godine 1945. iz Strnišča (danas Kidričevo) pri Ptuj, na kojima jasno piše *Koncentracijsko taborište Strnišče* (Koncentracijski logor Strnišče). I potom slovenskom pedantnošću nabrojeno: umro od pothranjenosti, umro od proljeva itd. Ili pak drugi primjer: u Sloveniji je postojao Federalni zavod, gdje su se skupljali dragocjeni umjetnički predmeti

ubijenih ili iseljenih ljudi. Jasna snimka Federalnog sabirnog centra, u kojem su u Sloveniji skupljali umjetnine ubijenih, iseljenih ili otpremljenih u radne logore, snažno podsjeća na skladišta nacističkoga *Specijalnoga štaba za likovnu umjetnost* što ga je po Hitlerovoj i Rosenbergovoj uputi inventarizirao stanoviti Kurt von Behr. Uputa ga je ovlasila da »konfiscira kulturna dobra bez vlasnika ili mutna porijekla«. Zna se, čija su bila. Ubijenih, iseljenih ili otpremljenih u koncentracijske logore, Židova i političkih protivnika. I tim su si inventarom novi vlastodršci opremali svoje stanove i zaplijenjene vile. Uspoređivanjem u kulturnoj politici, posebice pak u izdajničkom ideološkom jeziku različitih borba protiv različitih neprijatelja, sve vrvi. Rječnik, kojim su napali Kocbeka, Zajca, Šalamuna, Rožanca, »kulturnjake« i njihovu uvijek pod navodnicima »umjetnost« identičan je terminologiji što je nalazimo u knjizi analiza i dokumenata Hidegard Brenner *Kulturna politika nacional-socijalizma*. Bio je izdan pravi *Index librorum prohibitorum*, i uopće, uspoređivanjem sve vrvi. Da ne govorimo o izborima i svemu drugome. Ukratko, mi se možemo baviti totalitarizmom koji je naš, ne nekim hipotetičnim.

* *Mogu li se uočiti zakonitosti u evoluciji totalitarizma u društvu? Koje su tendencije npr. u sedamdesetim i osamdesetim godinama ovog stoljeća?*

— Naravno, bile su različite faze. Nakon mnoštva teških procesa u četrdesetima i pedesetima protiv intelektualaca iz proengleske Nagodetove skupine, protiv takozvanih »dachauovaca« (ljudi, koji su preživjeli Dachau i samo zato bili optuženi za suradnju s Gestapom) naposljetku protiv predratnih komunista... došla su razdoblja otopljenja i kolebanja u opsegu represije. Jugoslavija je s vremenom postala najotvoreniji dio Istočne Europe, putovali smo, čitali strane knjige, situacija uopće nije izgledala tako loše. Međutim, do kraja se zadržao jednopartijski sustav, neviđena cenzura, udbaško vrebavanje i ucjenjivanje ljudi. Godine 1989. slovenski ministar unutarnjih poslova na tajnom sastanku govori partijskom aktivu: »Bučara nećemo zatvoriti, jer bismo time mogli ugroziti kredite što ih očekujemo«. France Bučar je, naime, kao disident nedugo prije toga govorio u Strasbourgu pred europskim parlamentom o prilikama u Jugoslaviji. A onda danas dođe povjesničar koji kritizira našu izložbu i kaže da je ministar unutarnjih poslova Ertl time zapravo branio slovensku stvar pred saveznom UDB-om. Pritom i ne pomišlja da je takvom izjavom zapravo sve, baš sve naopako.

* *Koliko ste željeli ući u narav totalitarizma slovenskog tipa, a koliko vas je zanimalo univerzalni fenomen totalitarizma?*

— Mali prostor razvija svoju posebnost; u slovenskom komunizmu bilo je mnogo podsvjesnog iskustva slovenskoga klerikalizma. I provincijalnoga neprijateljstva. Slovenci su također vrlo skloni vjerovanju kako ih uništava netko drugi. Za sve bi trebali biti krivi Beograd ili Moskva. Naša izložba dokazuje upravo to da stanovnike Slovenije nisu uništavali nikakvi Srbi, niti »Srbi« to znači »južnjaci«, nego da su s velikom revnošću uništavali jedan drugoga. Ubojstva, procesi, a posebice sitna šikaniranja, sve su to djela marljivih slovenskih ruku. A rezultati su toga rada impozantni: nakon 8. svibnja 1945. imamo 12 000 ubijenih ljudi, 28 000 osuđenih, 200 000 ljudi kojima je oduzeta imovina. To su dakako samo brojke, a iza svake među njima stoji izvorna i neponovljiva ljudska sudbina.

* *U devedesetim godinama u pojedinim državama nasljednicama bivše SFRJ pojavili su se oblici totalitarizma koji bi se mogli usporediti s bivšim socijalizmom i komunizmom u ovoj europskoj regiji i šire. Kako to tumačite?*

— Kao onaj fenomen, što sam ga opisao u eseju pod naslovom: *Produžena prošlost*. Posvuda imamo formalnu demokraciju i posvuda način mišljenja i mentalitet minula

vremena. Stvar se nije promijenila u glavama.

* *Je li totalitarizam povijesna epizoda ili se on može ponovo vratiti u određenim socijalnim i ekonomskim uvjetima? Je li Slovenija danas imuna od totalitarizma lijevog ili desnog ekstremnog oblika, komunističkog ili nacističkog ili nekoga drugog oblika netolerancije i nedemokracije?*

— U ekstremnom obliku, ne, ali na svakom smo koraku svjedoci stvarima produžene prošlosti ili kao što bi rekao Adam Michnik »baršunaste restauracije«. A suočavanje s vlastitom prošlošću jedini je mogući put u budućnost. Nije istina to što u Sloveniji govore mnogi, od predsjednika Republike do neovinskih komentatora: zaboravimo prošlost, gledajmo u budućnost. Budućnost ćemo imati budemo li znali zašto se prošlost ni u kojem obliku ne smije ponoviti. A za to se u ljudima i javnosti moraju razviti određeni demokratski senzusi. Prisluškiavanje ili iskorištavanje državnog aparata za privatne i političke ciljeve, primjerice, u mislima većine ljudi još je uvijek nekakav kavalirski delikt — no dobro, momci su stvarno malo pretjerivali. O totalitarizmu, našem vlastitome valja govoriti i stoga da se između njega i demokracije povuče jasna crta, stvari je moguće razumjeti *per negationem*: moramo znati što nije demokracija.

* *Crkva je u prošlosti, za inkvizicije pa i u dvadesetom stoljeću pokazivala tendencije totalitarizma. Npr. muslimanski fundamentalisti i danas ubijaju ljude. Kako gledate na ulogu vjere u suzbijanju totalitarizma i unapređenju tolerancije?*

— Gdje demokracija djeluje ne samo kao instrument nego i u svijesti ljudi ni za kakav fundamentalizam nema dovoljno prostora.

* *Je li se slična izložba mogla i prije pripremiti u Sloveniji npr. potkraj osamdesetih za prvoga mandata predsjednika Kučana, ranib protestnih akcija Mladine i sl.?*

— Sumnjam. Zapravo, mislim, ne. Bilo je to lijepo vrijeme, puno ideja, vrenja,

nada, vrijeme velikih promjena. Sadašnje je vrijeme statično, mrsko, posvuda ograničeno. Ali je i vrijeme sve veće jasnoće i zrelih spoznaja. Nadam se.

* *Vjerujete li da su i današnje mlade generacije opterećene povijesnim događanjima netolerancije kao srednje i starije? Kojoj je publici namijenjena izložba o totalitarizmu u Sloveniji?*

— Namijenjena je onima, kazano riječima iz Svetog pisma, koji imaju oči da vide i uši da čuju. Tko je u prošlom sustavu oglušio ili oslijepio, koga je novo vrijeme novčanoga i svakovrsnoga parvenijanstva učinilo slabovidnim ili naglušnim, taj neće čuti, neće vidjeti, a ponajprije neće razumjeti. Međutim, zanimljivo je kako dobro razumiju izložbu u sredinama koje su već i same prošle rasprave o vlastitome totalitarizmu. Novinski članci o našoj izložbi u FAZ-u, Standardu, Die Presseu, Neue Züricher Zeitungu i drugdje pokazuju kako dobro tamo razumiju njezin sadržaj i namjeru.

* *Možete li kao svojedobna žrtva totalitarističkoga režima akademski raspravljati i umjetnički obrađivati »smrtnu bolest koju ste preboljeli«, kako kaže Orwell?*

— Ne smatram se žrtvom totalitarnoga sustava, pa se zato i nisam učlanio u Društvo žrtava komunizma. Diljem cijele Jugoslavije izvodili su moje drame, tiskale su se moje knjige. No, istina je da sam kratko vrijeme bio u zatvoru i dosta vremena bez namještenja. Bio sam u istom zatvoru u koji je godine 1944. moga oca zatvorio Gestapo. A mene 1974. — UDBA. Možda zbog te povijesne ironije stvari malo bolje razumijem. Međutim, nisam žrtva. Žrtve su oni koji su uništavali ljude. Oni nisu tu bolest preboljeli. Zapravo mi izgledaju kao narkomani, to znači da su vrlo teško izlječivi. A njihov je narkotik ponajprije vlast. Samo je se dotaknu i već su opet unutra, opet su, kao što kaže jedan junak moje drame *Veliki briljantni valcer* »v«, znači »u« unutra.